

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR
UTAZÁS NYUGAT-EURÓPÁBAN

PÁRIZS, DECEMBER 5-ÉN. Az a helyhez, midőn valaki a maga gyönyörűségére s tanuságára utazni indul, és messze és mívelt országokba indul, ha nem hasonlít is azon érzésekhez, melyeket Montaigne a boldogság culminationis punctumának nevez, ha nem is hasonlít az ifjúi első szerelem órájához, de a boldogság csendes és tiszta örömeinek oly helyhezetéhez hasonlít, melyet az életben, sem az ambíció ragyogása, sem a hiúság képei, sem a gazdagság csiklándozó szomja nem adhatnak a szívnek. Vagy az elmélkedés széles mezeje, vagy a szív érzelmeivel való foglalatoskodás, vagy a kettő egyesülve tesz a józan elme s el nem fásult szív örökös vágyait! És az utazni indulónak elméjében és szívében egyaránt, ezer ismeretek szerzése, ezer remények és érzetek valószínűsítése derengenek kedves homályban. S indul, hogy a jelenvalót minden nemben gyönyörűséggel használja s keresztül egész életére visszaemlékeztetének tárházat gyűjtsön.

Ezen érzések és gondolatok lebegének lelkemben, midőn 1830-ban, november 3-án éjszaka, Kolozsvárról, gróf Beldivel kiindultunk. Az őszi idő nem volt kedves az első napokban, de midőn Párizst és Londont és Philadelphiát látni s ott mulatni indul az ember, túlteszi magát lelkesedése minden sanyarúságon. 5-én estve Pestre érkeztünk. A Pesttől távollakók 1827 óta a Pesti Casinótól és a literátoroktól várják a nemzeti szellem terjedését, s ők ebben magokat diktátorokká is akarják tenni, és mely elcsüggesztő érzés az erdélyi embernek, midőn Pestnek minden utcáin, evőházaiban, társaságaiban és játékszínében mégis csak mindent németül hall beszélni, és pedig ausztriai ízlésű németül.

Felfutottam legelőbb Budára Döbrenteihez, de ő az előtt egy órával indult volt Pozsonyba az ország gyűlésére, s a német és német-cseh és magyar-német Budán elcsüggedt érzéssel lépdelt végig, és eleink árnyékait bosszankodva képzeltem reánk lenézni. Nov. 6-án és 7-én Pesten mulattunk. Legfőbben magára vonta figyelmem a Casino intézete, mely gróf Széchenyinek köszönheti léteét, neki azt, hogy ezáltal a nemzeti közérzést és magyar nyelv terjesztésének középpontját alapította meg és hogy Magyarországon is már a közvélekedés erőre kap. Elindulásunk előtt megvártuk a gőzhajó indulását Vácra, melyet itt Aktziák által egy angol épített.

November 9-én estve Pozsonyba érkeztünk. Századok oltá Pozsonyba foly az ország gyűlése. Itt hozattak a nemzetiség elmozdítására s a magyar nyelv terjesztésére célzó articulusok, s járd végig Pozsonynak utcáit, házait és hivatalait, és soholt a nemzetiségnek semmi nyomára nem talál! Háládatlan város! mely a nemzet kedvező törvényeit, zsirját és szabadságát használod, és a nemzetiséget megveted! Ausztriaiaknak és cseheknek sepredek népe! A Lord Byron átka érjen tégedet hálátlanságodért. Kizártad kebledből a magyarnak nyelvét és játékszínét, visszaélsz a magyarnak gyengeségével, érjen tégedet az Izráél népének sorsa!

Pozsonyban legnevezetesebb volt nekünk magyar diaetát látni, hogy majd a francia és angol parlamentummal hasonlatosságot tehessünk. November 10-én és 11-én circularis gyűlések tartottak, a Regia propositioknak a kívánt ötvenezer újoncra való tárgya folyt mind a két nap. Meglepő volt az ország képviselőit együtt látni, és hallani a távolról magasztalt beszélőket. Hosszas vitatás folyt az újoncok adása felett. Az opposíciónak néhány derék emberei szólottak: Ragályi, Nagy Pál, Borsitzki, Pázmándi s többek. Harmadnapján országgyűlésbe került a dolog, s végre az izenet a Mánások Táblájához küldetett.

A Députátusok Háza és a Mánások Táblája közt rettentő nagy a különbség. A députátusoknál energiával szóló, lelkes és szabad gondolkodású embereket látsz. Ezeknél az iniciatívum, s néhány tótokat kivéve mind magyarul beszélnek. A Mánások Táblája különös compositio. Ez csak a députátusoknál már megvitatott tárgyakat recenseálja s iniciatívuma nincsen. A députátusokkal egyidőben külön szalában gyűlnek egybe, s míg a députátusoktól általjön az izenet,

beszélgetéssel s unalmaskodva töltik az időt, s még pedig németül és deákul való beszélgetéssel, ami a magyar historiában igen nevezetes. Végre megjelen a palatinus az oldal-szobából, a primástól kísértetve, s az egész mágnásság, deáki félelemmel asztalhoz szalad s csendesen leül. Temérdek püspökség fogja el a hosszú asztal egyik sorát, a mászt a dignitáriusok s hátul a regálisták. Végigtekint a palatinus rajtok, s végigtekinti őket az idegen néző, s íme egy sor kegyes és istenfélő és alázatos és mindenre kész hív jobbágyok teszik a Törvényhozó Testnek másik részét. A késő maradéokra és a többi európai nemzetekre nézve igen nagyon megjegyzésre méltó dolog az is, hogy az új időkből nehányat kivéve, a magyar nemzetről, annak boldogságáról és törvényeiről, és - nyelve elémózdításáról, a palatinus és püspökök, a dignitáriusok és az arra vágyók, mindnyájan deákul beszélnek, és igen nagy vétek s nagy törvénytelenység magyarul beszélni!

Vitatás alá jön végre a tárgy, ha vitatásnak lehet nevezni az előlülő akaratját és a püspökök helybehagyó meghajlását - s megvan az Őfelsége eleibe terjesztendő alázatos és jobbágyi törvényjovallat, s bíztatik az Őfelsége lelkiismeretére.

A magyar törvényhozásnak ily előismerete után a francia és angol s az amerikai parlamentumok lebegvén előttünk, minekelőtte Pozsonyt elhagytuk, Döbrentei által felvezetettünk gróf Széchenyihez, a *Hitel* lelkes írójához. Gróf Széchenyi éppen heves vetélkedésbe volt elfoglalva gróf Andrássy, egyik deputátussal diaetai tárgyak felett, s kért, hallgassuk végig a tárgyat, mely nemzeti lévén, minket is érdekel. Gróf Széchenyinek nyelve a társalkodásban éppen az, ami a *Hitel*-ben. Új fordulatok, meglepő kitételek, idegenből általhozott szép virágok, halmozott hasonlítások - s néha igen merész állítások, de az energiás nyelv miatt előszer mégis meglepő állítások teszik az ő beszédjét. Meghívott estvéli társaságaiba, de azt útunk miatt nem használhattuk. Báró Wesselényinél voltunk az utolsó estvén, Döbrentével és Helmecczivel, s másnap Bécsnek indultunk.

Bécsbe [november] 13-án érkeztünk, s itt négy nap mulattunk. Bécsbe a régi gondolkodás módját találtam, azt a gondolkodás módját, melyen sok esztendőök olta, sem az idő haladó Géniusza, sem a franciaországi júliusi napok semmit sem tudtak változtatni.

Bécsbe legkedvesebb óráimot Fekete Ignác barátom házában éltem. Nyolc esztendeje nem láttuk volt egymást, ő azolta megházasodott, haladtunk az időben, változott helyhezetünk és gondolkodásunk, de ő mégis az maradt szívében és érzésében, ami hajdon volt, s engem ez a meg nem változása s barátságának még egy-más jele sokkal forróbban hozzá kötöttek, mint hajdan voltam. Minekutána Sina úrnál pénzünk dolgát eligazítottuk, 17-én estve elkísért Fekete barátom a postahivatalhoz, hogy a gyorssekérrel Bavariába, Münchenbe induljunk.

A Münchenbe menő gyorssekérbe négyen ültünk fel. A sötétbe nem láhattuk egymást, kik vagyunk, s szótalánul tölt el az éjszaka virradtig. Minekutána reggel megláttuk társainkot, kivizsgáltuk egymás ábrázatját, kezdtünk szóba ereszkedni. Az egyik társ egy hannaui juvellér, a más egy Odesszába lakó genevai francia voltak. Minél inkább távoztunk Magyarországtól és Bécsből, annál inkább látszott, nevezetesen Felső-Ausztriában, a hely soványsága és a lakosok szorgalma. Legunalmasabb az Ausztriában utazónak az, hogy akárhol kedve tartja a policiának, mindjárt passzusért zaklatja az utazót. Végre beérkeztünk Bavariába, s harmadnapján reggel Münchenbe értünk.

Első kimenetelünk Münchenben Báró Hormayrhez volt. Báró Hormayr hajdon soká lakott Bécsben, mint udvari historiographus, s nevezetessé tette magát a magyarok előtt is *Vaterländisches Taschenbuch*-jával és az *Archiv für Geschichte, Litteratur* etc. Mindenik folyó-írásába több magyarok dolgoztak, többnyire magyar történelmi tárgyokról, de azok közt legnevezetesebben dolgozó társ volt báró Mednyánszki és egy ideig gróf Bethlen Elek Erdélyből. Nevezetes magyar történelmi-tárgyak, életírások, és több magyar nagy emberek

képeinek kiadásokat a báró úrnak lehet köszönni. Míg Bécsben lakott, néhányszor utazott Magyarországon, s nevezetesebb literariai főképp egybekötésben állott. Tíz esztendő múltával kelle hagyni hazánkra nézve nevezetes folyóírásait, s el kelle hagynia az udvart s el kelle hagynia Bécsset, s Münchenbe telepedett meg, a „Művész király” szárnyai alá. - A báró úr minket szívesen fogadott, s vágyva kérdezősködött a magyar dolgokról, emberekről és a mostani diaetánkról. Úgy látszik, históriánkban nagyon jártas, s nemzetünk iránt való hajlandóságát itt is azzal mutatta meg, hogy az 1831-i *Taschenbuch*-jában két nevezetes diaetái követeinknek: Nagy Pál és Ragályi Tamásnak képeiket adta ki. Tisztelet a lelkes és a szabad gondolkodású férfiú emlékének!

Nov. 21-én elvezetett a báró úr a Glyptothekába. A mostani bavarus király, I. Lajos, még ifjúkorában gyűjteni kezdte az antik művészség maradványait. Görögországban, nevezetesen Oginében és Itáliában is, egybevásárolta a plasztikai művészet sok darabjait. Még mint koronaherceg a maga költségén 1816-ban megvetette a Glyptotheka fundamentumát, abba rakatta le a művészet darabjait, s az idén októberbe megnyílt a közönség számára. A Glyptotheka peristiluma 12 jóniai márványoszlopokat számlál. Márvánnyal kirakott kilenc pompás szalában vannak lerakva a művészet maradványai. Szent érzés lép meg, midőn e pompás szalában a görög istenek és hősök közé lép az ember. Legnevezetesebb az úgynevezett Niobidák szalája. A görög művészségnek ennyi eredeti darabját Európának egy fejedelme sem bírja. Nemsokára ide művészi utazásokat fognak tenni az idegenek. Nevezetes vonás a királyban ezen Glyptothekára s egyéb művészi intézetekre nézve az is, hogy itt a felvigyázóknak és cselédeknek nemcsak hogy semmi honoráriumot nem szabad kérni, mint Bécsben, hanem el sem szabad venni a nézőktől. Mely kitetsző jele annak, hogy ő [a] művészet terjedését mindeneknek könnyíteni akarja.

Nem messze a Glyptothekától épülendőbe van a Pinakotheka is, hová a Képes Galériát fogják költöztetni. Most a Kép Galériája az udvari kert árkádjai felett van, melyet hasonlólag végignéztünk.

Másnap az Udvari Kertet és annak pompás árkádjait és az Angol Kertet néztük meg, mely valóban megfelel az angol kert nevezetnek. Az Angol Kert közepén van a híres Rumford emlékoszlopa. Nálunk a Rumford név a szerencsétlen 1817-i éhség esztendejéről elég szerencsétlenül emlékezetes.

Nov. 22-én a város nevezetesebb épületeit s nevezetesen az újonnan épülendő királyi rezidenciát néztük meg. Mindaz, amit a mostani királynak atyja, Maximilián József, és ez építettek, a legszebb görög és római ízléssel, s a legpompásabb stílusból vannak építve. München mekkoráságához képest, háromszorta több szép épületet számlál, mint Bécs. A privát új házak is mint megannyi római paloták. De minden épületek koronája Münchenben az új théâtreum, s az utazók állítása szerint, egész Európában csak a St. Carlo Theatrum Nápolyban vetélkedhetik a münchenivel, pompára, ízlésre, szépségre és nagyságra nézve. Kívülről a legszebb görög templomot képzeled, s a belső pompás két márványgrádics, a Capitolium dicső lépcsőit juttatja eszedbe. *Macbeth*-et, mint operát játszották ottlétünk alatt, s a temérdek néző, a játékszín belső pompája, s énekesek igen pontos előadása egyaránt elbámíttak.

A históriákból úgy látjuk, hogy akármikor valamely nemzet konstitúciót szerzett magának, ott mindig előrement a nemzetnek nagy megrázkódása, s nyomattatása, és vagy alkudt a nép királyával, vagy kényszerítette szabadsága privilégiumát megerősíteni. S ezen tapasztalás alól szinte egy nemzet törvényhozása sem ment. De Baváriában egészen példátlan vonást talál a história, mert Max[imilián] József, mint absolutus király, sem a környülményektől, sem népétől nem kényszerítette, nemes magamegtagadással lemondott az önkényű uralkodásról, s az

elnyomott, az arisztokratia és papság apró faktióitól elszagattott népnek szabad konstitúciót adott. A személyes és vagyonbeli szabadságnak garanciát adott, vallásos, gondolkodásbeli és nyomtatás-szabadságot engedett, és ezen konstitúciót a mostani popularis és „Művész Király” is szentül megtartja. Tisztelet az ily királyok emlékének.

Elhagytuk Münchent november 24-én, és ebédre Augsburgba érkeztünk. Mielőtt Augsburg megszűnt imperiális város lenni, alább szállott ott azután a kereskedelem is, s a vallásbeli vetélkedésekről, tudományokról és kereskedésről hajdon híres Augsburgnak régi stílusú nagy épületei most szinte puszták. Elmentünk délután a nevezetes *Allgemeine Zeitung* kiadója, Stegmann úr nyomtató műhelyét meglátogatni. Maga Stegmann úr éppen szekerezni ment volt ki, s a nyomtatóba mentünk, hol egészen elbámított a gőz által forgó sok kerekek csörgése. Az *Allgemeine Zeitung* temérdek árkusait s az itt kijövő más munkákat csak három sajtó nyomja; oly nagy elsősege van a gőzzel dolgozó sajtónak a régi kézzel nyomó sajtó felett, hogy amíg a kézzel nyomó csak mintegy hatvan árkust nyomhat ki egy óra alatt, ez ezeret nyom ki. Az árkusokat gyermekek igazgatják, feljül az egyik gyermek béteszi az üres árkust, mint a garatba, egy 8 szám forma fordulást teszen, s alatt a mind a kétfelől kinyomott árkus kifordul. Betűszedők és nyomtatók, többen száznál foglalatoskodnak a műhelyben. Mentünkben azon régi templomon jöttünk keresztül, hol hajdon Luther és Melancthon vallásbeli disputákat tartottak. Azon nap estve Stuttgartba érkeztünk, de már késő lévén, Schiller hajdani lakhelyét nem láthattuk meg. Karlsruhén reggel kellett keresztül mennünk, mindenütt a gyors szekérrel. [November] 25-én a Hohenstaufenek régi, de már pusztá vára mellett mentünk el. Elérkeztünk végre a híres Rastattba, melynek neve a magyar nevet bepiszkolta. Elpirul az ember, midőn a Franciaország történetében ráakad azon sorokra, hogy a székely huszárok gyalázatosan megölték Rastattban a francia követet. A megölés cselekedete igaz, de el kell jönni az időnek, midőn a még titkos akkori politika intrikája felvilágosodik a historikus előtt, s a székely névről lemosódik ezen gyalázat!

Míg a Württembergi és Badeni Hercegségeken keresztül jön az ember, sovány földet, szigorú eledelt, jó napszamosokat ugyan, de nyomott népet és szolgálai ábrázatokat lát az ember, alig lépik keresztül a Rhénuson Strassburgba már a francia földre, s már lehetetlen nem hinni a konstitúció vallásos erejét. Itt mindjárt lelkes és nyílt ábrázatú, vagyonos és szabadlelkű emberek vannak. A lelket és elmét a maga egész műveltségébe, csak a szabad konstitúció emelheti fel s tarthatja fenn.

November 26-án délután Strassburgba érkeztünk. A háromszínű zászló lobogott minden épületről előnkbe s minden kalapról a trikolor kokárda büszkén emlékeztetett a júliusi tirannúzó napokra. 27-én banquierünk, Türkheim úrhoz mentünk, ki francia nyájassággal fogadott. Megjártuk a város nevezetesebb épületeit, s felmáztunk az európai egyik legmagosabb s legremekebb épületű toronyba. De az idő ködös volt s a kinézést nem használhattuk. 28-án a Nemzeti Gárda egybegyűlt a piacon. Szívemelő volt ezen nézés. Délután a Türkheim úr közbenjárása által a strassburgi telegraph direktora, Kelos úr felvitt a telegraph-toronyba, s annak minden manipulációját megmutatta. A telegraph nagyon egyszerű masina, s csudálni lehet, hogy másutt is nem használják. De a jegyeket csak a direktor tudja, s senkinek sem szabad megmagyarázni. Az, aki a telegraphot mozgatja, s nevezetes híreket hoz és vész, semmit sem ért hozzá. A lakosok csak látják a tornyok s hegyek tetején a telegraphot mozogni, s különféle figurákat csinálni, de annak foglalatjáról semmit sem tudnak. Párizsból Strassburgig 8 minuta alatt jön el a hír, pedig ez 120 francia mértföld köz. A telegraphok minden fél órában beszélnek egymással, akár van s akár nincs tudósítás. Minden minute-ról protokollumot visznek különös, arra feltalált jegyekkel. A jegyek gyakran változnak, nehogy valaki kitanulja.

Nov. 28-án indultunk el Strassburgból a Lafitte Gaillard Messagerie-n. Lafitte és Compagnia-jának hatszáz-egynehány szekere jár széjjel Franciaországban, mindenik 21 személy ülésre s még emellett más terhek vitelére is csinálva. A compagnia egymillió frankkal kezdte a szekerezést s mindeddig nagy nyeresége volt, hanem tavaly és az idén több ilyen szekerező társaságok is állván fel, a compagnia nem nyer, s hogy a többeket megbuktassa, nagyon leszállította az ülések árát. Egy ülés a coupéba 32 frank, intérieur 29 frank, banquette 24, impérial és a conductor mellett 15 frank. Eddigél Ausztriában legdrágábbnak és Franciaországban legolcsóbbnak találtuk az utazást, és amellett oly sebesen hajtanak, hogy három nap és három éjjel rendszerént Párizsba érnek Strassburgból, mely 120 francia mértföld.

Nagy gyönyörűség az utazásban, hogy jó társakkal veti egybe a sors az embert, s örvendettem egy francia tiszt s egy más tisztviselő társamnak s az igen jó ülésnek, míg Saverne szép vidékin s platanus alléin általjöttünk, de alig érünk Phalsbourgba, s itt két új utitársné üle mellénk, két kapitányné, kik férjökhez utaztak Párizsba. Mihelyt az asszonyok beléptek a szekérbe bizonyos piperés kényességgel, elkomorodtam. Elébbeni utitársam, a francia tiszt, gálántot akarván játszani, általengedte ülését mellettem az egyik kapitánynénak, Madame Mongissenek. A második kapitánynénak láttam szeméből, hogy ő is vágyik helyemre, s szintúgy számot tart gálantságomra. Mit volt tennem, az első numerusú legjobb helyemből ki kelle kelnem, s ajánlanom kellett ülésem, melyet elfogadott s én a szembe való ülésbe vonultam. Nem igen tettem rosszabb szívvel asszonynak gálantságot, annál is inkább, hogy velek dohányozni sem illlett, s szorult ülésem, magam megtagadása s az irántok való figyelmem egészen elkedvetlenítették. Phalsbourg és Sorrebourg nevezetes erősségek, de hosszasan néznünk nem volt időnk. [November] 29-én a szép Nancyba érkeztünk, s itt is alig volt annyi időnk, hogy egynehány utcát és a lengyel Stanislaus szép piacát megfussuk. Ebédre Bar le Ducbe jöttünk, 30-án a híres Chalons-ba, mely a magyaroknak kétszer lett nevezetes. - December első napján Champagne vidéke egyik részén jövén, Dormans-ba és a híres Champagne-ború Epernay-ba megkóstoltuk a champagner-t a forrásánál. De szinte úgy van itt is az ember a jó champagnerrel, mint Tokajban a tokaival. Egy meglehetősen champagne butélia itt 25 sous. December 2-án Meaux és Bondyn [!] keresztül estvére megérkeztünk Párizsba; én elfáradva s csüggedve a szorult ülés s feszes helyhezetem miatt.

Párizsban virradtunk fel december 3-án ezer szép remény s ezer vágyódások közt, s íme legelső napom is mely örömmel teli s mely meglepő volt! Én még a szobában voltam fáradságom miatt s gróf Beldivel belépik hozzám Balog Pál, régi barátom, Wesselényi Farkas és Zeyk József, s említék, hogy báró Kemény Domokos és báró Bánffy János is itt vannak. Mely kedves társaság! Párizsba sohasem volt egyszer hét erdélyi utazó. December 4-én szállásunkra költöztünk a Szent Anna utcába, s ott estve a fennebbiek leírásához fogék.

DECEMBER 5-ÉN. Minekutána Bécsset meglaktam, azt hittem, hogy már egy nagyváros sem tehet reám nagy behatást. De mely különbség, Párizs és Bécs között! mint Pest és Bécs között. Bécs népessége háromszázezer, Párizsé nyolcszázazezeren felül. Akármerre fordulj az utcákon, mindenütt a sok nép, a nagy tolongás, s küzdeni kell a trottoirokon, hogy haladhass. Az utcák szegletén majd lenyom a sok szekér. Az árusok mindenféle hangú kiáltozása, a roppant terűhordó szekerek s cabriolettek zörgése szinte lehetetlenné teszik a beszélést. Ily nagy városban valóban sokszor terhére vannak az emberek egymásnak. Végigjártunk egynéhány utcát, a Tuileria kertjeit s kastélyát s estvére egy zibongó láрма emléke maradt meg fejemben. [December] 6-án. Banquierünk, Rougemont úrhoz mentünk pénzünk dolga eligazítására. 7-én az ausztriai követ, báró [!] Apponyinál produkáltuk passzusunkat. 8-án a Louvre híres múzeumába mentünk. Tisztelet és bámulás lep meg, midőn e hosszú galériába lép az ember. A felső galéria, mely a Tuilerákig nyúlik, a régibb és újabb nevezetes festők remekjeit foglalja

magában. Az alsóban temérdek görög és római szobrok, edények, koporsók, mozaikok vannak. Napoleon minden hódolt országaiból elhozta volt a művészség remekeit, s e két galériát meggazdagította vele. 1815-ben a szövetségesek visszaadták minden országnak a magáét, de mégis ezen galériák bámulásra méltó gazdagok. A képek és az antikok galériái ajtajainál mindenik leírását árulják. A katalógus raisonnérozó stílusból van írva, s az ahhoz értőknek tanuságos munka. A művészeknek mindennap, a közönségnek pedig vasárnaponként ingyen szabad a bemenetel. Temérdek ember jön nézni és bámulni vasárnaponként. Ennyi mestermívek s ily szabad szemlélése után, a közember is ízléssel tud ezen művekhez szólni.

9-én a híres Sorbonne Akadémiába mentünk. A Sorbonne professzorai, princípiumai soká uralkodók voltak Európában, s hajdon és most is több nevezetes emberek foglalták itt a katedrákat. A Sorbonne-ban filozófiai, történelmi, irodalmi és teológiai fokokat tanítanak. 11-től 12-ig a híres Barbié du Bocage leckéit hallgattam a geográfia bevezetéséről, a következő órán számosabban kezdve tenni az auditorium, végre egy része nem fért, s fel kellett mennünk a nagy szalába. Ifjak és vén emberek, több mint háromszáz hallgató gyűlt be egyszerre. Megjelent végre az öreg, de tűzzel teljes Lacretelle. Tapssal fogadták a hallgatók. Görögország régebbi történelmét és Amerikáét és kolonizációját adta elő. Az öreg gyakran tűzbe jött, s mindég hangos taps fogadta. Végre egy igen szép értekezést olvasott fel az újabb idő kolonizációjáról. „Franciaország is kolonizál, úgymond, de nem fegyverrel és erővel, mint a hódítók. Franciaország a Szabadság princípiumaival kolonizál. Már sok leányai vannak, s közelebb Belgiumot és Lengyelországot kolonizálta a Szabadság által.” A professzorok itt nem szisztematikus könyvekből tanítanak, hanem ki-ki a maga módja szerint veszi fel és adja elő a tárgyat. Az igazgatás itt nem praescribál manualist a professzoroknak. A tanítványok tetszésekre vannak hagyva, s nincs meg a nálunk való pedant felkérdezés és repetálás. A francia tanuló tapsol, ha tetszik neki professzora leckéje, s mormog és sifitel, ha nem liberális princípiumaiban, vagy megvető magaviseletében. Nálunk skláv a tanuló, s a professzorok nagyobb része annál tudományosabbnak tartja magát, mennél nagyobb gravitást mutathat s mentől inkább félnek tőle tanítványai.

[DECEMBER] 10. MORGUE. Van Párizsban egy különös intézete. Ha vízbefúltakat, magokat kivégzettek vagy véletlenül meghaltakat vagy ölteket találnak a közönséges helyeken, kit meg nem ismernek, egy különös, évégre csinált épületbe viszik, mezítelen kinyújtóztatják, s köntösét feje felé függesztik, s harmadnapig ott tartják, ha ismerősi vagy rokon ráakadnak, kiadják, ha nem, harmadnap múlva eltemetik, de köntöse esztendeig felfüggesztve marad, hogy arról reáismerhessen valaki. Hat testnek van nyújtóztató padforma csinálva, a rostélyzaton keresztül minden ember nézheti a kinyújtóztatottakat. Ha valakinek rokona vagy ismerőse hirtelen eltűnt, ide fut, s néha itt találja fel az anya gyermekét, a házasság társakat s a jóbarát barátját kinyújtóztatva. Mély érzés nyomott el a rostélyozatnál. Benn éppen egy megölt asszony volt kinyújtóztatva. Hányak szíve nem küzdött a kétségbeeséssel, midőn itt nyújtóztatva megtalálta a keresettet.

[DECEMBER] 11. VENDÔME OSZLOPA. Napoleon a franciák győzedelmét sokképpen örökösítette, s dicsőségeknek több emlékeket emelt. Azon ezerkétszáz darab ágyúkból, melyeket a franciák 1805-ben a muszkáktól s ausztriaiaktól elfogtak, egy nevezetes oszlopot állíttatott, a Traján római oszlopa formájára; magassága felül emelkedik a piac körül lévő legmagosabb épületeken is. Belsőjében egy csigagrádics menyen fel a tetején lévő galériába. Az oszlop oldalán több szcénákban a franciák különböző győzedelmei mestéri kézzel vannak kiöntve. Több helyeken figuráz a megalázkodott ausztriai katona, s huszárajaink Franciscus [Secund]ussal tarsolyaikban, s szembe vele a győzedelmes büszke francia. Felmásztam az

oszlop tetején lévő galériába a fáradtságos hetvenhat lépcsőjű grádicson. Bámultam a szép kinézést, bámultam a remekművet, de mélyen elszomorított a magyar huszár látása a képen, hogy neki is újra meggyőztetéséért a megalázkodott, a skláv instancia ábrázatot kell játszani a tableau-n: plectuntur Achivi. [Quicquid delirant reges, plectuntur Achivi. Örjöngjenek a királyok s gyász az achivokat éri. Képes Géza fordítása.]

A francia büszkén említi ezen oszlopot, tisztelettel menyen el mellette s tekint fel rá, s hazafiú tűzzel szól róla. Szegény magyar haza! Mutathatod-e te, csak egy oszlopát is, csak egy emlékét is fiaid győzedelmének és dicsőségének majd másfélszáz esztendőök olta? Van-e csak egy emléke is vitézségednek, mely a magyar lelkét büszke érzésbe hozza s hazafiúi tűzre gerjessze? Mert a Nagy Fridrik ellen való háborúban, a török ellen, Lipsiánál és Hannaunál nem a magyar katona, hanem az Ausztriai Ház győzött! Sic vos non vobis mellificatis apes. [Méhek, fáradtok, mégse tiétek a méz. Képes Géza fordítása.]

DECEMBER 12. BENJAMIN CONSTANT HALÁLA. A pápa és Benjamin Constant egyszerre holtak meg. A pápának megtették a már ezerszer bétanult ceremóniákat, felvette a papság a törvényben kiszabott gyászt, a sok kardinál titkon örvendett, mint akinek gazdag rokona hal meg, s pápaválasztáshoz kezdtek. De B[enjamin] Constant-t nem lehet választani, csak az ég választhat helyébe mást, neki nem szabott a törvény gyászt, s mégis az egész Párizs gyászba öltözött, mintha mindeniknek kedvese holt volna meg. Úr és közrend, ifjú és vén, mélyen megdöbbenve gyűltek a nagy megholt temetésére. A Rue d'Anjoutól kezdve, a rengeteg Boulevard, fel a Bastille piacig, száz- meg százezer néppel volt teli. Mindenik még egyszer látni akarta a nagy hazafinak koporsóját, ki a Szabadság princípiumának legnyomósabb fejtegetője volt írsaiban s tántoríthatatlan védője a Tribune-ben. Másutt pénzért és a polícia segítségével megyen ki a nép a nagy urak temetésére, itt az életéből egy nevezetes részt vesztett volna el az, ki meg nem jelenhetett volna. Ezerszer megalacsonította magát az Oratoria a megholt koporsójánál, de itt Lafayette, Royer-Collard és az Odilon-Barrot szólottak a megholt felett, kiknek lelkekhez nem fér színlelés. B[enjamin] Constant és a Foy testeiket jövő esztendőn a Panthéonba teszi a nép.

[DECEMBER] 13. JARDIN DES PLANTES. Ritkaságok ugyan a Jardin des Plantes-ban az afrikai sok oroszlányok, tigrisek, leopárdok és a vadállatoknak minden más nemei, a publikum nézésére szabadon hagyva, de annál nevezetesebb volt előttem a szép kert, mely a növényeknek minden nemeivel és a különböző éghajlatoknak minden növényeivel gazdag. Ámbár Párizsnak geográfiai fekvése fennebb esik, mint az Erdélyé, mégis itt sokkal szelídebb a tél, a Jardin des Plantes tábláiban most is rózsák, szegfüvek és violák nyílnak, a szép zöld gyepek s az idegen éghajlatú bokrok most is a tavasz csalogását éreztetik. De Párizsban máshelyt is, a Tuileriák kertjében, a Palais-Royal udvarán s más kertekben is nyílnak a virágok. De a párizsi nép a hidegre sincs úgy elkészülve, mint mi, mert itt soholt sincs kettős ablak, soholt egy kemence sincs, még a királyi palotában sem, csak káminok. A Jardin des Plantes-ban többféle gazdag természetmúzeumok vannak, virágházak, plántaiskolák, és akárki ingyen hallgathatja a leckét ezen tudományokból.

DEC[EMBER] 14. A DEPUTÁTUSOK KAMARÁJA. A Bourbonok és minisztériumok, nevezetesen Richelieu és Mazarine, annyira elnyomták volt a francia nemzetet, hogy 150 esztendeig egymás után, nem gyűlt egybe a nemzet deputátusainak kamarája, mígnem 1789-ben kényszeríté a nemzet XVI. Lajost a képviselőket egybegyűjteni. Azután a Respublica, Napoleon s megint a Bourbonok alatt különböző változásokon ment keresztül organizációja. A júliusi revolúció után újonnan organizálta magát ezen kamara. A deputátusok száma most 430-

ra menyen. A département-beli elektorok választják 5 esztendőre. 30 esztendősnak kell lenni. A kamara maga választ praesest. Üléseit nyilvánosan tartja. Iniciatívuma van akármely törvényt jóvallani, a kontribúció dolga mindég ezen kamarában vétetik fel előszer. Minden esztendőn egybegyűl. Az iniciatívum mind a két házzal, a deputátusokéval és a pairekével köz, valamint a király is proponálhat új törvényt miniszterei által, kik mindenik kamarában jelen lehetnek. Midőn valamely tárgy iránt törvényjóvallat tétetik, a kamara nem ereszkedik bé a dolog derekára, hanem előbb mindég commissiót rendel a maga tagjai közül, mely a jóvallatot megvizsgálja, arról pontonként vélekedést ad s referál. A commissiónak ezen munkája a proponált törvénnyel együtt mindég kinyomtatattatik, s előre minden tagnak kiosztatik, hogy azt megvizsgálhassa. Az ekként elkészített munkát a praeses referálja, előbb felolvassa az első articulust, s arra minden megmondhatja vélekedését szabadon vagy javítás (amendement) ajánlását. A tárgy votumok többségével határozódik, midőn az értekezés alatt ki nem tetszik a többség, golyóbissal votizálnak; mindenik tag egy fekete és egy fejr golyóbist kap, ha igent akar jelenteni a fejr egyik, a feketét más urnába teszi, a fejr golyóbisok határoznak. Aki valamely tárgyról beszélni akar, a tribünbe áll fel, s onnan beszél, többnyire papirosból. A szála amphitheatrum-forma, s a követek vélekedéseik szerént ülnek a jobb- vagy baloldalon. Fenn a galériákban a publikum ül. Szembe a praessel az újságírók rápiálják a beszédet. A *Moniteur*, mint hivatalos újság, a praeses székétől nem messze ül. Midőn beléptünk a tribünbe, éppen hevesen folyt a vélekedés valamely tárgyról, a praeses nem győzött csengetni, hogy lecsendesedjenek. Ez a zsidongás, temérdek fő alatt, a szála pompássága és különössége, egészen megleptek. Ekkor a Nemzeti Gárda organizációjáról folyt az értekezés. Sok most a nevezetes fő a kamarában, de sok elaggott vén fő is van. Némelyiknek beszédje igen hosszas, a más unalmas előadó, némely csak azért áll fel a tribünbe, hogy ő is szóljon valamit, némely része pedig nem figyelmes, társával beszél, ír, újságot olvas vagy szunyókál, míg szomszédja heveskedik. Midőn látta már őket az ember, mintha elhullana egy része azon nimbusznak, az újságokból ismerve őket, mely fejk körül ragyog. Az ülések sötétig tartanak. A bémenetelre valamely deputátustól kell billétet kapni, mivel a hallgatók tribünje nem nagy.

DEC[EMBER] 15. KIRÁLYI BIBLIOTHÉKA. A Királyi Bibliothéka a Richelieu utcában kívülről inkább klastromot mutat, mint a benne levő gyűjteménynek rakhelyét. A kapu felett hajdon ez volt írva aranyos betűkkel: „Bibliothèque du Roi” [A Király Könyvtára], de a júliusi revolúciókor a „Roi” szót kivakarták, valamint máshelyt is Párizsban minden épületekről, címerekről, a „Roi” és „Royal” szókat mindenütt kitörölték. Ezen bibliothékába mindennek ingyen szabad bémenni. Pompás grádics vezet fel az első emeletre, hol a könyvek vannak. A grádics fordulatjainál és az ajtóban nagy betűkkel ezen instrukció van írva: „Essayez vos pieds s’il vous plait!” [Szíveskedjenek a lábukat letörölni!] A Múzsák nem szeretik tehát a sáros stíblit. Az ajtón belől pedig ez: „Fermez la Porte doucement s’il vous plait!” [Szíveskedjenek az ajtót csendesen betenni!] Mely kímélő, mely lekötelezve kérő parancsolatok! S lehetetlen ezeknek önkéntesen nem engedelmeskedni. Önmaga előtt szégyellné magát az ember, ha ennek nem engedelmeskednék. Párizsban és Franciaországban sok példáját találja az ember az ily kímélésnek s nemes bánásnak. Ausztriában ezt így szokták kifejezni az ilyen helyeken: „Nicht erlaubt” [Nem szabad] vagy: „Es ist streng verboten” [Szigorúan tilos]. Midőn az ajtón belépett az ember, tétováz a szem, ha a temérdek hosszú, pompás stílusú magas galériában gyönyörködjék, vagy hogy az egyszeri nézéssel bé nem fogható roppant könyvekre vesse-e figyelmét. A szála közepén végig asztalok vannak, számtalan olvasó mellett. Mások megint a könyvsorokat nézik végig. Amott a custosok hágnak fel lajtorjákon valamely könyvet kikeresni. S mégis ennyi ember közt egy szó sem hallik. A legnagyobb csendesség uralkodik, csak a nagy fóliántok fordítása alatt hallik a levelek pattogása. Szent érzéssel lépdel az ember végig, s ennyi tárgy között egy tárgyon sem tudja megállítani figyelmét. Ezen bibliothékában a

kötetek száma 450000[-re] menyen, s a leggazdagabb egész Európában. Esztendők kellenének ezekről ismereteket szerezni. Én mint utazó, csak a könyvek sarkait láttam. A francia nevezetesebb írók büsztsjei állanak még a szálában. Nevezetesen itten Cornelli híres földgolyóbisai is, melyeknek egy egész emelet boltját ki kellett vágni, hogy elférhessenek, mindenkinek 12 láb a diamétere. Hasonlólag nevezetes a Dendérah híres zodiacusa. A bibliothéka mellett van a régiségek cabinetje (Cabinet des Médailles). A legrégibb római és görög pénzek, öltözetek, házi eszközök, egyiptomi múmiák, s más drága és ritka kövek, arany és ezüst munkák. Az épület más részében van a rajzok cabinetje (Le Cabinet des Estampes), 5800 darab foliant. A görög és római minden régiségek épületi, mathematicai, geographiai s természethistóriai minden rajzok. A legpompásabb kiadású múzeumok. Ezen szálában is sokan ülnek asztaloknál, kik valamely rajzot másolnak. Egy oldalépületben van a kéziratok gyűjteménye, mely most nem volt nyitva. Ezeken kívül még számos bibliothékák s gyűjtemények vannak Párizsban, megírtam még a Hôtel de Ville és az Invalidusok Háza bibliothékáját is. És mindezekbe ingyen s minden embernek szabad bémenni, s az ottvaló tárgyakot használni. Párizsban a mívelődhetésnek számtalan alkalom van nyitva.

DECEMBER 16-22. EX-MINISZTEREK. REVOLÚCIÓ. A pairek háza előtt elkezdődött a X. Károly volt miniszterei ellen a per, s ez a tárgy s az az alatt folyt revolúció annyira elfoglalta az egész Párizs figyelmét és a mienket is, hogy a per folyta alatt majd egészen csak ezen tárgy foglalt el. Polignac, Peyronet, Chantelauze és Guernon Ranville a ház eleibe állítottak, személyesen kikérdeztettek az ellenek feladott vádak iránt, s bizonyságok az ők jelenlétükben kihallgattattak. A francia nép egész figyelmét ezen perre fordította. Egy része halált kívánt rájuk, a még ultrább rész a per kimenetele előtt agyon akarta verni őket. Naponként szaporodott a gyülekezet a Luxembourg palotánál, hol ők fogva voltak, s a pairek is tartották üléseiket. Katonai erőnek kellett rendet tartani. Ezen alkalmat X. Károly pártja használni akarván, lázasztó írásokat adott, pénzt osztott a pórnépnek, hogy feltámadjon, hogy a mostani igazgatást felforgassa, de még egy harmadik és negyedik párt is feltámadt, azok, kik respublicát akartak, és azon nyugtalanok, kik revolúciót akartak, hogy azt egy vagy másképpen hasznokra fordíthassák. Az egész Párizs mozgásba, éjjel-nappal hol itt, hol amott hallott a dobolás a gyűlésre, katonacsoportok rukkoltak fel s le az utcákon, lovasság s követek nyargaltak szüntelen mindenfelé. Az egész National Gárda, minden linea regimentek fegyverben voltak. Naponként hatvanezer embernél több állott fegyverben. De minden tumultus fészke a Saint-Germainbe és a Luxembourg paloták előtt volt. A minisztereket temérdek katonaság őrizte a nép dühétől. A katonaságot sok helyt inzultálták, a nyughatatlanok kövekkel hajgálták, gúnyolódó kiáltásokat tettek ellenek, megtámadták. A fogdosás szüntelen folyt. Minden órában más hírek futottak el. A békételenek most a députátusokra, majd a Palais-Royalra akartak ütni. A Louvre-be bétódultak, hogy az ágyúkat kivigyék. A Tuileriák és a Palais-Royal udvarán egész nap és éjjel lovas és gyalog katonaság bivouaquirozott. Tüzek lobogtak mindenfelé. Párizs olyan volt ezen napokban, mint egy ostrom alatt lévő város. Kétség és remegés ült minden ember arcán. Proklamációk voltak az utcák szegletén. Lafayette mind utcákon lovagolt. Csendesítette a népet. De a nép pezsgett. Végre kimondatott az ítélet a miniszterekre. Örökös fogságra és civilis halálra büntették. Lopva kellett őket elvinni a Vincennes-i várba éjszaka, hogy a nép dühében agyon ne verje őket. Még azután való napokban sem szűnt a mozgás. A tanulók is fegyvert fogtak, s a National Gardával együtt jártak az utcákon a rend helyreállítására. Ezen napokban mü is többnyire az utcán voltunk nézni ezen nagy szcénákat! A néptámadás nagyon különös érzéseket ébreszt, s ennek látására lehetetlen a Lucretius ama versére nem emlékezni: „Dulce mari magno.”

[Suave mari magno turbantibus aequora ventis,
e terra magnum alterius spectare laborem.

Kellemes érzés nézni a partról: szörnyű viharban
tombol a nagy tenger - nagy baj bizony az, de a másé.

Képes Géza fordítása]

DECEMBER 23-ÁN már csendesedtek, de teli voltak most is az utcák katonasággal és néppel. Már a Párizs környékbeli National Gárda is bérukkolt rendet fenntartani. Ma is egész nap künn voltam. Az Elyséum Mezején végig felmentem, egészen a Barrière de l'Etoile-ig, onnan a Passy-Barrière felé, le a Pont de Grenelle-ig. Midőn a hídon általjtöttem, előttem állott a híres Champ-de-Mars, mely a respublika idejében és Napoleon alatt is oly nevezetes gyűléseknek s annyi katonai revue-knek volt helye. A Champ-de-Mars egy gyönyörű planírozott tér, melyen ötvenezer ember könnyen manővrírozhat. A végében, szembe a híddal van az École Militaire szép épülete, két oldalról teraszok. De mely igen megdöbbenett az, hogy itt több mint négy-ötezer ouvriét láttam elterjedve, grouppokba voltak gyűlve, több helyeken beszédek tartottak, mások kiabáltak. Azt véltem, hogy éppen a revolucionáriusok fészkebe bukkantam, mert az ouvriéktől félt Párizs leginkább. Kapákkal, ásókkal voltak felfegyverkezve, mert az igazgatás planíroztat velek télen által, s fizeti őket majd semmi munkáért nagy napszámmal, csak hogy elfoglalva legyenek. Végigjöttem e temérdek kék ingű, fapapucsú, rongyos pór nép közt, hálálkodván magamban, hogy sejdítesem nem tölt bé. Midőn a Députátusok Kamarájához érkeztem, újra regimenteket láttam a kamara épületje előtt, s az egész Quai-n végig bivouaquirozni. Az a hír futott volt el, hogy a tanulók s a nép a deputátusokra akar rontani, hogy őket elűzze, mivel nem elég populárisok s nagy arisztokratikus gondolkodású[ak].

December 24-re nagy revue volt hirdelve, a király személyesen akart kilovagolni, hogy a népet megnyugtassa, s mutassa, hogy nem fél, és a légióknak egyenként kinyilatkoztassa a revolúció napjaiban mutatott derék magokviseletökért megalégedését. A Carrousel-Place már egy órakor tömve volt National Gárdával. Rendre vette a király arrondissementenként a légiókat, a Carrouselre, hol én is állottam egész délután, sötétüléskor érkezett generálisaitól kísérvé. Végigfutotta lineákat. Minden sorban, minden utcán „Vive le Roi”, „Vive la Liberté” [Éljen a király! Éljen a szabadság!] kiáltás hallatott, az utcák világosítva voltak, hol a király ellovagolt. Szegény királynak, szüntelen köszönni kellett ily hidegben, s még pedig mosolyogva köszönni mindenfelé. Kalapját szinte nem is volt módja egész délután feltenni. A konstitucionális királynak nem szabad rossz kedvet mutatni!

DECEMBER 25. ÉS 26. A karácsoni innepekre annál figyelmesebbek lettünk, hogy a vallás minisztere előre circulárisokat bocsátott a püspökökhöz, hogy karácson éjszakai s más processziós ceremóniák eltöröltetnek, és Franciaországban a vallás dolga a respublika, azután Napoleon s megint a Bourbonok alatt sok viszontagságokon ment keresztül. A respublika 1793-ban eltörölt minden vallást, s a keresztény vallás ceremóniái helyett az Ész Innepét ülték a Mars Mezején s a Notre-Dame-ban. Napoleon megint visszaállította a vallásokat bizonyos modifikációkkal. A Bourbonok osztán megint a régi bigottságot s a jézsuitákat hozták bé. A júliusi revolúció után megint ingadozott a vallás dolga, a nép elűzte a papok egy részét és a jézsuitákat. Megjelentünk a híres Notre-Dame-ban látni a karácsoni innepet. A papok mondták ugyan a szokott misét s tették a ceremóniákat, de ezen pompás nagy templomban s másutt és mindenütt, alig szállingózott egynehány hallgató, s az is többnyire asszonyokból s vén emberekből állott. Hajdon Párizsban 221 templom volt, most csak 39 van. Az első

revolúció eltörölte a templomokat s eladta a klastromokat, s ily kevés templomba is ezen roppant népesség nem jár. A franciák sokat szenvedtek a papoktól, s ez hideggé tette őket a vallás iránt is. A Bourbonok igyekeztek visszaállítani a templomokat s papokat, s például s kényszerítő eszközökkel is visszahozni a régi vallásos helyhezet, de a legbizonyosabb eszköz a vallás iránt meghidegíteni az embereket az, ha őket erővel kényszerítik vallásosnak lenni. A Notre-Dame egy a legrégebb s legpompásabb templomok között Európában. Napoleon itt koronáztatta meg magát. A pápa Napoleon alatt annyira megalázta magát, hogy ide kellett neki Rómából jönni, őtet a Notre-Dame-ban felkenni. Párizsban sok templom van. Kincseiket a revolúció alatt mind elvették. Legszebb leszen a Madeleine, mely eddig is már 15 millióba került.

DECEMBER 27. Még tegnap elfutott volt a hír, hogy Lafayette a Nemzeti Gárda generalissimusságáról lemondott, s ma már hivatalosan kijött, hogy a király ezen lemondást elfogadta, s Lafayette elbúcsúzott. Erre neki a National Gárda törvényei megállításakor, a Deputátusok Kamarájában némely követek által tett észrevételek adtak okot. Lafayette a most Európában élő privát emberek közt a legnevezetesebb politikai rollot játszodta. Ő az amerikai szabadság elő hőse, a Nemzeti Gárdának 1791-ben teremője. A júliusi revolúció lelke. Az ő akaratjától függött a nemzet sorsát erre vagy amarra határozni. Ő minden időben és mindég konzekvens volt. Méltó a Plutark tollára. E nemzet őt imádja, s egyszerre meglepte e kedvetlen hír. Minden megdöbbsent és bánkódott, és ez igazi és nem színlelt bánat volt! Minden iskolák tanulói ma réuniót hirdettek a Panthéonban, meghatározta az ifjúság, hogy követséget küldjön Lafayette-hez bánatját kijelenteni. Én is a deputatio közt mentem. Midőn a Rue d'Anjouba érkeztünk a Lafayette kapujához, azt a hírt mondták, hogy Lafayette a Deputátusok ülésében van. Egyszerre felkiáltott minden: „A la Chambre!” [A Kamarába!] S éppen indultunk, midőn az öreg érkezett szekérben haza Odilon-Barrot-tal. Alig szállhatott le szekéréből, oly rettentő volt a tolongás körülötte. Az egész csoport egy hanggal kiabálta: „Vive Lafayette!” [Éljen Lafayette!] Az alatt felment szobájába. Mű az udvaron gyűltünk, körbe állottunk. Lejött az öreg közinkbe. Tisztelet borított el minden arcot, vallásos volt az elragadtatás. Egy ifjú elmondotta a követség célját. Midőn beszédjüket bévégezték, tűzzel csókolta meg az öreg őket. Mely irigyletre méltó csók volt! Az első szerelem csókja nem lehet ennél mennyeyebb! Azután az öreg szólt, ajánlta magát az ifjaknak, köszönte érzéseket. Hullottak a könnyek s elvetemedett szív volt, mely nem dőbögött. Egyszerre mindenik felkiáltatott, s százaknak könnyel lábbagott a szeme. Egy fejedelemnek sem, egy hódítónak sem lehet ilyen tisztelete. S ezer policia sem szerezhethet ily innepet. Rendre szorította az öreg mindeniknek a kezét, s szent és magos érzéssel hagytuk el a helyet s a nagy embert! Európának most legnagyobb emberét! Lafayette sem titulust, sem rangot, sem keresztek soha el nem fogadott, s mégis ki áll magasabb polcon, ki iránt doboghat melegebben a szív, s hol lehet mélyebb tisztelet érzés, mint az ő nevének említése! Ki nem emlékezik az ő neve említésére a Szent Könyvnek ama szavaira: „A mezőnek liliumai nem fonnak és nem szőnek, s mégis mely király dicsekedhetik azon pompával, melybe őket felöltöztettem.”

DECEMBER 28-ÁN. Az Invalidusok pompás házát látogattuk meg. Ez egyik a legnagyobb épületek között Párizsban. XIV. Lajostól hétezer invalidusnak van benne lakása, kosztja, s öltözetje. Megjártuk elébb a húszezer darabból álló bibliothékát, a lakóházakat, tanács-szálát, azután az igen csinos refektóriumokat, s végre a konyhát, hol e temérdek embernek enni főznek. Tűz soholt sem látszik, csak a nagy kondérok fővése látszik. Két nagy kondér van elől, melyek közül mindenikben 2400 font hús fér el és fő mindennap. A templom igen szép. Éppen akkor a vén invalidusok együtt imádkoztak az apácákkal, de egyik apácát sem volt [!] képes arra venni, hogy feltekintsen. A templom boltozatján függ nyolcvan zászló az utolsó spanyol

és algíri háborúból. Hajdan Napoleon alatt rakva volt e templom az ellenségtől elvett zászlókkal, ahol igen sok ausztriai is volt, de 1815-ben a Szövetségesek mindenik levette a magáét s megégette. Veszteségeknek s meggyőztetéseknek ezen jeleit elégették ugyan a Szövetségesek, de a históriát nem tudták elégetni. Akármerre forduljon itt az ember, szüntelen láb és kéz nélkül való s nyomorék invalidusokra talál, mely a francia nemzet dicsőségére is emlékeztet ugyan, de egy szomorú érzést hagy hátra a szívben!

DECEMBER 29-ÉN. Párizs egyik nevezetességei közé tartozik a Père-Lachaise nevű temető. A híres Bastille Place felé kell menni oda. Künn van ez a város végén. Az oda vivő utcán végig koporsó- és emlékkőcsinálók laknak. Temérdek perennáns virágokat, cserepekben s koszorúkban árulnak, hogy ki-ki vihessen kedvese sírjára. A temető egy fenyves erdőhöz, s virágkerthez hasonlít. Meglepi a szemet a temérdek mesterkézzel, márványból készült emlékkövek. Milliókra megyen az ezen temetőkben lévő emlékkövek ára. Valóságos luxus uralkodik a sírkövek készíttetésében. Ki-ki kedvesének emlékét a másokénál gazdagabb s ízlésesebb emlékkővel akarja örökíteni. Apró fenyvesek, perennáns virágok s rózsák díszlenek a sír körül. Másutt pompás familia-kripták emelkednek. A legelső, mely meglepi az idejövőt, az Abélard és Héloise sírja, gotus ízléssel épült emlékoszloppal körülrostélyozva. Teli van aggatva ezen sír koszorúkkal az érzékeny szerelmesek által. Molière, Delille, Chénier, Foy, Masséna, Kellermann, Davout, Talma és közelébbről Benjamin Constant sírjai és számtalan nagy emberek sírjainál kell megállapodni és elmélkedni. A Maréchal Ney sírja különösen rakva van virágkoszorúkkal. Mely tisztelet ez az élőkől halottaiknak. Mindég teli ezen temető andalgókkal, nézőkkel és bánkodókkal. Sok könnyhullatás szentelte meg e helyet!

DECEMBER 30-ÁN. A híres Hôtel-Dieu nevezetű ispotályt járók meg, mely legrégibb ispotály Párizsban. 1260 betegre vagyón itten ingyenes fundáció. Végigjártuk ezen nyomorúság szálait. A legnagyobb tisztaság, rend és gondosság van. Apácák gondoskodnak a betegek. Mindennap lecke van itt az ifjú orvosoknak és seborvosoknak, s mindenkor valamelyik beteg felett foly a lecke. Végigjártuk a konyhákot, patikát, különbféle gőz-, víz- és szárazfürödőköt és a ptizán [!] készítő gőzapparátusokat.

DECEMBER 31-ÉN. Egy hét ólta az utcákon, minden passagekben s különböző boltokban az új esztendei ajándékoknak különböző neveit árulják. Tolong a nép bámulni és vásárolni. Minden ember igyekszik valami kedvest vásárolni gyermekének vagy kedvesének. Párizs ezen napokban egészen mozgásban van, s mi is járjuk rendre az utcákat, boltokat. Mindenfelé jelentések vannak az új esztendei ajándékokról. A Palais-Royal boltjai különösen kivilágítva, kirakva. Készül minden ember másnapra vizitáit, gratulációit megtenni. Az utcák csengenek a kalendárium s más minden apró portékák árulói kiabálásaiktól.

1831. JANUÁR 1. Az újesztendei köszöntés nem ment ki egészen módiból Párizsban. Mivel nekem más előjáróm nem volt, csak az ausztriai követhoz mentem újesztendei gratulációm megtenni. Egy órákor minden hivatalok előjárói, chamberek követségei és a főbb katonatisztek a királyhoz mentek köszönteni, 4 órákor a diplomáciai kar ment. A különböző nemzetű követek különböző equipageit végignéztük a Palais-Royal udvarán. Végignéztem osztán, míg a követek rendre felültek szekereikben. Mindenik a maga nemzete köntösében, gálában volt öltözve. Legelől jött le gróf Apponyi, az ausztriai követ magyar köntösben és magyar huszár a bakon. Utána Anglia, Muszkaország és így tovább. Az equipagek, cifra cselédség és különböző nemzetek gálaköntöse nagy kontraszt-látást csinált.

JANUÁR 2. Musée des Statues Animées-ban voltunk, a Boulevardon. A görög történetekből van véve három szcena: 1. Kanaris testvérével a földmappát nézi. 2. a görög patriárka fővétele Konstantinápolyban. 3. midőn az egyiptomi basának egy francia tiszt által tudtára adatik, hogy Moréát el kell hagynia. A személyek életnagyságban viaszból, nemzeti köntösökben állanak. A groupe egy masina által felhúzódik, s minden kép, szem, kéz, láb mozog, mint a szcena kívánja. A pátriárka fővétele legszebb, s a mesterség ezen nemből annyira vivődött, hogy egész valóságában lehet a szcénát képzelni.

JANUÁR 3-ÁN. Az egész Európában híres párizsi Observatoire-hoz, a Palais de Luxembourg mentünk által. Ezen pompás palota most a Pairek Kamarája gyűlése helyéül szolgál. Francia ízlésű, pompás és nagy kertje mindig nyitva áll. Itt is pazérolva állnak a legszebb szobrok. Számos vízparthiek, oldalról plantaiskolák. A kert végében van a pompás Observatoire egészen faragott kövekből. Hat szála van a különböző asztronómiai eszközök és asztronómiai tapasztalásoknak szentelve. Itt van vonva a párizsi meridián. Az asztronómiai eszközök kerekeken járnak, s kivonják a terrasse-ra, midőn observatiókat akarnak vele tenni. A föld alatti mély üregbe, mely 360 grádics mélységű, a refrigeratio és congelatio különböző nemeiről tesznek megjegyzéseket. Az observatóriumban van a Bureau des Longitudes [Matematikai és Csillagászati Társaság] is. Az épület fedele egészen lapos, s nagy faragott kövekből áll. Innen a legszebb kinézés van Párizsra.

Közel az Observatóriumhoz van a talált gyermekek háza. Ide teszik bé a szerelem gyermekeit, akinek tetszik. Ide hozzák bé az ide közel lévő szülőházból is a gyermekeket, mihelyt születnek. Néhány szálát jártunk végig. Mindenik tele volt bölcsővel s apró gyermekekkel. Apácák teszik a szolgálatot. Innen kiadják falura a gyermekeket szoptatni. Ezerekre menyen száma esztendőnként az ide bétett gyermekeknek. Akárki beadhatja ide a megszületet a kapunál lévő portásné házába, hol mindjárt bölcsőbe teszik, s szoptatni adják. Az odavivőnek nevét sohasem kérdezik, ha nem akarja mondani. De akármely nagy legyen is itt a theóriai utánlátás és gondosság, mégis a bevitt gyermekből felénél több elhal esztendőnkint, sőt középszerű kalkulus szerint százból nyolcvan elhal. Az anyai gondosságot semmi fizetett gondosság nem pótolhatja ki. Közel ehhez van az apácák klastroma, s nekik szüntelen dajkákkal és apró gyermekekkel kell bajlódni.

JANUÁR 4-ÉN. Az Ile de Cité nevezetű részében a városnak, mely egy sziget a Szajna közepén, vagy az úgynevezett Palais de Justice, hol az alsótól fogva fel a felsőig, mindenféle tribunálok tanácshelye vagy. Ez egy roppant régi épület, melynek több szárnyai vannak, s benne sok nagy szálák. Itt laktak a római praefectusok, midőn Galliát még Róma bírta. Itt laktak az elsőbb dinasztiából való francia királyok is. Most egészen el van foglalva különböző hivatalokkal, archívumokkal, bürókkal és bibliothékákkal. Az egyik részben a foglyok vannak. Annak egyik tornyában volt fogva Maria Antoinette is. Itt van a fő políciái hivatal is. (Zimányi, Silványi magyar mouchard. Bacsányi.)

Midőn ezen méltóságos épületbe egy igen pompás grádicson felmentem, egy igen pompás szálába érkeztem, mely az úgynevezett Pas perdue, hasonló a legszelesebb s leghosszabb templomhoz. Temérdek ember tolongott benne, s az ide nyíló ajtókból jöttek ki s mentek bé. De leginkább magára vonta figyelmem a prókátorok öltözete. Franciaországban prókátorok és bírának, midőn hivatalban vannak, egészen különös öltözetek van. Fekete matériából, kinyílt, lobogó ujjal, földig érő bő köntösök van, feje nyakravaló és mejre szélesen leeresztve, fekete magos sapka, a prókátoroknak paszománt nélkül, a bíraké az alsóbb fórumnál ezüst egyes paszománttal, a Cour royal bíráié egyes arany, a Cour de Cassation bíráié kettős arany

paszománttal. A tribunálok minden embernek nyitva vannak, s akárki szabadon bémehet, az allegatiókot s ítéletet szabadon hallhatja, s a törvény is azt kívánja, hogy itten minden fórum publice tartsa a maga ítéleteit. Ugyanazon egy tribunál több sectiókra van felosztva, p[éldának] o[káért] a primae instantiae fórumnak 7 sectiója van, s mind a hét egyszerre különböző szálákban tartja ítéleteit. A szálában a bírák a hátulsó részben, fél circulusban ülnek a publikum felé fordulva, mind feltett süveggel. Közül a praeses, kétfelől a bírák, mellettek az actuariusok (greffier). Külön székekbe, szembe a bírakkal ülnek a prókátorok feltett süveggel, mellettek a perlekedő felek. Ha tetszik a perlekedő feleknek, magok allégálhatnak, aki nem akar, prókátora allégál helyette fennszóval. Erre azonnal felel a más fél. Az egybe felelkezés egymás után menyen, míg mindenik bévégzi. A bírák hallgatnak az egész egybefelelkezés alatt. A prókátorok néha a legszebb beszédek mondják extemporé, melyet a greffier stenographicé rápiál. Midőn törvényt olvas fel a prókátor, süvegét leveszi, egyébkor nem. Bévégződven az allegatiók, a bírák vagy ott székekbe lassú hangon megegyeznek az ítéleten, vagy a szomszéd szálába mennek tanácskozni. Az ítéletet azonnal kimondják, s harmadnapig apellálhat a veszett fél, vagy a Cour royalhoz, vagy a Cassatióhoz, ha a formalitás ellen van sérelme, s osztán ott a per meghal. A Cour royalban hasonlólag megy a per; itt is, akinek tetszik, végighallgathat mindent, s evégre a publikumnak a prókátorokon hátul különös ülése van. - Azon tárgyak, melyek criminálék, egy különös fórum által ítéltetnek meg Franciaország[ban], s az a Jury Forum vagy Esküdtek Fóruma. Ennek igen nevezetes az orgánizációja és hatalma. Az esküdtek minden esztendőn a minden hivatal nélkül való polgárok közül választatnak 36-an, minden ítéleten 12 van jelen, s minden per folyására más 12 áll elé, s így változnak az egész per folyta alatt. Midőn valaki criminális kereset miatt ezen ítélszék eleibe idéztetik, személyesen kell megjelennie. Ha már el van fogva - mely csak akkor történik meg, ha in facto delicti [tetten érték] találtatott - egy különös padba ül, és mellette két katona. A Szála hátulsó részében ül a Cour d'Assise praesese és mellette két bírák, azok mellett egyfelől a Procureur du Roi (Fiscalis Prókátor), ki egyszersmind a vádoló, szembe vele az actuarius, oldal félt ülnek a 12 esküdtek, szembe velek leültetik a bévádoltat s melléje prókátorát; azon hátul ülnek a bizonyságok és a szála hátulsó felében a publikum. Legelébb is a juryk megesküsznek, hogy igazán fognak ítélni; akkor a Procureur du Roi elmondja a vádlópontokat, arra legelébb megkérdezik a bévádoltatottat, ki elmondja a maga mentségét, azután rendre jönnek az ellene való bizonyságok, s azok rendre kikérdeztenek, s ha szükség, a bévádolttal helybe konfrontáltatnak, végre jönnek a bévádolt mellett való bizonyságok, ha vannak. A vallatás alatt a praeses teszi a kérdéseket a körülállás szerint, de az esküdteknek is, ha tetszik, tehetnek kérdést. Végződven a vallatás, a bévádolt vagy prókátora helybe elmondja a mentséget. Azután a Procureur du Roi reassumálja a dolgot az esküdteknek, ezek mindent meghallgatván, bémennnek egy külön szobába, s ott határozzák meg az ítéletet. Az ők ítéletek különös, mert ők csak igent vagy nemet mondanak, ha bűnös: igent, ha nem bűnös: nemet. Ha igent mondanak, a praeses felolvassa az ezen bűnről való törvényt, s az ítéletet; ha nemet mondtak, a bűnös azonnal végképpen absolválva van. A juryk hatalma igen nevezetes és nagy; mert a juryk ítélete soha nem appellatio, sem változás alá nem jöhet semmi fórum által, és ez végső elhatározó ítélet. Arra, hogy valaki halálra ítéltessék, a 12 esküdtekből 9 votum kíváztatik. A halálos ítéletet szelídítheti a király, de más senki sem. Ha egyforma a votum, absolválva van a bévádolt. - Midőn a Juryknél elébb jelen voltam, három nevezetes per folyt. Julien Amandé nevű ifjú a National Gárdának fegyveres kézzel való megtámadásáért perbe idéztetett. A juryk igent mondtak; a törvény felolvastatott, s esztendei fogság és 500 frank büntetésről szólt. Az ifjú azonnal condemnálva volt, mert a juryk ítélete helyben exequáltatik, s Julient a katonák körülvették a fogházba vinni. Szülei, testvérei, barátjai ott várták dobogó szívvel a juryk ítéletét, s midőn az igen szót kimondták a juryk, azok könnybe borultak, zokogva nyújtotta kezét nekik az ifjú a barrièren keresztül, s a katonák körülvették. Ugyanekkor Bordou nevű a montrouge-i hivatal archívuma felgyújtása gyanújáért

pereltetett. A factum nem jött ki. A juryk nemet mondtak, s Bordou egyszerre kirohant a barrierek közül, s az örömtől zokogó felesége nyakába borult. Nemet mondtak Ginquet nevűnek is az immorális könyvek terjesztése vádjáért. A pszichológus és törvénytudó itt a legérzékenyebb és legtudományosabb szcénákat látja. - Minekelőtte valamely tárgy ezen törvényszékek eleibe vitetnék, már minden dokumentumoknak készen kell lenni. A dolgok elébb a Juge de Paix előtt folynak, s ott minden initiatívumok elkészülnek. A francia civilis perekben kevés az acta, mely onnan van, hogy a törvény szerint a bíró sem a jószág természetére, sem eredetére soha sem tekint, a successiv regulázására nézve, hanem mindég az első kézben való természeténél fogva veszi, s annál fogva az abalienatiók, zálogok, vásárok különböző nemeinek helye nem lévén, a per substrátuma sohasem lehet régi, hogy abba sok acta kelljen. Az osztály fő szerint menyen, mindenik gyermek egyaránt osztozik. A contractust betű szerint magyarázzák. A tulajdonos, maga vagyonának felét ajándékozhatja el életében vagy testálhatja el, ha csak egy gyermeke van; harmadát, ha két gyermeke van; negyedét, ha három vagy több gyermekei vannak. Abban az esetben, ha a tulajdonosnak gyermekei nincsenek, de atyja és anyja lineáján maradéki vannak, feléről disponálhat vagyonának, ha pedig csak egyik lineában vannak maradéki, akkor háromnegyed részéből. Ha se gyermeke, se ascendensei, se descendensei nincsenek atyja és anyja lineáján, minden jóvairól disponálhat.

JANUÁR 5-ÉN. A Palais-Royal egyik galériájában vannak a kínai árnyékok (ombres chinoises). A kis theátrumon különbféle kínai s más öltözetű figurák taszítódnak bé masinák által, különböző öltözetekben. A kulisszák megett asszonyok és férfiak beszélnek a figurák képében. Néha egész tréfás történetet adnak elé ezen figurák. A változások masinával nagy pontossággal mennek. Egy estve száz nevetséges figura is, vagy fabáb, megjelenik. A gyermekek egész multságokat találják benne. A változások közt leányok klavíroznak. A Palais-Royal egyik szegletpincéjében (mely nálunk bujbé) van a híres Vakok Kávéháza (Café des Aveugles). Hat vak muzsikus tartja az orchestert minden estve. Különbféle patrióta nótákat énekelnek, mások deklamálnak verseket, hasbeszélések vannak, marionette-játékok. A pinceszála gyönyörű, és több rejtekjei vannak minden multságokra.

JANUÁR 6-ÁN. Egy Amoroso nevezetű spanyol óbester egy gymnastikai iskolát állított a Grenelle Barrièreken kívül. Midőn idejöttünk, éppen tanulóóra volt. Vagyon nyári és téli gyakorlólhely. A téli egy nagy, hosszú, nyílt szín. Itt tanulnak a gyermekek három órát minden nap, mindenféle gymnastikai gyakorlásokat. Elébb az ugrás és voltigírozás minden nemeit tanulják; azután különbféle fa- és kötélaljtorján való mászásokat, egyenesen lefüggő köteleken és rudakon felmászni, balancírozásokat, fenn a levegőben mozgó rudakon ülve és állva; lóra felszökés és leszökések; rudakon csupán a karnál fogva végigmenés, felülről leereszkedések, egyszóval a legszebb s legnevezetesebb testi gyakorlások. A szín féllábnyira apró poronddal meg van hordva, hogyha leesnék, se üsse meg magát, a rudak, lajtorják és kötelek egész a szarvazatig felmennek, minden nemére a gyakorlásnak külön professzor van. A gyermek hajdonfőn, papucs és pantalonban öltözve, derekok szíjjal szorítva van. A künn való gyakorlás elvégződván, egy nagy szálába mentünk, hol a gyermekek rendbe állottak, elébb patrióta énekek voltak, melyben Amoroso maga kántoroskodott. Azután különböz helybevaló marsok, kézzel való gyakorlások és fordulások voltak. A gyermekek mind vígok s a bámulásig mentek a gyakorlásban. Az óbester úr maga vezetett s magyarázott nekünk mindent igen szívesen. Ily gymnastikai iskolák már több helyt is kezdnek lenni, s ez a nevelés egyik ágához tartozik. Voltunk még egy angol nevelőházban is a Rue St. Lazare-ban, hol a lecke után ily gyakorlásokat csináltak a gyermekek.

JANUÁR 7-ÉN. A Hôtel de Ville bibliotékáját jártam meg. Itt is, mint a Bibliothèque du Roiban, vannak a könyvek elosztásai. Olvasók a ház közepén végig. Megjártam a Département Archivumot is; egy ott való francia úr igen szívesen megmutatta az archívumi rendet.

JANUÁR 8-ÁN. Könyvárusok a Quai-n és a Sorbonne könyvárosa.

JANUÁR 9-ÉN. Párizsban több magyarok vannak megtelepedve. Puskás Pál váci fi, még 1814-ben megtelepedett itt, megházasodott és a Pont Neuf végében kávéházat állított. Nála van többnyire az ittvaló magyarok egybejövetele. Puskás hajdan magyar huszár volt. 1809-ben általított a franciákhoz, s szolgált Napoleon elmeneteléig mint katona. Magyarul még igen jól beszél, nagyon örvendett, hogy bennem is megint egy magyarra talált Párizsban. Nála tanáltam Antal urat, magyarországi fit, volt nevelőt, ki most jött vissza angliai útjából. Ezekről sok Párizsban lakó magyaroknak a nyomába akadtam. Szegény Puskás Pál! Ámbár ő jól bírja magát, felesége és fiában örömet találja, de mégis kimondhatatlan vágyása van; bár még egyszer látni hazáját és atyafiait. De azt ő elzárta magától azon mód által, mellyel az ausztriai ármádától megvált. Ő ugyan hazánkban nem kapott volt nevelést, mégis a világban forgása s párizsi lakása által oly tactust kapott, hogy a politikai dolgokról nyomósabban reflectál, mint nálunk sok tudós hivatalbeli.

JANUÁR 10-ÉN. Fejér József nevű szabó ezelőtt huszonnyolc esztendővel eljött Kolozs-várról, s Párizsba vette lakását. Most Leblancnak nevezi magát franciáson. Ő, ámbár rég idelepedett, de az itt utazó magyarok iránt mindég különös figyelemmel volt, s azoknak sok készséggel szolgált mindenben, még magyarul most is tud keveset. Rue Coquillière No. 1. találtam fel őtet. Magaviseletében és beszédjében egészen csinos, hajlékony, könnyű párizsi francia lett. Mindenben a legnagyobb készséggel szolgál. Nemzeti gárdista ő is, mint Puskás. Nevét megfranciázta Leblanc, mint még több magyarok is itt, kikre rátaláltam, mint L'Hermite (Remetei), Lion (Oroszlány), Silvaine (Zimonyi) etc. Mivel ők már egészen franciákká lettek, neveket azon nemzetéhez hasonlóvá tették, melynek jovaival, törvényeivel s oltalma alatt élnek. A mű nemzetjeink nálunk is meg akarják tartani neveket, s ámbár törvényeink s hazánk jóvoltával élnek, itt is különös nemzetet akarnak formálni, s azáltal nem is magyarok, s nem is németek lévén többé, közöttünk egy különös idegen s velünk s szokásainkkal ellenkező, s nyelvünkre nézve káros fajzatot formálnak. Tomarius kunsági fi hasonlólag az ármádától szakadott Párizsba. Ashley nevű angol híres csizmacsinálónál első legény, igen jól beszél magyarul. A német szolgálatját nem állhatta ki, úgymond, s eljött az ármádától 12-ed magával mint huszár. Midőn Robespierre fejét vették, akkor érkezett Párizsba, s az után itt lakik. Fia katona.

BUDGET POUR L'ANNÉE 1831.

[Költségvetés az 1831. évre]

Budget ordinaire pour 1831 [Rendes költségvetés 1831-re]	957 000 000 francs
Budget extraordinaire [Rendkívüli költségvetés]	219 000 000 francs
Surplus pour besoin extraordinaire [Többlet rendkívüli szükségletekre]	56 000 000 francs
	<hr/>
	1 232 000 000 francs
Force de l'armée de ligne [sorkatonaság]	434 000
és azon kívül a National Gárda.	

FRANCIAORSZÁG JUS PUBLICUMA

1. *articulus*. A franciák egyformák a törvény előtt, bármely titulussal és ranggal bírjanak is.
2. A franciák vagyonaik mérsékletéhez képest egyformán hordozzák a státus terheit, s egyformán adóznak.
3. Mindennek egyforma jussa van a civilis és katonai hivatalokra.
4. Személyes szabadságok egyformán garantírozva van, senki is a törvényekben megírt eseteken és formalításokon kívül sem nem üldöztethetvén, sem nem árestáltathatván.
5. Mindenek a maga vallását egyforma jussal gyakorolja, s isteni tiszteletének egyforma oltalma van.
6. A római katolika vallás papjai, melyhez a franciák nagyobb része tartozik, és a több keresztény vallások papjai a státus kasszájából veszik fizetésöket.
7. Jussok van a franciáknak önön vélekedéseiket publikálni s kinyomtatni; a törvényhez tartván e részben magokat. A censura soha fel nem állíthatatik.
8. Minden tulajdon megsérthetetlen, elsőséget nem adván a nemzetieknek is, mivel a törvény azok közt semmi különbséget nem teszen.
9. A státus kívánhatja valamely tulajdon feláldozását, ha azt a közönség törvényesen megismert érdekéje kívánja, de annak ára előre való letétele mellett.
10. A Restauráció előtt való akármely vélekedés kinyilatkoztatása után való vizsgálat megtiltatik; ugyanazon elfelejtés vagyon ajánlva a tribunáloknak s polgároknak.
11. A conscriptio eltöröltetik. A tengeri és száraz katonaság recrutázása egy törvény által határozatván meg.

A királyi igazgatás formája

12. A király személye sérthetetlen és szent. Az ő miniszterei felelet terhe alatt vannak. Csupán a királyé az *excessiva potestas* [rendkívüli hatalom].
13. A király a státusban az első hivatalbeli; ő igazgatja a száraz és tengeri erőt, békességet köt, hadat izen, a közigazgatás minden tiszteit ő nevezi ki, megteszi a szükséges rendelkezéseket a törvények *exequálására*, anélkül hogy valaha a törvényt felfüggeszthetné, vagy annak *executióját* elhalaszthatná. Semmi idegen katonaság a státus szolgálatjába fel nem vétethetik, hanemha törvényesen.
14. A törvényhozó hatalmat *collectivé* a király, a pairek és a követek házai gyakorolják.
15. Valamely törvényről való jóvallatot a király, a pairek és a követek házai egyformán tehetnek. - Mindazonáltal minden adóról való törvény elébb a követek háza által vétetik értekezés alá.
16. Minden törvény felett szabadon értekeznek, s a votumok többsége szerint határozzák el a két házak.
17. Ha valamely törvényjóvallat a három hatalom közül valamelyik által visszavetett, azon gyűlésben többször szó alá nem vétethetetik.
18. A király *sanctionálja* s hirdeti ki a törvényeket.
19. A civilis lista a királynak egész uralkodása idejére az első törvényhozó gyűlés által határozatik meg.

A Pairek Házáról

20. A Pairek Háza egyik essentialis része a törvényhozó hatalomnak.
21. A király által hívatik egybe ugyanakkorra, mikorra a Követek Háza. Mindeniknek gyűlése azon időben kezdődik és végződik.
22. A pairek minden gyűlése, mely a Követek Háza gyűlésén kívül tartatnék, tilalmas és törvénytelen, kivéven azon egy esetet, midőn ez, mint ítélő test gyűlne egybe.
23. A pairek kinevezése a királytól függ. Számok határozatlan: a király változtathatja méltóságokat, s őket maradékról maradékra vagy csak életek végéig akarhatja szerint nevezheti ki.
24. A pairek csak huszonöt esztendő korokban jelenhetnek meg a Házban, s csak 30 esztendő korokban van elhatározó szavok.
25. A Pairek Házában az ország cancellarius az előlülő, vagy jelen nem létében a király által kinevezett valamelyik pair.
26. A király vérből származott princek, születésöknél fogva pairek; ők mindjárt az előlülő után ülnek.
27. A Pairek Háza gyűlése közönségesen foly (publice), valamint a Követek Házáé is.
28. A nagyobb vétkekben s a hazaárulásért a Pairek Háza ítéli meg a maga tagjait.
29. Egy pair sem árestáltathatik másképpen, csak a Ház által, s az által ítéltethetik meg criminaliter.

A Követek Házáról

30. A követek az electorale collegiumok által választathatnak, melyeknek organizációja különös törvény által határozott meg.
31. A követek öt esztendőre választatnak.
32. Senki követnek nem választathatik 30 esztendősen alul, s ha a törvénybeli egyéb tulajdonságok is nincsenek meg benne.
33. Ha mindazonáltal azon departamentumban 50 személy nem találkoznék 30 esztendő s aki a meghatározott adót fizetné, számuk a közelebbi departamentum legnagyobb adójú személyeiből töltetik ki.
34. Senki sem lehet választó, ha nincs 25 esztendő, s ha a törvénynek több megkívántásaival nem bír.
35. A választó collegiumok önmagok választanak előlülőt magoknak.
36. Legalább fele a követeknek azokból választatik, kiknek lakások van azon Departamentumban.
37. A Követek Háza önmaga választja az előlülőt gyűlése megnyitásakor.
38. A Követek Háza publice tartja üléseit, de öt tag kívánságára titkos üléssé változhatnak.
39. A Ház bureaukra oszlik fel, hogy a király által jóvallott törvényekről előlegesen értekezzék.

40. Semmi adó bé nem hozathatik s fel nem vétethetik, ha a két Ház benne meg nem egyezett, s a király az arról való törvényt nem sanctionálta.
41. A földről való adó csak egy esztendőre határoztatik meg. Az indirect adók több esztendőkre is meghatározthatnak.
42. A király minden esztendőn egybehívja a két Házat, prorogálhatja s el is oszlathatja a követeket, de ezen esetben 3 hónap alatt tartozik új Házat egybehívni.
43. A Követek Házának egy tagja sem fogathatik el a gyűlés alatt, és azelőtt s azután hat hétig.
44. Egy tag sem idéztethetik törvénybe criminalitásért a gyűlés alatt s nem arestaltathatik, kivéve a flagrans delictum esetet.
45. Akármelyik Házhoz akármely kérdés csak írásban eshetik meg; a törvény által tiltatik valamely személyes kérést személyesen adni elé.

A miniszterekről

46. A miniszterek tagjai lehetnek a Pairek vagy Követek Házának. Bémenetek van mindenik Házban, s meghallgattatnak, ha kívánják.
47. A Követek Házának jussa van bévádolni a minisztereket s a Pairek Háza elibe idézni, mely csupán a fórumok.

A törvény rendjéről

48. Minden justicia a királytól emánál; az adminisztrálja az igazságot és az ő nevében menyen a bírák által az igazság tétel; ő nevezi ki a bírakit.
49. A király által kinevezett bírák nem mozdíttathatnak el hivataljokból.
50. A most fennálló tribunálok megmaradnak, csak a törvény által lehet változtatások.
51. A kereskedési bíróság mostani intézete megmarad.
52. A Békéltető Bíróság is megmarad. A békéltető bírakit sem mozdíthatja el a király hivataljokból, ámbár ő nevezi ki.
53. Senki a maga competus fóruma alól ki nem vétethetik.
54. Következésképpen sem commissiók, sem rendkívül való fórumok nem állíthatók fel, akármely titulus alatt lennének is azok.
55. A kriminalis perekben az értekezések nyilvánosan mennek, ha ezen nyilvánosság az erkölcsökre nézve veszedelmes nem lenne, s ezen esetet a tribunál ítéletnél fogva határozza meg.
56. A Juryk Intézete megtartatik. Az abban való változtatás, melyet a tapasztalás kívánna, csak törvény által eshetik meg.
57. A vagyonnak confiscatiója eltöröltetik, s soha többé vissza nem állíttatik.
58. A királynak van jussa megkegyelmezni s a büntetést szelídíteni.
59. A Civilis Codex s a több mostani törvények, melyek e jelenvaló Chartával nem ellenkeznek, megtartatnak.

A status által garantírozott különös törvények

60. A mostan szolgálatban lévő katonák, s azoknak pensionált özvegyei megtartják grádusokat és pensiójokat.
61. A státus adóssága garantírozva van. A Státusnak a hitelezőkkel kötött minden egyezése megsérthetetlen.
62. A régi nemesség felveszi titulusait, az új megtartja a magáéit. A király tetszése szerint nemesíthet; de csak rangot és tisztességet adhat, és a társaságnak semmi kötelezése és tartozása alól fel nem menthet senkit.
63. A Becsület-Rend megtartatik. A király határozza meg annak belső organizációját s dekorációját.
64. A kolóniák particuláris törvények által igazgattatnak.
65. A király és maradékai uralkodásuk kezdetén a két ház gyűlésében megesküsznek, hogy híven megtartják a Constitutionalis Chartát.
66. A jelen való Charta s mindazon jussok, melyeket szentté teszen, a National Gárda, s minden franciák patriotizmusára és bátorságára bízatik (confié).
67. Franciaország felveszi régi színeit. Ezután más nem, hanem csak a háromszínű kokárda hordoztatik. Minden törvények eltöröltetnek, melyek a jelenvaló Chartával nem egyezők.

CATACOMBES

„Death be your theme in every place and hour.” Young.

[Halálra gondolj, bárhol, bármikor. *Képes Géza fordítása.*]

Semmi sincs ellenkezőbb az ember természetével s a boldogságával, mint a melanchólikus álmodozónak ezen morálja, ki azon szín alatt, hogy megbarátkoztat egy elkerülhetetlen rosszal, annak örökös képét mutatja nekünk. Voltaire azt mondja ez ellen: „A halálra való szokásos gondolat megcsal minket, mert az akadályoztat élni.”

JANUÁR 19. GOBELIN. Századok óta a szövés munkái közt leghíresebb az úgynevezett Gobelin-szőnyeg; a templomokban és udvaroknál úgy mutogatják, mint a művészség ritkaságait. 1450-ben Gobelin fundálta Párizsban azon szőnyegfabrikát, mely később a francia királyok birtokába ment által, és máig is udvari költségen folytatattik. Délután két órakor bocsátottak bé a műhelyek meglátására. Kétséges, ha azon fáradhatatlan szorgalmat bámulja-e az ember, mellyel egy Gobelin készül, vagy a művészség azon tökéletjét, mely az ezerféle színű gyapjúfonalakkal a legfényesebb ecset színéléseit s árnyékolatjait utánózni tudja. Vannak Gobelinek, melyek 6 és 7 esztendei mindennapi szorgalmas munka után készülnek el. Már 50 esztendeje, hogy ezen fabrikából egy szőnyeget sem adnak el, hanem a francia királyok palotáik felékesítésére fordítják, és idegen udvaroknak s templomoknak, nagy embereknek tesznek ajándékot vele. Most Rubens munkáiból és a francia históriából egynehány darab volt készülendőben. Egy elkészült darab több ezerekre becsültetik. A művészségnek egy neme sem kívánja azon vasszorgalmat, temérdek türeelmet s örökösön ugyanazon egy tárgyra való feszült figyelmet, mert hat és hét esztendeig az artista előtt áll ugyanazon egy tableau, s annyi esztendő alatt mindég ülve ugyanazon egy tárgyra s annak színezetjére kell fordítania örökös figyelmét.

JANUÁR 20. PALAIS DES TUILERIES. A Bourbonok idejében nem mindennek, vagy sok utánjárással mutatták meg a Tuileria palotákat, most minden csütörtökön akárkinek szabad bemenetele vagyon. A Bourbonok alatt strimfli és papucs nélkül nem engedték meg a bemenetelt, most a napszámos is a maga köntösében bémehet. Akkor a király egy rettentő fényes felség, felkent szent személy volt, vagy néha mint a gyermekeknek a mamos, s szobáiba is csak a felavatottaknak s szent érzéssel kellett lépnie, de a Júliusi napok után a király csak az első tisztviselő, s több polgártársaihoz hasonló ember lett, most minden látja, beszél vele, s az utcán gyalog jár, mint a több polgárok. Franciaországban megszűnt a monarchia vallás és a király szent lenni, most a monarchia politikai szisztéma már, s a király csak első tisztviselő, s ekként van palotáival is a dolog. A kék blúzba öltözött ouvriék egész merészséggel jöttek velünk a palotákra keresztől, s mondták megjegyzéseiket a szobákról. A grádics és a Száz svájczerek palotája tisztelettel tölt el az architektúra iránt. A Salle des Marécheaux, Salon de la Paix [A marsallok terme, A béke terme] és nevezetesen a Salle du Trône [A trónterem] remekjei az architektúrának, s nem tudja a szem, ha az építőmestert bámulja-e ezen szálákban vagy azon remek képeket, freskókat, gobelineket és gazdag mobiliákat, melyekkel e szálák a pazérlásig rakva vannak. Ott áll a Salle du Trône-ba a gazdag trónus, még a Bourbonok lilomaival a buján drapírozott veres bársonyokon. Ez tehát a hely, honnan az utolsó Bourbon vak gögijében adta le a nemzet szabadsága elnyomására parancsait! s ott mellette a Salle du Conseil [Tanácssterem], a nagy kerek zöld asztallal és az Igazság szobrával, hol talán végeztetett a Júliusi napokban a párizsi nép vérontása és a nemzet szabadságának letiprása! Ekként játszik a sors a királyokkal! A Restauráció után a Bourbonok valamint másutt is mindenütt, úgy e palotákban is vandalusi kezekkel elpusztítottak, kihánytak s az utolsó névbetűig eltöröltették és kivakartattak mindent, ami a Napoleon munkája volt, vagy ami reá emlékeztetett, és íme eljött a Polgár Király, az hasonlólag mindent meg fog változtatni, ami a X. Károly gögjére és boldogságaira emlékeztet. A Tuileria palotákat több királyok építették. Még IX. Károly és Medicsi Kata [!] kezdték el 1564-ben, azután minden király építette. A plánum szerint öszve fog tagolódni a Louvre-ral. A revolúció alatt Palais du Gouvernement, Napoleon alatt Palais Impérial nevet viselt. XIV. Lajos legtöbbet épített rajta és gazdagította belsejét. A Tuileriák előtt álló tágos Carrousel Place-on 25 000 katona manővrírozhat. Ezen piacon adta volt hajdon XIV. Lajos a híres Carrousel, melyről Carrousel Placenak neveztetett, hogy a vele szemben lakó de la Vallière kisasszony szeretetét megnyerje. Napoleon által a Carrouselre épített Arc de Triomphe du Carrouselről a Szövetségesek 1815-ben elvitették a velencei négy érclovat. Ezen mestermív is alig maradt meg ideiglenesen a Bourbonok kezétől, mivel Napoleonra emlékeztetett.

JAN[UÁR] 21. CHAPELLE EXPIATOIRE DE LOUIS XVI. ET MARIE-ANTOINETTE.

Ma harmincnyolc esztendeje vették fejét, 1793. jan. 21-én XVI. Lajosnak, és későbbre, felesége, Mária Antóniának, a Pont de Louis XV. előtt lévő piacon. Testét a Madeleine temploma temetőjébe temették. Akkor a nép ítelt és bosszúson ítelt ezen ember vétkeiről. Halált kiáltott reá a nemzet, mint aki minden akkori inségeknek oka volt, s élteben oka lesz. Átok közt említette akkor a nép a pártos király s felesége nevét. Megbélyegezve volt a reszpublika, megvetve a császárság fényes ideje alatt. A história, a két párt históriája, nagyítva ítelt. Eljött végre a restauráció ideje 1815-ben. A história megint pártos lett, s most már a pártos király mártírhallal holt meg, bírái gyilkosok voltak, s örökre számkivettettek. A Madeleine temetőjében öszvegyűjtettek a mártír király és királyné vélt csontjai s hamvai, pompás engesztelő kápolna emelkedett a mártír temetője felett, melyben a szent hamvai letétettek, s érette és hozzája imádságok bocsáttottak. S még több! a törvényhozó kamarák egyenlő akarattal meghatározták, hogy ezután január 21-én az egész nemzetnél innep, siralom

és bánat innepe legyen a megholt királyért. Megjelent az udvar akkor e kápolnában egész fényes gyászában, s a Notre-Dame-ban nagy mise és engesztelő áldozat tartatott. De íme 15 esztendőök lefolyása után, mely változása lesz a dolgoknak. Eljönnek a Júliusi napok 1830-ban. Kiűzetnek a Bourbonok, a Mártír Lajos maradéki, s íme a Mártír Lajos megint Pártos Lajos lesz. Ugyanazon törvényhozó kamarák, kik ezelőtt törvényt hoztak, hogy a mai nap innep legyen, ma rendesen tartják üléseket, mint más napokon, s ma már nem törvény a volt törvény. A siralom helyett a nép bált ad az operaszálában a szegények és a szabadság ügyében megsebesedettekért, s senki sem gondol többé a mártír királyra. Megjelentem én is a kápolnában a gondolt innepen jelen lenni, s a hajdoni fényes, gyászos gyülekezet helyett csupán három személyt találtam, kik közül egy pár, amint bizodalmas suttogásokból látszott, szerelmes beszélgetés végett jelent meg. A más, amint látszott, csupa curiositásból, valamint én is, s olvasgatta velem együtt a piedestálokön a Lajos testamentumát s a Mária Antónia utolsó levelét, melyek aranybetűkkel vannak a köre vésve. Pusztá volt minden, néma minden. Leereszkedtem a pompás kriptába, mely ma nyitva volt. A grádicson találtam egy magos szál, copfos szőkehajú embert, ki a sekrestyés volt. Mindent megmutatott. Kérdéseimre sima, kikerülő feleletet adott, mígnem azt kérdém: „hogya az udvartól miért nincs itt senki?” Ekkor mintha megváltozott volna az én emberem, hidegen ekként felelt: „Monsieur, il n’y a pas de cour à présent à Paris.” [Uram, jelenleg nincs Párizsban az udvar.] Észrehevém, hogy dühös karlista, s elhallgattam. Kérdeztem továbbá, ha máskor jelennek-e meg itt sokan? Mindennap kilenc órakor mise van itt ugyan, úgymond, de a Júliusi Revolúció után kevesen jelennek meg, s az udvartól éppen senki sem. Végigjöttem a szép, a pompás, de pusztá vestibulumon s a kápolna udvara szép zöld fenyvesi közt, s Tacitusra emlékeztem, ha vajon képes volna-e ő XVI. Lajos életét és halálát és e változó véleményű időkort úgy leírni, hogy az az Igazság Tribunalja előtt megálljon.

JAN[UÁR] 21-ÉN. ADÓPROJECTUM A DEPUTÁTUSOKNÁL. A személyes adónak meghatározása felett értekezvén a kamara, jóvállás tétetett az éránt is, hogy különös törvény-cikkely íratassék arról: „hogya az úgynevezett szegények (indigenes) és akiknek semmi bizonyos napi jövedelmek nincs, személyes adófizetéssel ne tartozzanak”. Ezen jóvállat felett több vélekedések fordultak elé. Dupin ekként szólt: „Ezen tárgyra nézve, el nem felejtve a morális szempont, és amint állítani merem, a kérdésnek legfontosabb része. Az urak privilégizálni akarják a szegénységet, s törvényes titulussal bíróná tenni. Emlékezzenek azon lealacsonításra, melyet egy hasonló rendszabás szült Angliában. Ott hasonlólag, azon emberek közt, kiknek napi jövedelmök bizonyos mennyiségre nem menyen, a törvény értelménél fogva klasszifikálódnak a szegények. S mi következik abból? Ezek, ahelyett, hogy a szegénységet szerencsétlenségnek, mint néha a természettől rájuk mért kedvetlen sorsnak tekintenék, de amely néha a henyességnek s ezer gyalázatos vétkeknek következése, ezek az angol szegények úgy tekintik szegénységeken lett kvalifikáltalásokat, mint valamely titulust, mint törvényes juszt, vagyis szinte mint közönséges hivatalt, s ahelyett, hogy alázatosan s szeméremmel kérjék a közönség segedelmét, azt mint szegénységeknek törvényes zsoldját kevélyen kéri a publikumtól. Ah, mentsük meg napszámosainkat, kik a minap oly hősi érzélemmel különböztették meg magokat, mentsük meg ezen degradációtól. Bízunk az előjárók egyenességére s diszkréciójára, hogy ők vegyék ki az adó alól az oly valóban szegényeket, kik valóban meg vannak fosztatva azon módtól, hogy a hazának tartozó adósságokat lefizessék (ezen jóvállat elfogadtatott).”

JAN[UÁR] 26. RECRUTÁZÁS. HÔTEL DE VILLE. Franciaország sok esztendeig katonas-ország és a katonai dicsőség országa lévén, egy nemzetnél sincs oly pontossággal s oly alaposan megállítva a katonáskodás szisztémája, mint most itten. Napoleon alatt szüntelen háborúban élvén, akkor a szükséghez képest a katonáskodás törvényei sokszor változtak. De 1815 óta, s nevezetesen az 1830-i Júliusi napok után egészen megalapították a katonatörvényt. Más nemzeteknél az arisztokrácia, privilégiumok, vagyon vagy más számtalan tekintetek juszt vagy szint adnak sokaknak a közszolgálatból való magok kivonására. Franciaországban minden ember civilis vagy katonai szolgálattal tartozik concurrálni. Akik a törvényhozó kamaráknál, tribunáloknál vagy publica administratióknál szolgálnak, mentek a katonaságtól, más senki sem. A birtokosok és más domiciált polgárok a magok költségén a Nemzeti Gárdában szolgálnak, mely hasonlít nálunk a székelyek szolgálatjához, a többiek pedig mindnyájan a linea regimentek numerusába tartoznak. A linea-katonaság száma az 1818-i törvény szerint kétszáznegyvenezerre, az 1824-i szerint kétszáznyolcvanezerre volt határozva. De 1830-ban megállították, hogy az armada mennyiségét minden esztendőn a két kamara a szükség és körülményekhez képest határozza meg. Minden ember csak nyolc esztendőt tartozik szolgálni a lineánál, és többet nem, ha önkéntesen újra bé nem áll. A szolgálat esztendeje húsz esztendő korában kezdődik. Eleitől fogva minden ember tudván a maga törvényes kötelességét, a katonaságtól senki sem irtózik, s midőn esztendeje jön, a sorba önkéntesen áll elé. Az újoncok béállása igen szép és egyszerű, s annak módja által minden törvénytelenések s igazságtalanságok ki vannak kerülve. Példának okáért az 1831-i contingens, 80 000 határozottatott a kamarák által. Ezen szám a departamentumok közt népességek szerint felosztott, valamint Párizsra is a népessége szerint eső mennyiség kirovatott. A város ezen mennyiséget megint 12 felé osztotta a 12 arrondissement mennyisége szerint. Előre tehát minden arrondissement-ban azon ifjak, kik 1810. esztendőnek első januáriusától kezdve azon esztendő utolsó decemberéig születtek, és eszerint húsz esztendejüket betöltötték, megjelentek a Mairie-nél, vagyis a Bíróság Házánál, ottan kiválogattattak azok, kik gyengeségek, bénaságok vagy kicsin mértékjek miatt nem katonának valók, valamint azok is, kik törvényes okoknál fogva kimaradnak, [példának] o[káért] ha már egy testvére szolgál actu az ármádánál, több atya és anya nélkül való árvák közt a nagyobb fiú, világtalan atyának egyetlen gyermeke, tanulók etc. A többeknek pedig, kik minden tekintetben numerus alá kell jönniük, nap határozatattik a sorshúzásra. A hatodik arrondissement ifjainak ma lévén sorshúzások, megjelentünk mi is oda, a városházánál. Már a kapunál előre egybegyűltek, nagyobb része felpántlikázott kalappal, mint a vőlegény. 12 órakor bécsozáttattunk a nagy szálába. Egy theátrum formán ültek a tisztviselők, és ott az egyik felolvassa, hogy ezen 6. arrondissementre 88 új katona adás esett a felosztás szerint, vagyon pedig ezen arrondissementben 336 húszesztendő olyan ifjú, ki a sorsvonásra kvalifikálnak találtatott, tehát 336 közül 88-nak kell katonának lenni. Ekkor felszólítottattak, hogy húzzanak sorsot egymás közt ezen 88 szám felett. Az asztalra kiraktak ugyanannyi golyóbist, amennyi húzó volt, t[udni] i[llek] 336. Ezen golyóbisokon mindeniken szám volt 1-től 336-ig, ezek egy nagy selyemzacskóba bécsoztatván, felszólítottattak elsőbb azok, kiknek nevek A betűn kezdődik. Rendre húztak. Kik a nyolcvannyolcig való számból húztak, azok már ezáltal katonává lettek, aki azon felül húzott, meg volt menekedve. Azután állott elé a B és C betű, és így tovább végig. A psychologusnak és festőnek nevezetes ezen szcena. 336 ifjúnak kétség és remény, remegés és nekiszánás közt való ábrázatvonásait s feszített figyelmét látni. Aki találós számot húzott vagy elkomorodást vagy keserű nevetést vagy vad örömet váltott ábrázatja, némelyik gondotlan örömmel vette sorsát. Akik pedig a 88 felül való számot húztak, ujjongató örömmel mentek ki, némelyik örömmel nevetett barátjaira, a más kiáltotta: „Vive la Charte. Vive la Liberté!” [Éljen az alkotmány! Éljen a szabadság!] Akik még nem húztak, kétségek közt várták a sort, s valahányszor találós számot húzott valaki, örvendettek a még hátralévők, hogy nekik már kevesebb találós szám marad.

Némelyikre csupán csak kinézése vagy valamely mozdulata miatt, mintha neheztelése lett volna a publikumnak, az ilyen ha talált, tapsoltak, ha megszabadult, mormogtak a sorsra. Akik meg nem jelentek, azok helyett az egyik tisztviselő húzott sorsot, s akármely szám jött ki, az úgy tekintetett, mintha maga az ott nem lévő húzta volna. Akárkinek szabadságában áll maga helyett mást állítani, a béállítandónak a szükséges testi tulajdonságokkal bírni kell; könnyű pedig maga helyett kapni, mert arra bizonyos summáért sokan kínálkoznak ott mindjárt a húzóhely ajtaja előtt. De vagyon még egy igen szép intézet azok számára, kiknek nincs kedvek a katonai esztendőket kiszolgálni. Több assecurationis társaságok vannak, kik a húzás előtt kihirdetik, hogy ők minden esetre assecurálnak valakit, hogy katonává nem leszen. Tehát kiknek tetszik, bizonyos summát adnak bé ezen kasszába, a húzás eljövén, helyettek is húznak ugyan, de ők minden esetre mentek, mert ha találós a szám, akkor a társaság mást állít helyette, ha nem talált, pénze a társaságnak marad. Ezen mód által a társaság is nyer, de a magát assecuráltató is nagyon kevés summával bizonyossá teszi magát. Ez tehát azon szép szisztéma, mely által a francia nemzetnél a katonáskodás nem oly keserű állapot, mint más nemzeteknél; de a francia egészen más szempontból is veszi a katonaságot, nála ez a Haza iránt való szent adósság és a dicsőség mezeje, nála nem vak kény igazgatja a katonát, és a pálcázásnak s rongálásnak nincs kitéve, míg nálunk titkon, mint a rablók, ráütnék az ifjúra, kiragadják kedvesei közül, láncon és kötélén hurcolják katonának, hogy a hazának hív oltalmazója legyen, és itt kétséges jövődő áll előtte, soha talán meg nem szabadulhat e sorsból, hol az idegen nyelvű és gondolkodású tiszt vad kényének, kedve változásának és pálcáztatásának minden minutumban ki van téve. Hogy legyen tehát képes a magyar katonának ezen sorsot szeretni! S miként lehessen ő haza szolgája, melyet nem ismer? S feláldozni életét és vérért azon hazáért, melynek ő nem tagja, s ahol semmi jussa sincs? Neki a katonaság siralom és megvettetés állapota.

JAN. 27. a Boulevardon a diorámát néztük meg. Az egyik tábla, mely a július 29-i ütközetet ábrázolja a Hôtel de Ville piacán, igen természetes, s irtózással emlékeztet vissza a múlt esztendei véres napokra és X. Károlyra. Hazajövet a Carrousel place-on a X. Károly volt istállója épülete mellett jöven el, bementem, ahol éppen akkor kótyavetyézték a X. Károly nyeregszerszámain, fegyvereit, fejér- és asztalneműit. Mely igen aláz a sors! Aki azelőtt néhány hónappal 32 millió embernek, egy lelkes és nagy nemzetnek királya vala, most még azon gyalázatra is kell jutnia, hogy portékáit, mint egy kiodázott adósét, köz-kótyavetyén adják el. Ezen luxusportékákat talám a nemzet pénzéből vette volt, s által kell vala azoknak szállnia nemzetiségről nemzetiségre, s íme most széjjelhordja a többet ígérő.

[JAN.] 28-ÁN a Dupont Anatómiai és Pathológiai Kabinetjében voltunk. Viaszból az emberi testnek belső és külső részei, a természetes és természet ellen volt szülésnek minden nemei; a veneris nyavalyáknak mind a két nemnél minden nemei a legirtózatossabb formákban vannak utánózva. Egyiptomi múmiák. Állatok belső részei. Madarak, pillangók. Rue Montesquieu No. 4.

[JAN.] 29. Fegyverkezés szálája Laresnél; csak rapierral menyen, karddal kevesen tanulnak, rapierral sokan. A Hôtel de Ville szálája, a Bibliotéka és az Archívum. - Ministre de Finance kancelláriája és a bureaux. - *Cenerentola*, Lablache. David és Malibran. - Zucchini, Donzelli.

JANUÁR 30. SAINT-SIMONISTÁK ÉS ABBÉ DE CHATELLE. A francia új charta ötödik pontja szerint minden ember szabadon gyakorolhat ja a maga vallását, s oly isteni tisztelettel, amint akarja. Franciaországban a vallás sok történeteken ment által. Az első revolúció minden

vallást megvetett, az Ész volt a Főhatalom, a templomok eladattak, bészárattak. 1789 előtt Párizsban 228 templom és oratórium volt, most csak 39 van. Napoleon politikai szisztémája úgy kívánván, ő a vallásokat visszaállította, de alatta is indifferentizmus uralkodott a vallás iránt. A Bourbonok a restaurációval vissza akarták állítani a vallás dolgát a régi lábra, templomokat kezdték építtetni, papokat szaporítani, jezsuitákat béhozni, de facsart állapotban lévén a dolog, a Júliusi Revolúcióval visszaestek a vallásbeli indifferentizmusba. Ámbár ezen 39 templom kevés volna ily népességnek, mégis alig lehet egynehány asszonyt látni a templomokban a legnagyobb innepeken is. De az eddig való eseteknél még nagyobb s nevezetesebb történet adta elé magát a Júliusi Revolúció után. A charta szabadságot adván mindenféle isteni tisztelet gyakorlására, itt két új vallásbeli secta támadott, ú[gy] m[int] a Saint-Simonistáké és a Religion catholique française (és nem Romaine többé). Mindeniknek isteni tiszteletén voltam jelen. A Saint-Simonisták azt állítják, hogy mivel minden menyen elé a világon, tehát a vallásnak is kell menni; a régi vallás a régi idő génuszához volt alkalmaztatva, az újabb gondolkodású és ízlésű embereknek az újabb idők gondolkodása módja szerint való vallás kell, hogy az az embereket boldoggá tegye. Ők minden vallásnak az essentiáját kivéve, egy eclecticum princípiumot akarnak felállítani. Főbb princípiumok ide megy ki: „Az evangélium morálja igen szűk határú, oly morál, mely az emberi elmének a tudományok országában való felemelkedését akadályozza, a művészség és az industria törekedését akadályozza, a tökéletesedhetés elementumainak kifejlődését akadályozza, egymástól izolál; a Saint-Simon vallása pedig azon célt vette fel, hogy az emberek egymáshoz közelítsenek, s egy famíliává váljanak. A keresztény vallás feláldozza a testet a léleknek.” Az úgynevezett Taitbou szalában a Boulevardon túl, szoktak egybegyűlni, mindenik rendre a katedrából a megállítandó princípiumokról beszél, mivel még nincsenek egészen organizálva. Hallgatóik temérdek. De a más secta, úgymint a Religion catholique française még több követőkre talált itt és a departamentumokban. Ez a secta lemond a pápa és püspökök minden hatalmáról. Papjait a gyülekezet választja; főbb célja a tolerancia terjesztése. Miséit anyai nyelven tartja, hogy minden ember értse, a deák nyelvet egészen cassálta. Papjai házasodhatnak; a papság nálok oly hivatal, mint a több polgároké, a civilis élettel semmi egybeköttetése nincsen, s abba a vallás fogantyújánál fogva belé nem elegyedhetik. Midőn ezen isteni tiszteleten jelen voltam, az ezen vallás fundátora, Abbé Chatelle mondta a misét franciául, azután igen tiszta és cifraság nélkül való nyelven prédikált a keresztény toleranciáról. Ez az új, ceremóniatlan isteni tisztelet, az élet nyelvében mondott prédikáció, egészen meghatotta a temérdek hallgatót. Gyűléseit még csak háznál tartja. Úgy látszik, hogy Franciaországban a vallásra nézve is rövid időn nagy reformáció leszen. A régi vallás itt már nem szól többé az emberek szívéhez, s a papok rajtok való hosszas uralkodása miatt is megunták ők már a régi vallást, s valamint konstitúciójokat az idő génuszához alkalmaztatták, azt fogják követni vallásokkal is.

Esmét az Odéonban voltam, hol *Napoleont* adták, azután az odéoni szalában.

JANUÁR 31. VERSAILLES. Elértünk Versailles-ba, az európai legszebb, legpompásabb és legnagyobb királyi kastélyba. Innen adták a tónust néhány századok alatt a francia királyok és udvara Európának a politikában, literatúrában, módiban, fényűzésben, szerelemben és ezer vétkebben. A versailles-i fényűzés, pazérlás, szerelmek és vétkek szülék a francia revolúciót, s más formát adának a világnak. E roppant kastélyra, pompás kertre és belsőjére fecsérlének el a francia királyok annyi milliomokat, a francia népnek az utolsó csepp vérig való vagyonát - s most itt áll e pompás kastély pusztán, oda a régi fény, a népesség s csak idegenek látogatják a hatezer lakószobákból és temérdek szalákból álló épületet. Hajdon Versailles-t 40 ezer ember lakta, most csak 25 ezer. A kastélyra felvigyázók kereskedést üznek az idegeneken a szobák megmutatásában, s minden szakaszban új vezető áll elé. Előbb is a XIV. Lajos által lakott szobákat néztük meg. Elfárad a szem, a figyelem és bámulás annyi pompán. Minden szoba

újabb szépségekkel, újabb remek képekkel teli, ott állnak még a XIV. Lajos [!] és Marie-Antoinette gazdag ágyaik, úgy amint elhagyták volt. Elhagyva áll most a híres Oeil de Boeuf szála, mely oly híres vala a Lajos politikájáról. Pusztá az udvari pompás théâtreum. Nem zeng mise az egészen fehér márvány templomban. Néma a hosszú galéria; nem tudja a szem, mely remek képnek adja itt az elsőséget, melyek pazérolva állnak mindenütt, s a legszebb fresco-festések és szobrok. Meglep Socrates, midőn Alcibiadot vezeti az asszonyok közül ki. Tankred halála s többek. A kert hátulsó részében vannak a híres Trianonok, melyeknek egyike Mainte-non lakása volt, s Napoleoné későbbben, a más Pompadouré. De a kertet sem lehet eléggé bámulni, mely hét lieue-t foglal bé. Minden alléen, minden bokorban vesztegetve állanak a legszebb szobrok, minden lépten a legmesterségesebb vízparthiekra találni, amott a tenger minden állatai szórják szájaikból a vizet, itt vízoszlop emelkedik, ott templom. Az Orangerie igen nevezetes, 200 öles szegelet, mely belől olyan mint egy templom, nem fűtik soha, mert felette és az egyik oldala föld. Temérdek citromok és narancsok benne, vannak 200-300 esztendősek, de egy a legnevezetesebb, melyet 1521-ben ültettek, ennek neve: Le grand Bourbon. Csak a virágját használják, gyümölcstermését nem. A híres Parc aux Cerfs most a városnak egyik nevezetesebb lakhelye. A kerti grádics s onnan a kinézés a vidékre és kastélyra oly valami, melynek párját ritkán látni. Üres a roppant istálló, lóiskola. Egy cseléd sincs a cselédség nagy kastélyában. Puszták a miniszterek, hercegek volt lakásaik. Napoleon és az azután való királyok is, nem igen laktak itt s a nagy kastélyban, egyik sem, mintha irtóztak volna azon helyen mulatni, mely annyi tarka történeteknek volt teátruma. Felszám-lálhatatlan az a pénz, ami ide van vesztegetve. Teli a Franciaország históriája az itt való történetekkel, anekdotákkal, de változván a világ képe már, a hely csak a bámulók helye lett, s lehetetlen el nem sóhajtani itten a világ változását és múlandóságát.

FEBRUARIUS ELSŐJÉN. Banquier Rougemont. Temetés. *Galvani's Messenger* és estve Vaudeville Théâtreum.

FEBRUARIUS 2-ÁN a Sévres-i híres porcelánok raktárját néztem meg a Rue de Rivoli No. 28. Azután a Luxembourgi Palotába mentünk, hová a Franciaország nevezetesebb festői remekjeiket kitették. Hat szála van rakva festői munkákkal. Napoleon életéből néhány történeteket örökítettek a festők. - „Haragos iskolagyermek” „Catharina, Péter cár fiával a Szűz képe alatt” - „Napoleon álma” - Lithographok.

FEBRUÁR. 3-ÁN. Megint megjárám a Tuileria Palotákat. Azután 12-kor a ref[ormátus] temp-lomba mentem. Mint nálunk, zsoltárt énekel a kántor. A pap felolvás egy fejezetet a Bibliából, s magyarázza hallgatóinak, azután az imádság és Miatyánk mint nálunk. Ide is éppen úgy, mini a katolikus templomokba, csak vénasszonyok járnak. Itt nincs meg az, hogy a leülő székért fizetni kelljen, mint másutt mindenütt egy soust, s ha térdepel a más székre, 2 sous. Estve a Théâtre des Variétés-ben voltam. Ez is vaudeville-darabokat ad. Lavalette és a francia hősök szüntelen énekre kelnek, s ez nagyon oszlatja a csalódást. Napoleon is énekel a Cirque Olympique-be. Különös jelenés a théâtreum ajtajánál a billétvásár. Akinek nem tetszik végighallgatnia a játékokot, künn eladja billétjét - s ezzel egész kereskedést üznek az ajtónál.

FEBR. 4-ÉN. Théâtre des Nouveautés. Itt is vaudeville-darabokat adnak. Estaminet a Palais-Royalban.

FEBRUÁR 5-ÉN. PANTHÉON. A francia nemzet mindig ideálban él, s mindig a dicsőségnek él; megholt nagy embereit tisztelettel említi, s dicsőség templomát épít neki. Róma és Görögország emléket emelt nagy embereinek, s a francia Assemblée Nationale 1791-ben hasonlólag meghatározta, hogy azon roppant és pompás templom, mely a Faubourg St. Jacques-ben 40 egész esztendő alatt épült, és a nemzetnek 15 milliomba került, szenteltessék a haza nagy emberei emlékének s temetkezőjének, ezen felírással: Aux grands Hommes, la Patrie reconnaissante! [A nagy embereknek a hálás haza!] Ide hozattak akkor mindjárt nagy innepések közt a Voltaire és Rousseau s más nagy emberek testeit, s a templom Panthéonnak nevezetett. Ide tétettek le a revolúció több nagy emberei testeit, de el jött végre az 1815-i restauráció, s a Bourbonok mindennek ellenségei s eltörlői lévén ami nemzeti, megszűnt a Panthéonnak is destinációja, s ami több, az ide temetett nagy emberek tetemei szentségtelenül illetve, kihordattak innen, letöröltetett a felírás, azt egy nagy kereszt foglalta el; kitöröltettek a nemzeti jelek, s vallásosok tétettek azok helyökbe, s 1822-ben felszenteltetett templomnak a St. Geneviève tiszteletére. A nemzeti énekek helyett mise hangzott a pompás boltozat alatt. De eljövén a Júliusi Revolúció, újra megszűnt templom lenni, s megint Panthéon nevet vett fel. A templomi készülétek eltűntek, a felírás: Aux grands etc. megint feltétezt, s a Rousseau és Voltaire testeit megint visszahozattak, s most megint nemzeti tisztelettel említi s tekinti a francia a Panthéont. A Panthéon 346 láb hosszúságú és 250 szélességű. Peristiljét 22 corinthiai oszlop teszi a szemnek meglepővé. Belsőjében 130 pompás oszlop van. Midőn beléptünk, tisztelet lepett meg a nagy munka s a nagy emlékekkel teljes épület eránt. A Ney büsztje áll közbül, virágokkal, koszorúkkal megrakva tisztelői által, más oldalról a Benjamin Constant temetésén vitt zászlók vannak egybeborogatva, s semmi egyéb nincs az egész roppant felső épületben. Leereszkedtünk osztán az épület alá, hol kriptát gondoltunk találni, s ímé éppen azon stílusból mint a felső, egy második templom a föld alatt, egészen faragott kőből és oszlopszatokkal, mint fent. Vitt a vezető! s megállottunk a Voltaire koporsója és szembe a Rousseau-é előtt. Fedelezetje mindeniknek elrodhadt már, s a vaskoporsó, melyben a test vagy, igen jól látszik. Itten nyugosztok Ti tehát, a múlt századnak legnagyobb emberei, két legmerészebb genieje; Rousseau a meleg szívvel és Voltaire a magas, az éles elmével! kik századotoknak tónust adátok, s a tudomány és politika revolúcióját, az emberiség polgári és elmebeli jussai visszaszerzésére, eléhoztátok! Felvettem egy néhány darabot mindeniknek elporlott koporsójából, örök emlékezetére annak, hogy testük felett állottam! Nyugodjatok békével, szent porok! Figyelmessé tett vezetőnk arra is, hogy ezen templom alatti templomnak egyik szegelete négyszeresen, a legisztábban adja vissza az echót. Innen osztán felvezetett a Panthéon tetején lévő kupolába, honnan az egész Párizs és környéke látszik. Gyönyörű és felséges kinézés! A kupolába a Párizs patrónusa apotheózise van festve.

A Panthéonból a mellette lévő St. Geneviève bibliothekájába mentünk. A grádicsnál van a hold nagy mappája, minden benne található jegyekkel. A bibliothéka mintegy százezer darabból áll, igen nevezetes régi írókból. Pusztán a temérdek szála. Senki sem olvas. Egy-egy ember nézeget kuriózitásból. Por lepi a sok kincset. Minden théka előtt egy francia nagy, vagy más tudományos ember büsztje áll. Az épület belsője keresztformán van építve. A közepéről végig lehet az egészet látni. A szála egyik oldalában mind vallásos könyvek vannak, és nevezetesen a Biblia minden élő nyelven ez világon és mindenféle formátumokban. Végigvizsgáltam őket, s figyelmem már várta, midőn a magyar Bibliára is reá akadok - de találsz itt minden nyelven Bibliát, még a vadak számára fordítottat is, de magyart nem, s csak magyart nem! Nemzetemre gondoltam s literatúránkra, felsóhajtottam, s fájdalmas érzés borított el, igen fájdalmas! S mi fájt nekem? s miért borult el érzésem? Ah, kitalálni lehet azt!

FEBR[UÁR] 6-ÁN. Az úgynevezett Quai Desaix igen nevezetes Párizsban a virágárulásról. Szeredán és szombaton rakva a legszebb s mindenféle exotikus virágokkal. Különös szépek találtam a már itt egész bővségében való camélia vagy geranium virágot, mely olyan, mint a legszebb patyolat rózsza, mindenféle színekben, s télbe is nyílik. A Quai túlsó részén árulják a plantákat, csemetéket. Tovább mindenféle fegyvert. Estve a Gymnase Dramatique théátrumba mentem, mely kicsinben majdnem a legszebb Párizsban, s legelső a vaudevillek között. A *Les trois Maîtresses* [*A három szerető*] nevű darabot adták. Egy német hercegnek három maîtresse-ivel való története s az ország revolúciója adatik elé. Kettő volt előttem figyelmes ezen játszás alatt. Az első az, hogy a francia a németet stiblibe játszódtatja, annak jeléül, hogy még a míveletlen nemzetek közé tartozik. S a német pedig a magyart játszódtatja csizmába. De legfigyelmesebb volt előttem Leontine Fay, az egyik játszóné; már magyar forma neve is előre tetszett! S megjelent Leontine, s az egész publikum figyelmét magára vonta. Szép termet, kedves hang, mívelt előadás karakterizálják. De szeme, nagy fekete szeme fordításai oly hatalmában vannak, hogy midőn haragoson tekint, félni kell tőle.

FEBR[UÁR] 7-ÉN. A Conservatoire des Arts et des Métiers-ben [Technológiai és Szabadalmi Hivatal] voltunk. Ezen intézetben mindenféle mesterségek, gazdaság és művészet eszközei vagy természetesen vagy modellben megvannak. Nagy költségen egybeszerzett az igazgatás Angliából és mindenünnen, minden nevezetes eszközöket, nevezetesen a szövésben, gazdaságban, mindenféle mechanikában, építésben és politechnikához való eszközöket. Akárki találjon fel valami újat a mesterségekben, csak azon feltétel alatt ad privilégiumot az igazgatás reá, hogy a feltalált mesterségnek titkát fedezze fel, s az instrumentumot magát vagy annak modelljét adja bé az intézetbe. Nehány nagy szálakat foglalnak el az eszközök s produktumok minden nemből. Akárki láthatja, megtanulhatja, s modellt vehet, amiből kíván.

Estve az Opéra Comiqueba voltam.

FEBR. 8-9. - Quaiek - Luxembourgi kert. Champs Elysées.

FEBR. 10-ÉN. A hetedik arrondissement házához éppen akkor mentem, midőn egy házasság kötötett. Itt a házasság minden actái, hirdetés, kikérdezés, megengedés vagy nem engedés, contractusok kötése, mind a civile fórum előtt menyen véghez. A vőlegény menyasszonyával megjelenik az arrondissement házánál, s itt történik minden. A pap csak az esketés formuláréját mondja el. A válás is civile fórum előtt van.

Azután a Mont de Piétébe mentem, mely olyan, mint Bécsben a Versatzamt. Aki pénzért akar venni zálogra, arany és ezüst portékát elvesznek 4/5, egyebet 2/3 rész értékben; ha három holnap alatt ki nem váltja, eladatik az ispotály számára.

FEBR[UÁR] 11-ÉN. Az Archives du Royaume-ben voltam. Ide különös engedelemmel kell menni. A director egy hivatalbeli személyt adott mellém, s az meghordozott ezen temérdek épületben s annak minden szobáiban. Az országnak minden nevezetesebb diplomái és actái a régi időktől fogva itt tartatnak. A szobák nagyok és világosak. Utcákra állanak a stellagek minden szobában. A fiókok mappából, deszkából és vasból vannak. Az épületnek egyik szárnyában van a Série Administratif, melyben az adminisztrációhoz tartozó acták, Série Législatif, a törvényhozáshoz tartozó acták, a két kamarának minden írásai, eleitől fogva. Archive Topographique, az ország minden nevezetes épületeinek és helyeinek rajza. Archive de Fer,

ebbe vannak a diplomák Childebertől fogva eredetileg, vasfiókokban, vasajtós thékákban. Az országnak itt van minden kincse. Van egy bibliothéka is, és igen szép kert mellette.

FEBR[UÁR] 12-ÉN. Párizsban többféle panoráma, dioráma, neoráma és captoráma van, de azok között leginkább magára vonta a publikum figyelmét a neorámának azon táblója, mely július 29-én a Hôtel de Ville előtt a népnek a Királyi Gárdával való ütközetét adja elé, és különös figyelmet csinált a Navarini ütközet panorámája. A Navarin panorámája meglepő és egyetlen a maga nemében, minden eddig készített panorámák közt, mert itt azon hajót, melyen a verekedés egy nevezetes szcénája történik, nem üvegen által látja az ember, hanem benne van magában a hajóban. Midőn a Rondelle-be bélép a néző, egy sötét grádicson egy szobába érkezik, mely a hajókban lévő közönséges szálákhöz, nagyságára, elrendelésére, mobiliáira s minden tengeri eszközeire nézve egészen hasonlít; mellette van a hajóskapitány cajütaja, minden házi bútorokkal; az ablakon által látszik a tenger. Egy más grádicson feljebb menve, a hajófedélre ér a néző. Ez egy felséges szcena, s nem tudja a szem, ha a hajó alkotóját, annak alkotását, temérdek árbocait s köteleit vizsgálja-e, vagy a messzelátszó Navarint, s körös-körül verekedésben foglalatos angol, francia, muszka és török hajókon bámuljon-e. Egy gyűjtőhajó éppen azon hajóba kapaszkodott, melyen a nézők állanak, s a matrózok igyekeznek a hajót megmenteni a tüztől. Tovább hajók égnek, egymás ellen lönek, a katonaság küzdik, s a levegő egy része füstbe és lángba van. De legnevezetesebbé tette ezen látványt az, hogy a híres Codrington angol és Rigny francia generálok, kik ezen ütközetet commendírozták, voltak jelen, lévén Párizsban, éppen a mű otlétünkör jöttek volt ezen panorámát nézni, s az ifjú orléans-i hercegnek magyarázgatták a hajók állásait. A nevezett generálok azt állítják, hogy ezen panoráma igen természetesen hasonlít a valóságos navarini ütközetéhez. Codrington nagytestű, kerek ábrázatú, csinos, de piperétlen öltözetű ember, valóságos egyenesség és egyszerűség néz ki ábrázatjából. Rigny soványabb, béesett arcú, s az indulatok ráncokat hagytak arcán.

A panorámából a St. Martini Barrière-en kimenve St. Denis felé, a Montmartre nevű faluba mentem, mely egy magas hegyen, több szélalmokkal és telegraph-fal. Egész Párizs és környéke látszik innen s a nézés a legszebb eleven panorámát csinálja.

FEBR[UÁR] 13-ÁN. Párizsban a farsángolás és bálozás másforma, mint nálunk. A bálók a theátrumokban vannak többnyire. Minekutána a játék elvégződött, az egész nézőhelyet és játékszint egyszerre bépadolják az arra már elkészített deszka táblákkal, s egy óra múlva a theatrum redouttá válik. A bálók 12-kor kezdődnek. Van temérdek sok apró bálház még, hol télbe, nyárba, bőjtbe, innepen mindég bál van, de az ilyenekben csak a tanulók, elsőbb rangú örömlányok, grisettek és a nép közép classisa jár. Ilyen az Odéon és a Tivoli d'Hiver, hol ma voltam. A szála mindenütt szép, világosítás, muzsika jó, de a mulatkozás egészen különböző a miénktől. A férfiak többnyire asszonymaszkurába öltöznek, s az asszonyok férfinak, mind lárvá nélkül, kiáltó pirosan kifestve magokat, s apró fekete angol flastrompettyekkel megrakva orcájokat. Kiáltnak, visítnak. Többnyire Contre-dansot táncolnak, ritkán valzot és azt igen rosszul. A Contredans közt a paúzákra megáll az egész szála, mikor a figurát megint kezdeni, az orcheszterből tubussal kiáltja ki egyik muzsikus a taktot és a következő figurát, akkor mindenik nekirohan társának. A farsáng utolsó napjain az utcák, nevezetesen a St. Honoré, Boulevard[-ok] és a Quai-ék tele maszkurával, gyalog és szekéren külömbféle karikatúra öltözetekben. Ekkor hordozzák az úgynevezett kövér ökröt is a mészárosok utcáról utcára, mindnyájan külömbféle karikatúra maszkurában. Az idei kövér ökr 24 mázsás volt. Normandiai tenyészet.

FEBR[UÁR] 14-ÉN. A Porte St. Martin-i Theátrumban voltam, hol *Napoleont* adták már 87-szer egymás után. Előre *Maréchal Brune*-t adták. Trestaillons rollját játszó igen jól festette a restauráció idejét. A maréchal Brune szobájába való bérontás feljül a padláson és a maréchal meglövetése, igen remekje ezen szép theatrum a szép dekorációnak. Azután kezdődött *Napoleon*. Itt Napoleonnak azon története adatik elé, midőn Schönbrunnban egy német tanuló meg akarta ölni, és ez foly egészen St. Helenáig és haláláig. A Napoleon rollját játszó actor a párizsiak állítása szerint Napoleonnak öltözetét, beszédét, vonásait s minden mozdulatit a legtermészetesebben utánozza. A részeg granatérosban excellenter van festve a magát elhitt katona. Az ausztriai követtel rútul bán Napoleon, s antichambríroztatja, mint a nagy urak a mesterembereket. A gyakori katonai megjelenések, vidékek, ütközetek meglepők a pompás dekoráció által. A párizsiaknak annyira szívéhez szólanak a *Napoleon*-darabok, hogy több francia sír a theátrumban Napoleonnak valamely nevezetes szcénáján. Most majd minden theátrumon Napoleon s az ő korabeli történeteket játszdják.

Midőn hazajöttem a theátromból, elfutott volt a hír, hogy a nép ma délután rárontott a Saint-Germain l'Auxerrois nevű templomra, s ott egyberontott mindent, hasonlólag az érseki palotára is rárontottak. A történetre az adott alkalmat, hogy azon templomban a Berry herceg halála emlékezetére requiemet tartottak, s azután némely karlisták a IV. Henrik büsztjét s a Bourbonok fejr zászlóját kifüggesztették. A nép letépte a zászlót, mint a contrarevolúció jelét, a templomban mindent egyberontott, s a templom tetejéről a lilimos nagy keresztet ledöntötte, a St. Germain templom papjai házára rárontott, mindent egyberontott, s a papokat kereste bosszúja áldozatjának. Minden ember rettegett a holnapi naptól.

FEBR[UÁR] 15-ÉN. Midőn reggel kiléptem kapunkon, a Hôtel des Tuileries-ből nagy lármát s énekkel elegyített kiabálást hallottam a Carrousel place-on s a Tuileriákban. Alig érkeztem a Tuileriák kapuja alá, temérdek nép jött velem szembe kiabálva: à bas les Jésuites! à bas les Carlistes! à la St. Roch! [Le a jezsuitákkal! Le a karlistákkal! A Szent Rókushoz!] Némelyiknek nagy templomi égő gyertya s fáklya volt a kezében, a más egy bréviáriumból rekedtes hangon énekelt, némelyek papi sapkákot s ingeket hoztak pálcájokon lobogtatva, megint a más crucifixust s más templomi készüléteket lobogtatott. A nép salakja, ouvriék, katonák, asszonyok, gyermekek s mindenféle nép seregesen tódult ki a kapun rikoltozva: „à la St. Roch!” Amint az utcán tolódtam tovább Zeykkel a sok nép közt, megtudtuk, hogy a nép megint bérontott a St. Germain l'Auxerrois nevű templomba, s ott ami tegnap estve megmaradt volt a pusztítástól, most mindent egyberontott és szaggatott a legutolsó templomi eszközöig s papi öltözetig, s most pusztítása darabjaival menyen a St. Roch templomára, mely hasonlólag requiemet akart celebrálni a Berry hercegnek, hogy ezen templomot is feldúlja, mint karlisták templomát, kacagva és ujjongatva mutatták a más templomból elhozott szent darabokat, s most processióval mentek ennek is lerontására. De azalatt a National Gárdának egy batallionja megelőzte a népet, s elfoglalta a templomajtót, majd egy óráig dulakodott a nép s a katonaság, de azalatt nagyobb erő érkezvén, a nép célja nem sült el ezen templomnál, s megelégedett azzal, hogy a papságot rettenetesen szidta, mint minden rossznak okait az országban, s másfelé fordította csapását. Ezalatt én is a Palais-Royal felé fordultam, ha nincsenek-e ott is mozgások, s a Café d'Orléansban báró Bánffival találkozván, mentünk a St. Germain-i templomhoz, ez már egészen egybe volt rontva belőlről a legutolsó padig, a papság lakása hasonlólag, ablakok mindenütt behajgálva, de a National Gárda akadályoztatta újabban bérontani a templomba. Azalatt elfutott a híre, hogy a népnek egy része az érseki kastélyt és a Notre-Dame templomot ostromolja, amint arrafelé indultunk, temérdek nép állott a Seine partján, s csónakok jártak a vízen, mely az érseknek vízbe hányt portékáit halászta. Elértünk

nagy bajjal a tolongás közt az érseki kastélyig reggel 11-kor, s itt voltunk Bánffival délután 4-ig, s amely rettentő szcénákat ezalatt láttam, soha nem felejtetem el!

Az érseki kastély főbőjárója a Notre-Dame háta megett van, midőn odaértünk, már az udvart elfoglalta volt a National Gárdának egy része, a más része a kastély hátulsó részénél küzdött, hol a magos kőkertről a rostélyt már húzta le a nép, s rontott bé az ablakokon. A kapunál, ahol mű állottunk, három helyt ostromolt a nép, kétfelől a Concierge ablakait rontotta bé, s ott akart bémászni, a nagy rostélyt kaput és kertet megmászta, belől nyomta a kaput a katonaság, kívül a nép nyomta, és hágott fel minden erőlködése mellett is a belsőknek. A tolongás temérdek volt, hogy nem lehetett belőle kiverelkedni, rengett a levegő a kiáltástól: à bas les Prêtres! à bas l'Archeveque! à bas les Jésuites! [Le a papokkal! Le az érsekkel! Le a jezsuitákkal!] Azonban a hátulsó rész bérontott az ablakokon. Egyik az érsek képét egy karóra akasztotta, s kurjongatva hordozta a csoport közt, melyre új erőt kapván a kapunál lévő csoport is, végre ez is bérontott, s akarunk ellen is bésodródtunk az érseki udvarra. Ekkor egyszerre nekiesett a kastélynak minden ember. Ablakon, ajtón bérontottak, vége volt minden katonai erőnek, s a gárdák kéntelenek voltak hátravonulni. Leírhatatlan volt a rontás, dúlás, kurjongatás. Előbb az érseki mobiliáknak estek neki, melyeket 120 ezer frankkal állított volt helyre újonnan az érsek a júliusi revolúció után. Semmi sem maradt épen, mindent darabra törtek, s kihánták az ablakon, az utcán lévők pedig mindent hánytak a Szajnába. Azután a bibliothékába rontottak. Itt mintegy ötvenezer darab régi könyv volt, a legpompásabb kiadása az ecclesiasticus munkáknak, mind drága békötésbe, és az érseki archívum, ezt mind egy darabig széjjelszaggatták; amit a belsők nem győztek, öllel hánytak az utcára, s az utcaiak tépték széjjel, s hányták a vízbe. Azután a papi köntösöket, crucifixusokat dúlták és szaggatták. Ajtó, ablak, parquet, a legutolsó szegig az utcán hányódott. Amint a darabokat kivetették az utcára, ezek újra nekiestek, s ami még ép volt, széjjeltörték, s vetették a vízbe. Mindenfelé: à l'eau! à l'eau! [a vízbe! be a vízbe!] kiáltás hallott. Lehetetlen volt bámulással s megdöbbenve nem nézni a Seine széles vizét, mely egészen lepve volt mindenféle portékákkal. Könyvdarabok, drága veres bársony kanapék, székek, papi köntösök, drapériák, ajtók, ablakok s mindenféle házi eszközök lebegtek a Seine vizén egész estig. Rakva voltak a partok nézőkkel. Csónakok fogdostak ki holmit, s annak is némely részét a szárazon triumphussal elégették. Azután az érsek házi kápolnáját dúlták, s hánytak ki mindent belőle, midőn egy nagy, mintegy embermagosságnyi crucifixust vetettek ki az ablakon, az egész nép ujjongatva rárohant, azt minden ember akarta fogni, közönséges kiabálás lett: à l'eau! s egyszerre belézúditották a vízbe, s tapsolt a salak nép, mintha nevezetes tettet vitt volna véghez. Oltári edényeket, szentek képeit, papi köntösöket, előbb mind egybetépve, bévetették a vízbe. Különös szisztéma volt ezen pusztításban az is, hogy senkinek sem engedtek egy darabot is elvenni, azt mindentől elvették, s a vízbe hányták. Midőn belőlől, a pádimentum deszkáig s ablakrámaig le mindent egyberontottak, s vízbe hánytak, azután a kastély fedelének estek neki, s mintha elrendelt szisztémával dolgoztak volna, minden ponton dolgoztak, a fedelezet, s még a kéményeknek is egy része egy óra alatt le volt hányva. A kastély végében lévő kőkertről vasrostélyait levonták, a szép kert egy óra alatt semmivé lett; az exotis fákat töből kitekerték, a puszpántig le, mindent kiteptek, s a kert közepén nagy tüzet raktak, s elégették a deszkákkal, crucifixusokkal s megmaradt könyvekkel együtt. Az alatt egy más csoport a nagy templomba is bé akart rontani, hajgálták az ablakot, döngötték az ajtókat. Némelyek valamely ajtón bé is mentek a templomba, s a sanctuáriumból a papi köntösöket s crucifixusokat felhordták a kastély egyik szegletén lévő melléképületre, s ott széjjelszaggatva a köntösöket, hányták le a népnek. A crucifixusokat előbb lepökték, s úgy hajtották fel a levegőbe; s onnan a vízbe. Végre a templom tetején lévő nagy keresztre kiabáltak, s annak is le kellett jönni. Rettentő merészséggel felhágta néhányan a kereszthez, köteleket kötöttek reá, a kereszt alját lefűrészelték, s eszerint meggyengítve, a kötelekkel lehúzták. Ekként ment a pusztítás egész délután 4-ig,

midőn aztán nagyobb katonai erő jött, s sok dulakodás után kinyomták a népet pusztítása helyéről. De már a kastély s annak mindene prédává lett. Megbecsülhetetlen volt a kár, nevezetesen a bibliothéka és archívumra nézve! Papot egyet se kaptak meg. Bizonyosan azok a nép dühének ki lettek volna téve. Minden templom bé volt zárva, katonaság őrizte, valamint a papi szemináriumot is, s a papok elvonták magokat. Még több helyt történtek ily szcénák a városon, az egész Párizs mozgásban és rémületben volt. Sok helyt véres dulakodásra került a dolog a nép és katonaság közt; mindenütt Bánffival voltunk, s egymást el nem hagytuk; ha el akartunk volna is jönni a kastélyból, lehetetlen volt a tolongás közt, míg végre lassankint a katonaság kitolt a szabadon lévő utcákra; ámbár a nép hajgálta, szidta s fütyölt a katonaságnak. Midőn jöttünk hazafelé, a Châtelet piacon nagy tüzet láttunk. Odatolakodtunk, s íme, itt azon crucifixus, papi köntös s érseki mobiliák darabjait, amit a vízből kifogtak, tűzre rakták s égették, s templomi gyertyákkal ujjongatva jártak a tűz körül. Mindenfelé lehetett olyanokat látni, kik papi köntösdarabokat övedztek magokra, misemondó süvegeket tettek fel, s csúfolódva jártak széjjel. A Szajrán még most is lebegtek könyv- s mobiliadarabok. Mindenfelé csoportokra találtunk. Katonaság járta az utcákat. Proklamációk voltak a falakon. A Deputátusok Házát temérdek katonaság őrizte, oda is bé akart rontani a nép. Dupin députátus házára rárontottak, de őt nem kapták otthon. Ekként végződött ezen nap, teli még más, ezer történetekkel, melyeket el nem felejtethet, s amelyek nekem különböző elmélkedésekre adtak okot a párizsi nép, a revolúció s a vallás iránt! Szomorú fársáng vége!

FEBR[UÁR] 16-ÁN. Reggel már kiállott volt az egész National Gárda, linea regimentek és ágyúzó batalionok a Tuileriák udvarára és a Carrousel piacra. A király személyesen akart megjeleni közöttök. Tíz órakor jött a király lóháton, az Orleánsi herceg, Lobau, Guilleminot s több generálokkal. Az egész katonaság százezer felé volt, s egyszerre kiáltották: Vive le Roi! [Éljen a király!] Minden bandák, dobok megzendültek. Végiglovagolt a sergeken a király, s köszönő és serkentő beszédekkel mondott a tegnapi történetek miatt. Míg ez a Tuileriák udvarán folyt, észrevette a nép, hogy a Carrousel piacon álló triumphalis portán (melyet Napoleon építtetett volt, de a Bourbonok mindent letöröltettek róla, mi Napoleonra emlékeztetett), fenn vannak a három liliumok, s a bas-reliefeken az Angoulême-i herceg spanyol expedícióját s győzedelmét ábrázoló rajzolatok. Holmi blúzos napszámosok elkezdették kiabálni: à bas les Lys! à bas le brigand d'Angoulême! à bas les Jésuites! [Le a liliumokkal! le a zsvány Angoulême-mel! le a jezsuitákkal!] A kiabálás nagybodott, a csoportozás nőtt. Némelyek sárt kezdetek felhajgálni a liliumokra, s nevezetesen az Angoulême-i herceg képére, azután kövekre fogtak, s nagy hahota lett, ha valamelyik az Angoulême-i fejét találhatta. Egymás vállán feltoltak végre egyet a bas-reliefekhez, s az legelőbb is kövel az Angoulême-i herceg orrát törte le. Tapsolt a blúzos sereg! A lármára katonaság jött, nem bírt a néppel; hírt vittek a királynak, s ő óbester Guilleminot által megígérte, hogy levakartatja mindjárt a liliumokat az Angoulême-i herceg bas-reliefjeit is. Egy óra alatt állásokat állítottak. Előbb a lilium s azután a bas-relief lehulla a pörölyök alatt. Külömbözők voltak a gondolatok, midőn verettek a bas reliefek. Egyik sajnálta, hogy ily művészi mívet egyberontnak az ábrázolatért, a más tapsolt minden darab leesésére. Midőn vége volt az egész bas-relief leverésének, mohón szaladtak a daraboknak némelyek, tapodták a már semmit nem jelentő alabástrom darabokat is, s csúfolódva kiabáltak: íme az Angoulême-i herceg minden dicsősége! Íme a spanyol győzelmek! Azalatt, míg ezek a Carrouselen folytak, az egész városon, nevezetesen a közönséges épületeken lévő liliumokra és a templomok keresztjeire kiáltozott a nép, s hajgálta, mint a Bourbonok és a papokra emlékeztető jelekre. Minden gyanús embert jezsuitának hittek, s kiáltoztak rá. Jaj lett volna valamely papnak most az utcán megjeleni. Látván ezt az előljárók, rendeltetett, hogy a liliumokat mindenünnen verjék le. A papok magok minden templomról s minden külső épületről lehúzták a keresztet. Még csak a

Panthéon tetején álló kereszt maradt ma megkímélve, de ez iránt is rendelés tétetett, hogy vegyék le. Nyugtalanság volt az egész városon. A katonaság mozgott. A templomokat őrizte. Estvére csendesség lett, s a St. Germain-i templom oldalára nagy betűkkel feliratták, hogy az nem templom többé, hanem a 4. arrondissement-i bíróság lakhelye. Ahol a kereszt állott, a király büsztségét tették.

Ekként folyt ezen három nap a vallásra, jövőre nézve nagy következtetésekkel teljes három nap. Bizonyosan egész országban s egész Európában nagy szenzációt fog tenni ennek híre. Sok ember fájlalta, hogy ez történt, s éppen így történt. S mindennek egy néhány fanatikus pap az oka, kik az új igazgatás alatt elvesztvén a népen való hatalmokat s a politikai dolgokra való befolyásokat, azt a nemzet csendessége felháborításával is vissza akarnák állítani, s a vallást veszik fel arra eszközül. Pedig elmúlt már a charlatánság epochája! Bajos elhitetni már többé az emberekkel a vallásban is, amit meg nem foghatnak. A vallás többé már nem a papok titka, s az emberek most nem a papok által, hanem egyenesen folyamodnak az Istenhez, s oly formában s oly nyelven, amint szíveken fekszik bánatjuk vagy kérésök. A vér nem foly többé a vesztőhelyen és a csatapiacon a transfiguratio titkaiért, s azért, hogy megtudjuk, ha az Isten az ostyában *sub in* vagy *cum* vagyon-e elrejtezkedve! A keresztény vallásnak hajdoni tanítói és terjesztői a testet, annak örömeit a minden földieket megvetni tanítottak, s e világi életnek sanyarúságaiért túl a síron cserébe tették fel a lélek idvességét, de a művelődés haladtával a boldogságnak e földön más princípiumai lettek, s valamint, hogy földi boldogságának princípiumait revolúciók s egyebek által mindég tökéletesíti, éppen akként vágyik és dolgozik elméje is már rég olta lelkének is oly boldogsági princípiumokat megállítani, melyek elméjének mostani művelődésével megállíthatók. Fennhagyja ugyan most is magának a lélek a jövő boldogság jussát, de a földiekkel is egészen élni akar. A középszázadbeli aszkétikus barátoknak az Isten egy rettenetes bosszúálló, határtalan kényű, örökös imádkozást, megalázkodást, retteget és a földi minden örömeknek megvetését kívánó valóság volt! A mostani művelt ember előtt az Isten a szeretet és bizalom kútfeje, örökre megállított törvények szerint cselekvő valóság, minden virtusok, az erkölcsiség és az igazságosság példánya, s azon örvend, ha teremtményei megelégedettek s boldogok e világon.

FEBR[UÁR] 17-ÉN. A süketnémák és vakok iskoláját mentem nézni, de a directoroknak mindenütt írni kell előbb, hogy béeresztessék a néző. Azután a Rue de la Victoire-ban lévő több rendbeli pensionátokat s privát institúciókat néztem meg, de itt is mindég bizonyos órában kell menni. Institution Terresse, La Fontaine etc. Lementem aztán a Jardin des Plantesben, hol a Természethistóriai Múzeum nyitva volt. A természet minden országaiból itt a leggazdagabb gyűjtemény van. Elfárad a néző a sok szálak és a temérdek tárgyak nézésében. Leggazdagabb az állatok országa, a földszint lévő szálákban vannak a négylábú vadállatoknak minden fajai, azután halak, kígyók, rákok, csigák, madarak, pillangók, bogarak, majmok számtalan fajai, tovább mineralógiai gyűjtemények, stufák, márványok, petrificátumok, levegőből esett kövek etc. Hosszas idő és járatosság kell a természet országai ezen nemeiben, hogy ezen gazdag gyűjteményt egész becsében lehessen ismerni. Azután van a Botanikai Cabinet, az Anatómiai etc. Eleven vadállatok, madarak, exotikus plántok etc. Én mindezeket csak végig-haladtam, s csak a ritkaság volt előttem feltetsző. Felindultam azután a salétromfőző épületek felé, s a Szajján keresztül a Bastille-piacon le a Folies Dramatiques nevű theátrumba mentem, mely hasonlít akármely csekély mezővárosi játszókhoz.

FEBR[UÁR] 18-ÁN. Négy theátrumban voltam ma: Théâtre de Madame Sacqui, Théâtre de Lazary, Spectacle des Funambules, Salon des Figures. Mindenik csekély, és az aljas nép járja. A publikum lármás, fűtyöl, röhög s felbeszél a theátrumra az actorokhoz, nevezetesen a Madame Sacqui theátrumában a direktor kétszer is lekiáltott a publikumnak, hogy figyelmezzon, ne lármázzon, hogy adhassák elé a darabot. Mais Messieurs, silence, ou ne peut pas exécuter la pièce. [De uraim, csend legyen vagy nem tudjuk előadni a darabot.] - És a publikum erre „Bravó! Bis! bis!” [Éljen! Hogy volt!] A muzsika két-három személyből áll. Ének, tánc, változások, tünemények fordulnak elé minden darabban. Néha kötelen is táncolnak. Az olasz theátrumban egy stalle, egy hely 12 forint, és a Madame Sacqui theátrumban a noble-parterre 4 garas. A Boulevardon 8 theátrum van egymás mellett, ha theátrumnak lehet nevezni. A játék előtt és alatt mindég hívogatók állnak az ajtónál, dicsérik a darabot, s hogy éppen most kezdődött el, csak tessék bémenni. Publikuma mindeniknek elég van.

Franciaországban, minekutána a miniszterek eléadták az országnak jövő esztendei szükségét, a kamara meghatározta a mennyiségét. Az adó mennyisége departamentumokra felosztatik a népesség szerint, a departament-ok arrondissementekre, az arrondissementek communítasokra, és azok személy szerint osszák fel a személyes adót. - Patent-adó a mesterség folytatásáért. Ablakadó. Indirect impôt. Dohány. Bor. Búza etc.

A kamara végzése szerint elector, aki 200 frank és eligibilis deputátusnak, aki 500 frank direct adót fizet.

FEBR. 21-ÉN Zeyket és Bánffit elkísértük a messagériáig, ők Belgium felé által indultak Londonnak.

[FEBR.] 22. Könyvárusok. Charlatánok. Hal. Csiga, képárulók.

[FEBR.] 23. A város és egy Philantropicai Társaság által felállított iskolában voltam. Itt is a Bell Lancaster módja szerint foly a tanítás. Enseignement mutuelle. Most a Philantropicus Társaság által a szegények számára egy konyha van állítva. Több 500 gyermeknél, csak egy tanító, és mégis mindenik gyermek tanítatik a melléje rendelt nagyobb leckéjű gyermek által. Mind egymást tanítják.

[FEBR.] 24. Leblanc-kal a Canal de l'Ourque-t néztük meg, és a St. Martini Barrièreken kívül azon helyet, hol a terhes hajók megállanak és kirakodnak.

Schluezenek - víz és hajó a hegyre etc.

Az igazgatás minden esztendőn kétszázezer frank jutalmat teszen fel csupán az industrialékra: kereskedés, gazdaság, fabricátumok, masinák és kémiai tárgyakra. Azonkívül vannak az Académie Française által azon jutalmak, melyek a tudományok és művészetekre osztatnak ki esztendőnként.

2. MART[IUS]. Balog és Wesselényi Farkas általmentek Angliába, elkísértük őket is a messagériáig. Felkerestem az ifjú Jacotot az általa felállított iskolában. Ezen utca tele van privát institútumokkal. Abbatoir.

3. [MARTIUS]. Párizsban egész böjten bálókot szoktak adni, de ma a farsáng közepe lévén, az utcán megint úgy jártak a maszkurák, mint a farsáng végén, s mindenfelé maszkurás bálók voltak.

6-ÁN [MARTIUS]. Felkeresett engem Binecz nevű kolozsvári fi, ki már 13 esztendeje, hogy mint nyergeslegény vándorol.

8. [MARTIUS]. Megint az Invalidusok házában, Vendôme oszlopában, Mont de Piété-n és az Archives du Royaume-ban voltunk.

9. [MARTIUS]. Az Académie de France-ban voltam. Tissot nevű professzort hallgattam, ki a deák poézisból ad leckéket. Hallgatóinak alig hatodrésze ifjúság. A többek asszonyok és koros emberek. Ennek is az előadása módja, mint minden francia professzoroké, nagyon különbözik a miénktől. A téma előadása végén, valamely szép sententiát vagy maximát mondnak a legnagyobb entuziasmussal és gesztikulációval, s ekkor az auditórium tapsol, mely alatt a professzor úr megenyhíti magát a mindég előtte álló nádmézes vízből. - Royer-Collardot kerestem, de a kamarákban volt.

10-12. MART[IUS]. Megérkezvén ide a lengyeleknek szerencsétlenségek, és hogy a muszkák bényomták őket Varsóba. Estvére sok nép gyűlt a muszka követ háza eleibe, ablakait béverte, s a muszkákat szidta. Másnap nagy csoportozások voltak a Panthéon piacán, az ifjúság kondolenciára akart menni. Maritkow és Comtehoz. A katonaság közbejött a csoportot oszlatni, s megint sok civódások s fogdosások voltak.

13. MART[IUS]. A híres Paganini megérkezvén Párizsba, ma a második produkciója volt az Opéra Français-ben. Már délre minden loge billétek elfogytak. Parterret csak a kasszánál lehetett kapni estve hétkor. Négy órakor mentem a theátrumhoz, s már hosszú queue volt. Az agitátorok 5-12 forintot kértek csak csupán azért, hogy a bémenetel idejéig a queue-n helyet tartsanak. Kénytelen voltam tehát négy órakor à la queue állani, s ezen kínos helyezetben maradtam három egész órát, mind állva, egybe szorulva két-háromszáz ember közt, s minden minutába lesbe léve, hogy senki egy colnyi helyet előttem el ne foglaljon. Elolvastam ez alatt kínomban Monsieur Mayeux históriáját, mely most Párizsban oly nagy figyelmet csinált. 7 órakor megnyílt a kassza, s amint az első haladtak bé, egy-egy lábnyi helyet nyertünk s tolakodtunk elébb, míg aztán a Garde Municipal egyenként a kasszához eresztett 8 frankot fizetni egy parterre billétért. Webernek egy ouverturája nyitotta meg a kezdetet, melyet 84 muzsikusz exequált. A második szakaszban egy trió volt. A harmadikban megjelent aztán hegedűvel a kezében a csudálatos képű Paganini. Bésett ábrázat, hosszú fekete haj, majd térdig érő száraz kéz és hosszú ujjak. Complimentírozása a temérdek taps között oly ügyetlen volt, mint akármely iskolás deáké. Az első vonásokat hegedűjén az orchester accompagnírozásával tette, s nem lehetett az övét a több hangoktól megkülönböztetni. De aztán szóló játszott néhány fordulást, s ennyi ezer ember között egy pisszenés sem hallott, minden szem odameredt és bámult. Midőn már a bámulás a legfelsőbb mértékre hágott, temérdek taps és brávó kiáltás szakasztotta félbe. Azután az ötödik szakaszban megint eléállott, s egy húron (a negyediken) exequált egy maga által komponált darabot, s később mind a négy húron egy lengyel darab variációit. A világnak semmi instrumentuma nem képes azon hangokat utánozni, melyeket ő talált fel, ő játszott, és csak ő egyedül képes előadni. És semmi írás le nem írhatja

az áltata előhozott behatásokat. A muzsikos irigy szokott lenni egymásra, s a muzsikosok nem igen ismerik meg egymásban az elsőséget, de itt az egész orchester tapsolt, és a leglármásabban tapsolt. A párizsiak egészen meg voltak bájolva ezen hangok által, s nem győzték magasztalni s dicséreteik rezultátuma oda ment ki, hogy valamint Napoleon a fegyverre és dicsőségre csak egyedül volt teremtve, úgy Paganini csak egyedül van a hegedűre teremtve! Énekelt azután Mademoiselle Dervus igen szépen, jelen voltak minden miniszterek s egy igen szép balletot is adtak elé, de mindezeket elfelejtette a felejthetlen és egyetlen Paganini!

14-ÉN [MARTIUS]. Találkoztam Puskásnál Herczeg nevezetű tokai fival, ki már 20 esztendeje lakik itt. Híres mechanikus. A gőzhajók compagníája megbukásával, hova mintegy 30 ezer frank árát dolgozott, ő is sokat vesztett. Újra dolgozik ökonómiáját helyrehozni. Puskás és ő is jól beszélnek magyarul. Fájdalmas érzéssel emlékeznek hazájokra, s vágynának még egyszer látni. - Antal - L'Hermite (Remetei), Zimányi, Silvaine (mouchard a policiánál - Bacsányi elárulója).

15. [MARTIUS]. Prés-Saint-Gervais nevezetű faluban a híres fleurista, Prévost kertjébe mentünk, ki a Palais-Royalban is egész télen által a legszebb virágokkal s mindég nyílásban lévőkkal teli boltot tart. Párizs körül több van 400 fleuristánál, ezek csupán csak virágokat termesztnek, s mégpedig mindenik fleurista csak egy néhányfélét, de azt nagy mértékben. Mindenik fleurista valamely virág nemében nevezetes és sokfélére nem terjed ki. Prévostnál a legszebb caméliák vannak, majd mindég nyílófélben. A caméliának százfélénél több faja van. Nevezetes nála a Mimosa Longifolia, melynek levele hasonlít a szomorúfüzfőhöz, hosszú sárga virágokkal, de többnyire a virágházban áll. Pinus Colombaria a fenyőnek egy igen szép neme. Daphné Dauphin etc. A camélia levele hasonlít a körtvefájéhoz. Egész télen a legvirítóbb zöltsége van. Plántálása en couchant történik. - Azután Belleville-be jöttünk egy más fleuristához, ennek még gazdagabb virágházai voltak, nagyon egyszerű épületek, s nem oly költséges, mint nálunk. Némelyik virágházban porondos ösvények és csorgók vannak. Hasonlólag még egy sereg pepinerista van Párizs környékén, kik csak gyümölcsöt és gyümölcsfákat termesztnek. A herbaristák csak füveket, a konyhakertészek csak veteményt.

Estve a Cirque Olympique-be mentünk, hol akkor *Napoleon* 104.-szer adták. Előre lóval való exercitiumok voltak. Azután jött a darab, mely magában csekély dolgozás, hanem a pompás dekorácók, számos katonasággal való előadás teszik figyelmessé. Eddigél a következő theátrumokban voltam: 1. *Théâtre Français*, mindég klasszis darabokat ad, énekest egyszer sem, Mme Mars első actrice. 2. *Opéra Français*, a legpompásabb theátrum, nagy operák, balléto. Taglioni asszony, Melle Derouse, Perrot. 3. *Opéra Comique*, igen szép theátrum. 4. *Opéra Italiana*, csak olasz operákat ad a legjobb muzsikával és játszókkal exequálva. 5. *Odéon*, szomorú és víg darabok. Deákok lepik meg. 6. *Porte St. Martin* nagy dekorációs darabokat ad. 7. *Gymnase dramatique*, igen csinos nagy precízióval drámákat és vaudevilleket ad. Scribe ezen theátrumra dolgozik. 8. *Théâtre des Variétés*, vaudevillek. 9. *Théâtre de la Nouveauté*, ez is vaudeville. 10. *Théâtre du Vaudeville*. 11. *Cirque Olympique*. Lovas exercitiumok és dekorációs vitézi darabok. 12. *Ambigu-Comique*, középyszerű. 13. *Folies dramatiques*, olcsó publikum. 14. *Théâtre de M. Comte*, kezdők kicsin theátruma. 15. *Théâtre de la Gaité*, alsóbbrendű publikum. 16. *Théâtre de Joly*, csekély. 17. *Théâtre du Luxembourg*, vaudevillek. 18. *Théâtre de Madame Sacqui* és 19. *Spectacle des Funambules* a legaljasabb nép theátrumai, kötelen, dróton táncolnak, azután 2 muzsikussal operákat s komédiákat adnak elé. 20. *Théâtre de Lazary*, igen csekély, 4 garas bemenetelű, egész nap játszik egy darabot, ha elvégezte, más publikumot hívnak az utcáról. Ezeken kívül is több theátrumok s spectaculumok vannak az aljasabb nép számára. Párizsban minden klasszisú, minden ízlésű és minden-

féle erszényű embernek van theátruma, mert a Théâtre Françaisban klasszikus tragédiákat és vígjátékot, az Opéra Française és Italianában a legszebb operákat a legjobb muzsikával exequálva hallhatja, akinek víg tetszik, temérdek a vaudeville-theátrum, és aki farce-okat akar látni és hallani, Sacquinál, a Spectacle-ban és a Boulevardon sok helyt a polichinelleken halálra röhögheti magát, valamint az utcákon és mindenütt charlatánokra és polichinellekre talál. Az operában 12 forint egy stalle, a Boulevardon pedig 4 garasos theátrumba is mehet. De átaljában a francia theátruma mégsem oly szolid, mint a németé, a francia inkább a tréfást, s neveltetőt szereti. Idegen nemzet darabját ritkán adja. Poétája elég van, publikumot lokális történetekkel, tréfákkal és a nemzet történelmi darabjaival eltartani. Scribe 1820-1830-ig írt 145 darabot. A provinciális városokban azért nem lehet közönségessé a theátrum, hogy nem lehet az egész publikum külömbféle ízléséhez s mindenik értékéhez theátrumokat tartani, itt mindenik megvan, s közönséges is a theátrum szeretete.

*

A ministre intérieur egy circulárisában az alsóbb iskolák iránt a vallás tanítását a szülékre bízta, s az iskolákból kizárja, hol csak tudományt kíván tanítani.

16. MART[IUS]. Készülődünk elhagyni Párizst. Nagy külömbséget találok azon gondolatok és érzések közt, melyekkel ez országba léptem, és amelyekkel most elhagyom. Franciaország 40 esztendő óta minden politikai princípiumok s a szabadság és az elnyomtatás minden princípiumának próbamezeje, s a princípiumok minden nemében tanúsága volt Európának. Küzdöttek itt a természet jussai a despotizmussal, az erő a gyengeséggel. A diplomáciának és politikának egy fogása s egy pályája sem maradt próbálatlan. A fanatikus vallásosságot határtalan atheizmus váltotta fel. Az arisztokrácia és a demokratizmus leghatártalanabb nemei dulakodtak egymással. A dicsőség legragyogóbb pályájáról Napoleon alatt, a szolgaság s megaláztatás porába borult a restauráció után. És éppen azért, mivel a francia ennyi és ily soknemű rollozt játszott, hasonló is a színjátszókhöz. E nemzet mindég ideálban él, örökös változást s megrázkódtató történeteket kíván, mint a kacér asszony; köntösével gondolkozását is hamar változtatja.

*

MARTIUS 23-ÁN délután megindultunk Párizsból, megint a Lafitte messagériával. Montdidier, Péronne, Cambrai, Bouchain nevű erősségeken által, Mart[ius] 24-én délre Valenciennesbe jöttünk, mely már Franciaország széle, és igen nagy erősség, onnan már Belgiumba érve Jemappe mezején jöttünk el, hol 1792-ben Dumouriez megverte volt az ausztriaiakat. Estvére Monsba jöttünk hálai, mely hasonlólag nagy erősség. Mart[ius] 25-én Binche, Fontaine l'Évêque városokon által Charleroi-ba jöttünk, mely megint nevezetes erősség. Charleroitól terjed el azon roppant térség, hol annyi nevezetes és elhatározó ütközetek voltak. 1622 és 1690-ben, megint 1794-ben az ausztriaiaknak general Jourdan francia respublikai generál ellen, és 1815-ben az egyesülteké, megint a franciák ellen. Most ezen mező rakva kertekkel, a legnagyobb szorgalommal művelt szántók és rétekkel. Mindenütt csinos mezei házak és kőszénbányák. Délre Namurbe értünk, mely hasonlólag nagy erősség. A város igen csinos és barátságos kinézésű. Délután kiindultunk a szép Namurból s a Meuse folyó vize mellett le, mintegy tíz mértföldet mentünk Lüttichig. A Meuse vize Namurnál kezdve folyást tartó két sziklás hegy közt foly le Lüttichig. Ennél románosabb vidéket nem láttam, a part le végig mind a két felől rakva a legszebb házakkal, fábrikákkal. Határ soholt sincs, s mégis ez a vidék temérdek ipartudománya, bányái és kereskedése által igen gazdag. Tehetős és csinos nép lakja e helyet, s gazdagabb, mint a szántóvető vidékek. Erdélyben sok ily hely van, de hasznát nem tudjuk venni. Estvére Lüttichbe értünk, s a Fekete Sashoz szállottunk.

MART[IUS] 26-án Lüttich nevezetesebb helyeit, templomait jártuk meg. Csinos város. Tehetős nép. Itt is temérdek a köszénbánya, mint majd mindenütt Belgiumban. Egyet megnéztem a város felett. Mint nálunk a sóbányákat, éppen úgy művelik itt a köszénbányát. Málhákön húzzák fel a mélységből a köszenet, de gőzmasina hozza a málhát s nagy sebességgel és csekély erővel. 28 lajtörja viszen le a mélységbe, melyeknek mindeniknek 18 foga van.

[MARTIUS] 27-ÉN. A város felett való citadellát kerültük meg, s azután a határon tettünk egy nagy kerülést. Délre báró Osyhoz mentünk ebédre. A báró hollandus, felesége belga leány, testvére Erdélyben general Mesemacrénak és Párizsban Morville-nének. Nagyhét lévén, böjtöltünk. Temérdek halétel teszi az asztalt itt is, mint a franciáknál s közel a tengerhez való városokban. A belgák is, mint a franciák, azt az unalmas szokást tartják, hogy a gazda és gazdasszony osztogatja az ételt. Mely nekik nagy terüh valóban, s egészen elfoglalja az ételtől, de a vendégnek is genírozott állapot. Asztal végén itt sincs köszönetés, mint a franciáknál sincs. Estve theátrumba mentünk. *Napoleont* adták, melyet már Párizsban a Porte St. Martin-i theátrumban láttam volt. Azután adták *Famille Riquebourg*-ot. De a játék közben egyik actor kijött. A belga nacionális éneket szóló énekelte, midőn közbe ezen sor jön: „Aux armes citoyens! Formez vos Bataillons! Marchons! Marchons!” [Fegyverre, bajnokok, levente magzatok! Rontsunk, rontsunk! Verseghy Ferenc fordítása], az egész publikum énekelni kezdett, rettentő volt az enthúziasmus és taps. Majd ezer hang énekelt egyszerre. Egynehányszor kiáltották bis! bis! Alig értünk haza és feküdtünk le, az utcákon láрма hallott, a dobok lármát vertek. A nép a Brüsszelből jött revolúciós hírekre itt is feltámadván, elébb az *Echo* nevű újság kiadója házára rohant, kit orangistának tartott, annak minden mobiliáit, betűit, sajtóját egyberontotta s kihányta az utcára. Azután Orbán nevű gazdag fábrikás házára rohant, ki hasonlólag gyanús volt az orangizmusról. Ennek is mindenét egyberontotta s kihányta az utcára. A blúzos nép itt is imponál, mint Párizsban, a Nacionál Gárda sem bír vele. Másnap az utcán campírozó regimentek és ágyúk hozták nyugalomra, de aggodalom uralkodott az egész városon.

MART[IUS] 28-ÁN kimentünk Seraing nevű faluba, mely Lüttichhez kétórányira van. Cockerill nevezetű gazdag angol, ezelőtt néhány esztendőkkal megvette Seraing-t. Csatornája, kőszene, vasbányája lévén a helynek, Cockerill ide oly fabrikát állított, mely a mesterségnek triumphusa. Ez a masinák fabrikája, nemcsak a gőzpreparátumokhoz való minden masinákat készít, hanem más minden mesterséghez tartozó masinákat és fegyvereket is. Mintegy 3000 napszámos dolgozik a temérdek épületnek mindenféle műhelyeiben; s mivel minden gőzzel menyen, messze hallik a gőz susterékolása. Hosszú szálák vannak teli kész munkákkal, mások mindennemű masinák modelljeivel. Délre visszatértünk megint báró Osyékhoz. Délután kiszekereztünk Chaudfontainbe, ez meleg feredő két órányira Lüttichtől, nem messze Spához. Az odamenetel gyönyörű, vidékek erdélyiek, de a természetet majd felülhaladja a mesterség. Gyönyörű épületek. Szép vendégházak. Sétálók az erdőben és minden, ami az ott mutatást kedvessé teszi. A mű feredőink helyhezete szép, de semmi sincs téve, mind itt, kedvessé s kellemessé tenni az ottlételt.

MART[IUS] 29-ÉN. Még holmi tárgyakot néztünk meg a városon, közönséges volt itt a rémulés. Minden órán támadástól féltek, mely most egész Belgiumban közönséges. Osyék félelme nagy volt s kívánták elhagyni a várost. Estve mű is messagériára ültünk. Utunk Tirlemont felé volt, hol general Massèna született. Louvain-en vagy Lövenen által.

MART[IUS] 30-ÁN reggel Brüsszelbe érkeztünk. Amit Párizs csinál, azt csinálja Brüsszel, s Brüsszel után csinálják a több belga városok. Brüsszel oly miniatúrája Párizsnak, s annyira mindenben követője Párizsnak, hogy ami ott nagyban történik, az visszhangzik itt kicsinben, majd mindenben. Azok közé tartozott az is, hogy Brüsszel is a Párizs példájára megcsinálja a maga revolúcióját szeptemberben, s éppen úgy barikádozott, proclamációzott s lőtte a hollandust, mint amazok a schweizereket. Most Brüsszelnek egészen más vonása van, mint a revolúció előtt. Megérkezésünkkel a Hôtel de Belle-Vue-ba szállottunk, mely az új város legszebb piacán van, s mentünk mindjárt a Députátusok Gyűlésébe, melyet itt Congrès Nationalnak neveznek. A mai ülés igen nevezetes volt, mert a régi miniszterek kibúcsúztak s az újak békőszöntöttek. Az új belső minisiter, Sauvage elmondta azon princípiumokat, melyek szerint miniszterkedni fog, azután a régi miniszterek excusatiós búcsúzásokat mondtak, melyek tele voltak személyes allúsiókkal a régensre s a minisztertársakra, azután némely tagok mondtak reflexiókat a miniszterekről, s igen kevés kíméléssel s tisztelettel. Végre Robouls [!] nevű tag hosszas beszédet tartott a múlt napi zenebonákról, a régens és miniszterek lágyságáról, s kérte mindezen hibákat bizottság által kinyomoztatni. A jóvallat elfogadtatott, s biztosok nevezettek ki. Minden tagnak neve egy gyűszűformában lévén zárva, egy selyemzacskót felrázott a praeses, Gerlache, s találomra húzódtak a biztosság tagjai. - A congressus szálája igen szép. Praeses és a tagok ülései éppen úgy vannak, mint Párizsban. A tárgyak elévétele, traktálása, éppen úgy, mint Párizsban, azon különbséggel, hogy itt a magok helyeken és a padban szólhatnak a tagok. Pro et contra oppositio tagjai a padok szerint éppen így vannak. Két pap is ült a jobboldalon; de hallgatott. Délbe Table d'Hôtel. Ceremóniás gazdálkodás. Estve Estaminet-be voltam újságolvasni. Excellens serek: Fárao, Louvain, Mars, l'Ambik. - Csap különösége, melyet csak a helyiségben mozgatnak, s a pincébe szolgál.

MARTIUS 31-ÉN reggel a gyönyörű Rue Royalon végigmenve, a Scharbecki Kapunál a szeptemberben csinált barikádokat néztük meg. Elbúsul a néző, midőn azon rettentő pusztulásokat látja, melyek a szeptemberi revolúció szüleményei Brüsszelben, teli a falak golyóbishelyekkel, hosszú sor házak felégetve s egészen lepusztítva, részént a hollandusok s részént magok a belgák által. A brüsszeli polgárok drágán vették meg ezen ideális szabadságot, s midőn elégett, leromlott, golyóbisokkal meglyuggatott házaikra tekintenek, elegyes érzés lepi meg őket. Azután a Société Horticulture kertjébe mentünk. Brüsszelben régtől fogva egy társaság áll fenn a virágok, plánták s gyümölcsfák tenyésztésére s terjesztésére. A Scharbecki Kapu mellett ennek igen szép kertje és pompás virágháza van. A virágház ily móddal való elrendelését, exotikus virágok, plántok sokféleségét, jó konzervációját Párizsban sem lehet látni. Gyönyörűek, s jól elrendeltek a virágházak, nevezetesen amerikai plánta van sok. Gőz által melegül. Közül van egy gyönyörű rotond expositiónak, mely majd minden esztendőn történik. Kertje szép és teli ez is nevezetesebb plántákkal. Szökőkutak. Innen megint a congressusba mentünk. Délután a város nevezetesebb templomait jártuk meg, melyek tele vannak a flamandi és hollandus iskola remekjeivel. Rubens, David, Van Dyck, Rembrandt és Teniersnek sok eredeti darabjaik vannak a templomokban.

ÁPRILIS ELSŐ NAPJÁN a Laeken-i híres kertet és kastélyt mentünk megnézni, mely két órára van Brüsszeltől. Ezen kastélyt Albert herceg és Maria-Christina építtette volt 1782-ben, míg még Ausztria bírta Belgiumot, tőle megvette Károly herceg, az utolsó ausztriai belga gubernátor. A Lünéville-i békével Ausztria lemondván Belgiumról, Károly a kastélyt eladta, Napoleon vette meg, és ő Josephinának, első feleségének ajándékozta. A Bonaparte familia elhanyaglása után, Beauharnais herceg eladta a hollandus királynak, és most a hollandusok elűzetésével a kastély a gouvernementé. A kastély pompás stílusból van építve az újabb

ízlés szerint. Peristiljét négy jóniai oszlop formálja. Szárnyai két pavillont formálnak. Belsője királyi módon van meublirozva, a legszebb porcelánok, gobelinek, tapéták. A közepében egy pompás rotunda. A vestibulum kétfelé osztja a király és királyné lakját. Josephine pompás ágytakarója még megvan. A kert valóságos park nagy stílusból. Több gyönyörű parthiek benne. Szép tó, kínai híd etc. Innen az orangériát jártuk meg, hol igen szép hat cédrusfa van. Azután az istállókat, melyek most egészen üresen és az udvari csinos theátrumot. Ezen kastélyban írta volt Napoleon a muszkák ellen való háború deklarációját. Betértünk a templomba is, melynek régiségén kívül semmi egyéb nevezetessége nincs. Hazajövet a kanálisokat néztük meg, itt láttam legelőbb tengeri apróbb hajókat, ezek Antverpia felől az Escautról jönnek. Délután szörnyű hideg lett és havazott, s sohová nem mehettünk.

ÁPRILIS 2-ÁN. A hadi miniszter Brouckère úrtól engedelmet nyervén, az Orániai herceg palotáját mentünk megnézni. Pompás fehér márvány grádics vezet fel a nagy palotába. Azt az eleganciát, pompát és fényt, mellyel ezen házak építve vannak, sok volna leírni. A Tuileriák fénye nem is hasonlíthat ehhez. Ez valóságos királyi lakás. A legdrágább parquetok, gobelintapéták, muszka márványok, bársony- és szőnyegmunkák pazérolva a leggazdagabban ékesítik ezen szobákat, de különösen szépek a hercegné szobái, melyeknek most is úgy állnak mobiliái, mint elhagyta. Varrás, kották, könyvek még mind széjjel vannak, bibliothékája nyitva. Nagyobb fénnel és pompával nem lehet lakást arangírozni, mint az Orániai hercegé. Innen a király és királyné palotáit mentünk megnézni. Itt minden pusztá. A revolúció miatt a képeket leszedték. Mobiliákat a regenerálóhoz hordták. Temérdek szobából áll a palota. Azután a gróf d'Arenberg házához mentünk. E volt a szerencsétlen Egmont háza. A grófnak igen szép bibliothekáját, római és görög szobor- és vazengyűjteményeit néztük meg, és egy eredeti Laokoon-főt, melyet a gróf maga hozott Görögországból. Onnan a képgalériába mentünk, melynek lokalitása hasonlít a párizsi musée-hez. Nehány eredeti darabok vannak a flamandi és hollandi iskolabeliektől. Rubens, Van Dyck és Teniersnek több darabjai vannak. Alól van a Naturalien Cabinet, mely nagy szorgalommal van gyűjtve. Nevezetes benne azon muszka márványgyűjtemény, melyet az Orániai hercegné ajándékozott a városnak. Azután a gót stílusú városházát néztük meg és azon piacot, hol Egmontnak fejét vették, s ahová dölyfösen tekintett le Alba a városháza ablakaiból. E szép város egyik a legszebbek között Európában, most szomorú, pusztá. A revolúció rettenetesen megváltoztatott itt mindent. Minden belga szomorgó és andalgó most, jövő sorsa iránt.

ÁPRILIS 3-ÁN elhagytuk Brüsszelt. Vilvoorde és Mechelen felé Antverpiának indultunk. Brabantia vidéke olyan, mint egy pompás kert. Temérdek a szorgalom mindenütt, s a szorgalom paradicsommá tette e szép helyet. Antverpia felé kétségek közt közelgettünk, mivel az újságok szerint nagy nyughatlanságok voltak itt a napokban. Délbe érkeztünk Antverpiába, és az Hôtel de la Couronne-ba szállottunk. Kimentünk osztán az Escaut vize partjára, s itt egy egészen új látás lepott meg. A várossal szembe, szembe a vizen egy hadi eskáder áll 12 hollandus hadihajóból, melyek a városnak szegeztek ágyúikat, valamint a fellegrárból is ki vannak szegezve az ágyúk, melyet még a hollandusok bírnak. Ily ellenséges helyezetben áll a belga és hollandus szembe egymással, már több hónapok oltá. A hollandus minden órában készen áll a rárontásra, s a város minden órán retteg az egybeágyúzástól. A városnak a fellegrár felől való része egybe van lövöldözve. Rettentő látni a háború nyomait, temérdek és megbecsülhetetlen a kár, amit ezen ágyúzás okozott a városnak. A két ellenséges örök jól látják egymást, s minden minutában lesnek egymásra. Szüntelen való aggodás ostrom alatt lévő városban lenni.

ÁPRIL[IS] 4-ÉN. A kikötőhelyeket jártuk meg, s bámultuk a minden nemzetből ide jött hajókat. A Hanseatica híres társaság roppant épülete a bassin előtt most pusztán áll. Antverpiának tengeri kereskedése most is nagy, de nem oly nagy többé, mint a respublica idejében volt. A bassinok most üresek. A háború még inkább megcsökkentette most. Délután az ausztriai konzulhoz, Carpentier úrhoz mentünk, hogy a Hollandiába való általmenetelt eszközölje; mivel a két nemzet most háborúban lévén, az általmenetel bajos.

ÁPR. 5-ÉN. A város különböző templomait jártam meg. Ez nagyon vallásos nép, de türelmes. Temploma sok van, de a kolduló persely is sok benne. Majd minden szent előtt egy persely áll, s a hívek meghívátnak azon szent tiszteletére adakozni.

ÁPR. 6-ÁN báró Cornallissen az antverpi Unióba felvezetett, s az idegenek könyvébe nevünket béirtuk. Az, ami nálunk és Pesten a casino, Párizsban Athénée, Brüsszelben Club, az itt Unio. Az Uniónak sok újságai vannak, egy hosszú zöld asztal mellett külön szobában ülnek az olvasók. Nagy csendesség van, s minden ember az újságolvasásba merülve. Emellett van a conversatio-szála, más oldalról biliárd- és dohányozó szoba. A nap nagy része passzusunk dolgával tölt el. A belga és hollandus, háborúban lévén egymással, a két ország közt való közösülés egészen megszűnt, s az utazó vagy keresztül nem bocsáttatik, vagy sok vexának van kitéve. Ausztriai consul, Carpentier úr passzusainkot elküldötte az eskader commandáns hollandus general Coopmannhoz, az megint a citadella commendánsa Chassé generálhoz, s így nagy későre nyertünk egy hollandus nyelven írt engedelmet az általmehetésre. Megint a belga commendánstól is engedelem kellett, hogy a belga posztok keresztül bocsássanak. Ennyi írásokkal instruálva 7-én elindultunk Antverpiából, de postát kellett vennünk, mert sem messagéria, sem privát szekér nem jár a két határ közt. Mihelyt a városból kijöttünk, mind több több belga posztokra találtunk; csak katonaság volt mindenütt, sem utazót, se lakosságokat jární az ország útján már nem igen láttunk. Majd minden ágyúlövésre az út fel van szedve, barikád és ágyúpad csinálva az út közepén, mindenütt belga poszt által őrizve. Mindenütt megállítottak, passzusunkot vizsgálták. Belgiumot Hollandiától homokos, kopár, vizenyős és terméketlen, hosszú lapály választja el. A két határ közt majd két óránnyira nincs többé semmi poszt, semmi mozgás, míg végre beérkeztünk Hollandiába. A hollandus posztok megint minden lépten megállítottak, Rysbergen nevezetű hollandus faluban mindenünket megvizsgálták, s még egynehány hollandus poszton menve által, Brédához értünk, melynek fokai rakva ágyúkkal s katonasággal, mintha mindjárt ütne bé az ellenség. Az erősség belső kapujától katona kísért el a várcommandánshoz hol passzusainkot ma már tizennegyedszer megvizsgálván elbocsátottak. E szomorú és katonával teli városban, hol most a hollandus király egyik fia, Frederik herceg is mulatott, keveset maradtunk, s míg ebédünk készült, elmentünk a városi cathedrále templomba, hol Engelbert Nassau-Oranien herceg híres monumentumát, mely napkeleti márványból van készítve, a feleségével együtt, megnéztük. A darabot Ange Bounorotta Mihály készítette. Igen szép darab. Azután a város sétálójánál fordultunk egyet, s ebéd után útnak indultunk. Két óra múlva Moerdijkhez érkeztünk, és ott a Holland-Diep nevezetű tengertorkon, a Vilhelmina nevű gőzhajóval fél óra alatt a túlsó partra értünk. Egyforma lapály, gátakkal ellenzett rétek, tiszta, csinos falusi házak mindenütt utunkban. Itt már elkezdődik a téglaut, s egész Hollandián által mindenütt téglából rakott utak visznek. Dordrecht gyönyörű kereskedőváros a Meuse partján, itt megint hajón mentünk által. Estvére Rotterdamba értünk, s hajón szállottunk ki a városba, a Klein Scheper Huis nevű vendégfogadóba szálltunk.

ÁPR. 8-ÁN Laregnier, Haavenar kereskedő és francia consul, Vicomte Buret urakhoz ajánlóleveleink lévén, ezeknél vizitát tettünk, kik mind igen nagy szívességgel fogadtak. Laregnier úr ajánlásánál fogva, elébb is a Societé Batávia, vagyis az experimentalis fizikai kabinétet néztük meg. Ez a városi Börsé felett van. Privát társaság tartja fenn, a király protektora. Több szálákban a kémiahoz, fizikához és asztronómiához tartozó mindenféle masinák vannak és egy bibliothéka. A felvigyázó mindeneket szívességgel megmutatott s magyarázott. A kamara obscurát is megmutatta. Azután a Börsébe jöttünk le, s végignéztük az itt való kereskedőség gyűlését. Aztán Laregnier úr az itt való Amicitia-ba, mely nálunk Casino, vezetett fel, nevünket az idegenek könyvébe beírtuk, hogy míg itt leszünk, eljárhassunk a társaságba. Délután a város több utcáit, kanálisait, számtalan kereskedőhajóit néztük meg. Estve az Amicitia-ba mentünk. Itt is többféle újságok vannak, de sok hollandus nyelven írtak is. Az olvasószoba nagy és tágos. A nem olvasó rész mellékasztalokon kártyázik. Oldalról van egy nagy szála két biliárddal. Itt már minden ember pipázik mindenik szobában, s italokat kérhet magának. A hollandusok nagyon dohányoznak, mint a magyarok.

ÁPR. 9-ÉN reggel Haavenar úr hozzánk jött reggel, s szekérével elvitt Boskoop nevű jószágába, mely Rotterdamtól kétóránnyira van. Itt is a földesurak árendába adják jószágaikat s árendások (fermier) bírják. Megmutatta a hollandus árendás számos teheneit és a híres hollandus sajtcsinálásnak minden módjait. Azután a belső, igen csinos paraszti szobákat s gazdasági dolgokat néztük meg. Kimentünk azután a mezőre, az itt való gazdaság neveit megnézni. Visszajövet Berkel nevezetű faluba jöttünk, és egy turb- vagy törf-fabrikát néztünk meg. Overschir nevű faluban megállottunk falatozni. Aki a hollandus szobáit a legutolsó parasztéig nem látta, nincs képzeletje a csinos háztartásról. A hollandus asszony szüntelen takarít, mos, súrol. Szobája mindeniknek a legékesebb palotához hasonlít. Délután Schiedam nevű városba mentünk az itt való pálinkadestillatiókat megnézni. Estve Amicitia-ba.

ÁPR. 10-ÉN délelőtt a református chatedrále templomban voltunk. Prédikáció, zsoltár. Epitaphimok etc. Azután a francia consul úr szekérében elvitt Compel nevű faluba, hol tégláégető kemencéket néztünk, visszajövet Krimpen felé jöttünk. Ebéden a consul úrnál voltunk, s ablakából gyönyörködtünk a gőz- és más kereskedőhajók jövésén és menésén a vízen. Hollandiának nem adott a természet semmi szépséget, de azt a mesterség és szorgalom bámulatossá tette. Óriási munkával tartják fel ezek a vizet, temérdek gátakkal, hogy a víz el ne borítsa. Mivel a víz mindenütt magosabban foly, mint a vidék, s a helybeli temérdek víznek kifolyása nincsen, evégre készített szélmalmokkal emelik ki a vizet a lapályból a fennebb folyó nagy folyóvizekbe. Toronymagosságnyi szélmalmok. Fűrész- és vízemelő malmok, mind széllal. Minden hold föld szélén kanális. Temérdek trágyázással teszik termékennyé a háládatlan földet. Hal sokasága. Libuctojás-delicatessen az asztaloknál. Francia szokás. Víz nem isznak. Az asszonyok sem irtóznak a bortól.

ÁPR. 11-ÉN. Hollandiában legolcsóbban s legkönnyebben lehet utazni a sok kanálisokon. Majd az egész Hollandia kanálisból áll, s a legkisebb falunak is mindenfelé kanálisa van, mint nálunk az utak. Minden városban vannak utazóhajók, freckshuit és beurscheppen, az utolsók a Zuider Seen járnak, a freckshuitok mindenfele. A freckshuite hátulján, a kormány mellett van egy kis kajüta 8 személyre, csinos párnaulésekkel, a közepén asztal, melyet Roef vagy Runfnak hívnak. A közepén két rend pad, asztal a közepén, ablakok mindenfelől és tükör a két oldalon, 20-25 személy tágason ülhet benne. Ezen schnitokot egy ló húzza, s trappba könnyen megteszen minden órában 1 német mértföldet. Az ülés mindezekben igen olcsó, egy

nehány garasra menyen egy mértföldre, s 1 mázsa terhet is lehet vinni. Egy ilyen treckschnitterre ültünk fel a rotterdami kapunál reggel, mintegy 30-an egy óra alatt Delftben voltunk, a híres Hugo Grotius hazájában. Delft hasonlít a több hollandus városokhoz, csatornával keresztül vagdalva. Itt keveset mulattunk, s más treckschitterre ülve gyönyörű kertek és falusi házak közt délre Hágába értünk, a hollandus király rezidenciális városába. Alig szálltunk meg s néztünk széjjel ezen igen szép városban, s siettünk legelőbb is Scheveningenbe tengert látni. Scheveningen fél óra Hágához, éppen a tenger partján. Gyönyörű magos bükk- és cserfa-allée viszen a csinos faluig. Porondtorlatok látszanak messzünnen, s ez annál meglepőbb, hogy egész Hollandiában még csak halmot sem lehet látni. A torlatokhoz érve vízcsapkodást hallottunk, s amint felhágunk a porondhalomra, egyszerre előnkbe tűnt a kék tenger. Éppen fújt a szél, hideg levegő jött velünk szembe, hánykódott a tenger, s számtalan fejr vitorlák látszottak a távolban. Szemléltük egy ideig a rettenetes elementumot, s annál kedvetlenebb bélátással, hogy egy ott álló ember két hajónak az idén történt elvesztését beszélte, és hogy Scheveningen tornya, mely hajdan a falu közepén állott, most majd a tengerparton áll; a falu több részét lassanként elnyelte a víz. Megnéztük osztán a tengeri feredőket, hová nyáron által sok vendég jár, s visszatértünk Hágába. A királyi lakást néztük meg, mely az utca felől nem sokat mutat ugyan, de a kertben lévő szárnyai valóságos királyi palota. Azután a város északi részén lévő sétálóba mentünk, mely valóságos park, s egyik Európában a legszebb városi sétálók közül. Szarvasok, őzek és dämvadak legelnek a sétálók közt, sűrű erdő, megint pázsint és vízpárthie-k váltják fel a majd két órányi hosszú parkot. A sétálók csinosak, elegánsok, a park végiben vagy a király nyári mulatóháza, Maison du Bois vagy Oranientaal. A nap több részét a város igen szép utcái megjárására fordítottuk.

ÁPRIL[IS] 12-ÉN. A Királyi Múzeumot mentünk megjárni. A múzeum épülete igen szép. A felső emeletben hat szálában a niederlandi iskola remekjei vannak helyheztetve, majd mind eredetikben. Van Dyktól Huigens-família és több portraik. Az állatfestő Handekveternek négy tableauja, mind szárnyasállatok, legszebb, midőn a felcírázott varjúról a több állatok tépik le a lopott tolokat. Mignon virágok. Rembrandtnak öt darabja, Simeon, Susanna, Tiszt, Egy ifjú és egy öreg. Rubenstől Venus és Adonis, Brintes Catharina képe, Rubens első felesége, Helena Forman, második felesége, gyóntatója képe, Nymphák, Astolph álma. Fermierstől egy konyha alchimista laboratóriumában. Wouwerman etc. A német iskolából Albert Dürer 3 portrait. Holbein. Francia: Vernet. Olasz: Carlo Dolce, Az imádkozó asszony, Guido Réni: Ábel megöletése. - Raphael: A szent família. Tizian: Madonna, és több más mesterektől igen szép darabok. Két oldal kabinéban két asszony copírozott képeket. Az épület alsó részében vagy az antiquitások cabinetje, mely nevezetesen a hollandus hagyományokra nézve igen gazdag, de gazdag a világ más négy részei lakosai házi eszközei s köntősei gyűjteményével is. Azután a general státusok házát néztük meg, s délután messagériára ülve a Jánus Secundus poéta szép hazáját elhagytuk. Két óra alatt az annyi ostromot és háborút kiállott Leydába érkeztünk, a Boerhaave és Musschenbrock hazájába. Leyda hajdan igen nevezetes volt hazánkra nézve, sok ifjaink látogatták meg az ide való universitást, de most a környülmények változtak. Itt keveset mulattunk, s a Haarlemi-tenger mellett egy óra alatt Haarlembe érkeztünk. Ez is nevezetes volt hazánkra nézve egykor. Haarlem környékén most is temérdek tulipánt, hyacint és jásmint termeszenek, mely az ittvaló kereskedésnek nevezetes ágát teszi, éppen most voltak nyílásban mindezek! Most is egy hagyma tulipán, de nevezetesen hyacint 25-100 forinton kél el, Muszkaországba és Angliába sokat visznek. Haarlemből a Zuider See mellett jobbra és balra a nagy tenger mellett jöttünk. A sok vízről és a mindenfelé ágazó kanálisokról képzeletje sem lehet annak, ki ezen helyeket nem járta. Szép mezei házak, csinos kertek és gátak közt béértünk estvére az annyi tekintetben hajdon nevezetes Amsterdámba.

ÁPR. 13-ÁN Amsterdamban. Ily nagy és ennyi nevezetességekkel teljes régi várost egészen megismerni, mely nagyságára nézve Bécshez hasonlít, hosszabb idő kellene, mint amennyit itt mulathattunk, arra szántuk tehát időnk, hogy csak a várost járjuk meg, mivel intézeteibe mennünk nincs időnk. Legelőbb a királyi palotát néztük meg, most a király éppen itt volt audienciát adni az amsterdamiaknak, az Orániai herceget az utcán láttuk feleségével. Azután a város sok csatornáit néztük meg, melyek 90 szigetre szakasztják az egészen pilotákon álló várost, 280 híd tartja fel a közösülést, kikötőjében elfér ezer hajó, most is rakva volt, s egész erdőt formáltak az árbocfák. Gőzhajót csak kettőt láttunk. Amsterdám rakhelye minden kolóniai portékáknak, s Anglián kívül egy város sem viszi ily nagyban a kolóniai portékákkal való kereskedést. Az amsterdami nép tehetős, de Anglia sokat elvett régi nagyságából. De amennyi haszon és könnyűség van egybekötve a csatornákkal, éppen annyi az inconvenientia is velek, mert nagy részében áll a víz, tele szeméttel, s szenvedhetetlen a levegője. Ha a hollandus oly szorgalmas és csinos nem volna, Hollandia Európában földjére nézve a legszigorúbb hely lenne. Speyk Héros 1831. febr., az antverpiai kikötőben képét mindenütt árulják etc.

ÁPR. 14-ÉN reggel Amsterdamból messagériával megindultunk a Haarlem, Leyda, Haag és Delften által estvére megint Rotterdámba jöttünk.

ÁPR. 15-ÉN reggel ifjabb Haavenar úrral a Meusen hajóval által menve, a colza, repcsényvetéseket és az arra elkészített szántóföldeket néztük meg, azután idősebb Haavenar úr egy nádméz-raffineriába vitt, hol a kolóniákból crúdába hozott nádméznek raffiniéozását eleitől fogva végig megnéztük. Osztan Laregnier úrral mentünk el a destillatio-fabrikába. Ide a pálinkát Schiedamból hozzák, azt spiritusnak desztillálják, s úgy viszik Angliába s nevezetesen Amerikába. Csak ezen egy destillatióból esztendőnként több harmincezer vedernél vitetik ki. Délután francia consul, Buret úrnál tettünk visitát, estve az Amicitiába mentünk.

ÁPR. 16-ÁN Haavenar úrral a városon kívül egy olajszélmalmot néztünk meg, melyben repcsényből és lenmagból készítik az olajat szörnyű nagy kvantitásban, megnéztük ezen szélmalomnak egész konstrukcióját. Hollandiában egy vízimalom sincs, mind széllal járnak. Azután a tengeri admirális úrtól engedelmet nyerve a Marina épültjébe mentünk, hol a tengeri hajókat készítik, és ahol a tengeri hadi erőhöz tartozó minden fegyverek depositóriumuma van. Előbb is azon igen pompás gőzhajóba mentünk, melyen a király szokott járni, ennél pompásabban épített hajó s nevezetesen gőzhajó nem igen van a tengeren. Külső apparátusai egészen aranyozottak és bronzírozottak. Csinos öntött grádicsokon ereszkedtünk le a király nappali szobájába, körül maroken bőrből kanapék, a közepén nagy, kerek asztal, minden mahagóni fából a legnagyobb eleganciával, mellette van hálósobája, azon túl két szoba asszonyok számára. Középbe van a gőzmasina, melyet üvegen által lehet a legkisebb mozgásában is látni; azon túl vannak a tisztek számára szobák, igen elegánsok ezek is; hátul a konyha magazin és a hajó personále lakhelye. Máshelyt állott azon igen cifra schaluppe, 30 ember elfér rajta, melyen a királyt szokták ittjárásakor a Meusen átalvinni. Ez alatt az admirális úr is hozzánk érkezvén, elvitt azon chantierbe, hol most egy negyvennyolc ágyús fregatt készül, tovább készül két corvett, 16-20 ágyúval. Egy fregatt elkészítésére négy-öt esztendő kell, s belékerül hatszázezer ezüst forintba. Egy lineahajó több esztendők alatt készül el, s legkevesebbe egy millióba kerül. Megmagyarázta az admirális úr a hajó s a hajókázás minden mesterszavait, és hogy a legnagyobb tengeri hadihajó a lineahajó, melyen száztól száznegyvenig való ágyú, ezen két contignatióan állnak az ágyúk és a harmadikon a katonaság,

3 árboccal; azután van a fregatt 60-80 ágyúval, 2 árboc, corvett 30-50 ágyú, brigg 4-20 ágyú, egy árboc, következik a chaloupe, melyen csak emberek járnak egy hajóról a másra vagy ki a partra. A transporthajók, melyen az armada eleségét és a hajóhoz tartozókat hordozzák; megnéztük a több itt álló hadihajókat is és azon épületet, hol a hajókhöz tartozó főnabb munkákat és arabeszkeket faragják. Felvitt osztán az admiral úr azon palotába, hol a tengeri hadierőkhöz tartozó minden daraboknak modelljei állanak. Megmutatta mindennemű hadihajók modelljét, bomba- és congrève-rakétahányókat, mindenféle ágyúkat és más hadiszereket. Más szobában láttuk a tengeri katonaság fegyvereit, apró ágyúkat, Haubitzokat etc. Kimentem osztán a kikötőbe, s előre fizettem az Attwood nevű gőzhajón két helyre, hogy holnap induljunk Londonnak.

ÁPR. 17-ÉN. Délelőtt a nagy cathedrale templomban voltunk, osztán egy órákor elérkeztünk az Attwood hajóra. Valami különös és le nem írható ingere van a hajóra ülésnek az előtt, ki többszer tengeren nem járt. Füstölnek a magos kőszén- és gőzkémények a hajón, belép az ember a hajóra, hol minden mozog; a matrózok kötelet húznak-vonnak, az utasok érkeznek egyenként. Megkondul az első csengetés, búcsúznak az ismerősök az utasoktól, nagyobb mozgás lesz a matrózok közt; megint csengetés, s hatalmasabban zuhog ki a gőz, harmadik csengetésre feláll a kapitány s „all ready”, kiált. Egyszerre felhúzzák a vasmacskát, megindulnak a gőzmasinák, s lassanként kikalauzolják a hajót a többek közül, víz színén vagyunk már, s ez valamely sollemnis aetashoz [ünnepélyes pillanat] hasonlít; sebesen csapják a gőzkerekek a vizet, s minden utas helyet foglal a fedélen vagy alatt. De a mű utasink többnyire mind a fedélén maradtak, úgy tetszik, mindenik utas rendre szemléli a társakat, találgatja karakterét, nemzet érdemét és tehetségét skálázza magában, azután eggyel, kettővel beszédbe jön az út iránt, végigjárja a hajó minden részét. Két órát tartott, míg a magos tengerre értünk. Elindulásunkkor már nagyon fútt a hideg szél, de kérkezvén a magos tengerre, rettentő hidegen és lázadva fútt hajónkat, minél beljebb érkeztünk, annál nagyobb habokat vetett a víz. Hajónk rettenetesen ingott, és aki többször tengeren nem volt, annak nem a legkedvezőbb lett a tengerről való képzelődése. Legelőbb is az asszonyok szállottak le a fedélről, azután lassanként hol egyik, hol a más kezdett sápadozni, egy része sietett le a kajütébe, lefeküdve venni elejét a betegségnek, a más a karfára könyökölt, s adta ki a gyomrából való malignitást. Végre a hideg szél és a nagy ingadozás miatt leereszkedtem én is a kajütébe, legelőbb is egy asszonyra találtam nézni, ki elhalványodva hosszan elnyúlt, előtte a tál. Minden oldalon, minden ágyban sápadt és okádó figurák látszottak, mint az ásitás elragadását, oly forma hajlandóságot éreztem én is a hányásra, fejem rettenetesen szédült, minden regett körülöttem. Hirtelen kimentem a fedélre s cognacot ittam, nem lehetett állani a szél miatt, egyszerre elért a hányás, s azt gondoltam, hogy az egész belem kiadom; háromszori pozíció után letántorogtam a kajütébe, lehetetlen volt állani, az ágyig tántorogtam, látta a steward gyengülésem, s segített levetkezni, s bébúni az alsó loge-forma ágyba. Már a többiek mind letakarodtak volt, s az utasok között én maradtam fenn a fedélen egy kurta köpenyeges angollal, ki még utánam is fennmaradt. Semmi sem hasonlít az unalom azon érzéséhez, midőn a tengeri betegség utoléri az embert. A világnak minden dicsőségét elfelejti az ember, nem kívánja élni, s csak az az egy gondolat marad, hogy bár vége lenne már. Az ágyban tál van helyheztetve minden beteg mellé, többé nem volt ugyan szükségem reá, hanem az elcsüggedés, rettentő ingadozás, ropogás rettentő kellemetlen érzést okoztak. Hosszas küszködés után szunyókál az ember, de ez olyan, mint a forró hidegbeli állapot álma.

Felvirradt végre a várt reggel, felvándorogtam a hajóra, a szél most is nagyon fútt, de már messzére látszottak az Anglia partjai. Az étel osztán lassanként meghozza a régi állapotot, de mégis kedvetlen a létel. Akárki mit mond is a tengeri utazásról, experienciának ugyan jónak találom egyszer, de kellemetesnek éppen nem találom. Dél felé béérkeztünk a Thamesis

torkába, s Gravesend, Woolwich és Greenwich előtt fel, 25 óra múlva a londoni Custom House eleibe értünk, hol csolnakon kihordottak a partra, s utánunk a portékákat, a Custom House-ba soká kellett még várakoznunk, míg passzusunkot kicserélték s portékáink megvizsgálták; könyvinket fontra vették, s minden fontért egy shillinget kellett fizetni. Öt óra tájba hackney-coachra ülve, London temérdek tolongó utcái közt felérkeztünk Brunswick Square - Hunter Street No. 49, hol Balog Pál barátom megint megtaláltam, Wesselényi Farkast és Zeyk Józsit, s Mistress Browne házi gazdasszony nálunk is szállást vettünk, egy hétre 2 ¹/₂ guinea egy személytől.

ÁPR. 19-20. A londoni utcák egy részit jártuk meg; és a Regent's Parkot, Hyde Parkot.

ÁPR. 20. Délután a Thamesisen túl egy Lancaster leányiskola exámenjére mentünk Mayer úrral és a kis herceg Esterházy Miklóssal. Nehány szerezsen leány is volt az examinálandók közt, kiket hazájukból ide küldöttek neveltetni, és otthon nevelőnéknek lenni. Jelen volt az exámenen azon 20 arabs ifjak közül 13, kiket az egyiptomi király küldött ide tanulni. Estve B[alog] Pál barátom elvezetett Wood Sámuel úrhoz, ki egy vallásos biztosság secretáriusa. Wood úr a legnagyobb szívességgel fogadott, sok ajánlásokat tett londoni ismeretségekre. Wood úr egy azok közül, kiknek képök első tekintetre bizodalmat gerjeszt.

[ÁPR.] 21-ÉN Wood úr elvezetett Hunter nevű könyvároshoz, és ajánlott neki, azután az Unitarian Committee-be vezetett fel, s a secretárius úrnak ajánlott, ki több könyveket adott által az angliai unitáriusok históriájára. Hazajövet a Szent Pál templomát és az ebben lévő nevezetes temetkező-monumentumokat néztem meg.

[ÁPR.] 22. Zeyk Józsival a Towerbe mentünk, és a királyi menageriát néztük meg, azután a St. Catherine és London Dockokot. Általmentünk osztán csolnakon a Temzén, a Tunnelbe leereszkedtünk, s megnéztük visszajövet London, Southwark és Blackfriars Bridgeket. Azután a Temple Bar és Strand.

[ÁPR.] 23. Westminsterbe és Broad Street.

[ÁPR.] 24. Vasárnap. Egy a legnevezetesebbek közül, ami Londonban az idegent meglepi, a vasárnap. A zsidó nem tartja nagyobb pontossággal és hívséggel a vasárnapot, mint az angol. El van halva minden utca, minden kereskedés, csak a templomba menők tolongását látni mindenütt. Nehány anglikánus templomokot jártam meg, aztán a South Place-en az unitarian templomba mentem, hol Fox úr predikált, a ceremóniák ugyanazok, mint nálunk, azon különbséggel, hogy a pap eleitől fogva a katedrában ül, alatta egy kisebb katedrában a kántor. A pap előtt egy veres bársony párna van, melyen a Bibliája áll és prédikációja. Midőn bémentem, állottam egy ideig, csakhamar egy angol hozzám jött, s közel a katedrához helyet mutatott nekem, szomszédom pedig énekeskönyvet adott. A londoni templomok nem oly magossak, mint nálunk, s többnyire mindeniket fűtik télen által, néhol kemencék vannak, másutt oszlopokból jön ki a Meissner módja szerint a meleg. A katedrán kétfelől és a templomszegletekben gyertyatartók állanak, közből egy nagy lüstér, melyeket mind gázzal világosítanak, mivel az angolok vasárnaponként csak hat óra tájba mennek templomba. Hazajövet a Mansion House mellett lévő templomba mentem, ott állott a Lord Mayor cifra kocsija és két Sheriffé. Megvártam, míg kijött. Elöl a buzogányhozó (Macebearer) hozta a karomnyi vastag arany buzogányt, melynek végiben egy korona volt, azután a kardhozó

(Swordbearer) a lord mayori kardot, rakva jóféle gyöngyökkel hozta. Jött osztán a Lord Mayor veres bársony köpenyegben, arany lánc a nyakán, utána a két Sheriff hasonlólag veres bársony köpenyegben. Estve B[alog] Yates úrhoz vitt el, ki hajdan unitárius pap volt, most privatizál és a London University tagja. Yates úr igen jól fogadott és több utasításokat adott.

[ÁPR.] 25. Wood Sámuel úr az Unitarian Committee gyűlésébe vitt, egybegyűlvén a tagok, Yates úr propozíciót tett irántam, hogy Erdélyből mint unitarian ide érkezvén, protocollariter gratuláltak nekem, s kijelentették, hogy általam kívánják fenntartani az erdélyi atyafiakkal való közösülést. Rees úr a *Racovian Cathechezis* fordításával ajándékozott meg. Jöttem osztán a Crown Streetbe, s ott passzusainkot az Alien Office-nél kicserélvén, azután elmentünk a Westminster Hallba, a Lordok Házát, a Commons House-ot, némely ítélőszékeket megnéztünk. Azután a Westminster Abbey templomában néztük meg a temérdek temetségi nagy emberek monumentumait.

[ÁPR.] 26. A parlamentum most lévén elosztatva, mindenfelé választásra készülnek. A parlamentum-reform lévén a nagy tárgy, számos gyűlések vannak mindenfele. Elmentünk a Westminster Meetingbe, mely a szabad ég alatt tartatott tanácskozni arról, hogy a királynak megköszönő írást küldjenek a nem populáris parlament elosztatásáért. A gyűlés a Covent Garden piacon volt. A piac közepén egy nagy faállás készítettett előre, az állásról proklamációkat hajigáltak széjjel, temérdek volt a nép az állás körül, felmentek osztán az állásra a freeholderek, legelőbb Morris, azután Hume nevű tagok beszéltek, azután Francis Burdett és Hobhouse, volt parlamentum tagjai, kiket nagy applausussal fogadott a gyűlés. Még több tagok beszéltek, s meghatározatott a köszönő beszéd. Estvére a Drury Lane Theátrumba mentünk a királyné logéjába, melyet herceg Esterházy adott által nekünk. A Drury Lane Theátrum hasonlít a párizsi Opéra Française-hez.

[ÁPR.] 27. Zeyk Józsi elindult Göttingába, s ötöt Baloggal elkísértük a Custom House-nál a hajóig. Azután banquier Doxár úrnál pénzt vettem fel. C'est bien pénible! [Nagyon sajnálatos!] Estve Szedlacsek úrnál, ki csehfi, igen híres flótás itt, soiréba voltunk, kapitány Bauer és leányával. Előbb egy Wenn nevű passauai fi citerázott. Szájával fagottot, trombitát s más muzsikanemeket a bámulásig produkált. Füttyülése bámulásra méltó, azután mindenféle állatok hangjait produkálta. Szedlacsek úr osztán klavírozott.

[ÁPR.] 28. Bowring úrhoz mentem, a híres *Poetry of the Magyars* [A magyarok költészete] kiadójához, ki a legnagyobb szívességgel fogadott. Mutatta sok magyar könyveit, melyek itt kedvesek voltak. Döbrentei képe kaminján állott, meghívott többször is megjelenni nála. Estve Reform illumináció. Herceg Esterházy elküldött nekünk négy billétet, mellyel a Piccadillybe Gentlemen's Almacks nevű bálba mentünk. A publikum válogatott és gyönyörű volt, minden férfi full dressed [ünnepélyes öltözetben]. Megint láttam itt Codrington leányával.

[ÁPR.] 29-ÉN reggel megint Bowring úrnál voltam, s hazánk literatúrájáról s vallásairól hosszas értekezésünk volt.

[ÁPR.] 30-ÁN a város különböző részeit jártuk meg; herceg Esterházynál voltunk, és a Russel Institutionba, mely itt az, mely nálunk a casino.

Aki tengeren nem utazott, annak a római és görög klasszikusok sok szépségei elvesznek. Horatius számtalan hasonlatosságait veszi a tengertől, hajótól, szelektől és vitorláktól, aki

tengert nem látott és hajón nem utazott, nincs az előtt meg egész ereje és szépsége azon temérdek hasonlatosságoknak, melyek a tengerről és hajóról vannak véve. Sapienter contraheves turgida vela etc. [Sapienter idem contraheves vento nimium secundo turgida vela - Okosan, magad vond össze, hogyha kedvez a szél, túlon túl büszke vitorlád. Szabó Lőrinc fordítása.]

MÁJ. 1. Az árvák templomába mentünk, melyet a londoni nép igen szokott járni. A bémenetel ide 6 penny. Londonba sok templomba pénzért van a bémenetel, nevezetesen a Cath[edrale] és Dommus templomok ajtajánál mindenütt ezüst tárgyért tartanak az ember eleibe az adakozásra, s six penny alól nem lehet adni. Ez lehetetlen, hogy arra ne emlékeztesse a kontinens lakosát, midőn is Jézus kihajtotta a jérusálemi templomból a pénzváltókat. Délután Yates úr hozzám jött, s a Carter Lane, Doctors Commons Unitarian Templomba vitt. Fox úr prédikált, az evangéliumból mutatta meg, hogy a Krisztus a maga eljövételével reformot akart és tett, Luther hasonlólag. Reform kell a világnak, politikai és vallásos szabadság. Az angol papok gyakran politikáról is beszélnek és a más vallások tévelygéseiről. Midőn hazajövet eziránt említést tettem Yates úrnak, igen pártját fogta a vallások említésének, mert úgymond, ha ezt nem tennék a papok, a vallás dolga mindig egy helyben maradna. Ezen templomba a protestáns isteni tisztelet egyformaságát igen emelte a hármóniás ének.

MÁJ. 2-ÁN. A parlamentum el lévén oszlatva, minden grófságok új tagokat kezdetek választani az új parlamentumba. Westminster városa mára határozván a választást, korán megjelentem a Covent Garden piacon, hol a Szent Pál temploma porticusa előtt nagy állás volt készítve a beszélők, választók és kandidátusok számára. A nagy állással szembe más állások széjjel az egész piacon, hová 1 shilling volt a felhágás. Minden utcáról tódult a nép, az ablakok, galériák teli lettek. Zászlókat, proklamációkat hordoztak. Megjelentek végre a kandidátusok és választók az állásra. Midőn Burdett és Hobhouse megjelentek, az egész gyűlés örömkialtásra fakadt. Hurrah! Long live Burdett! [Éljen Burdett!] Látszott, hogy reájok van a kinézés. Jelen voltak még Codrington, Hume, Jones és Evans óbesterek is. A fő Bailiff felolvasta a választást kezdő írást. Azután Morris, Lynden, Carpue, Wix, Beaumont és több tagok beszéltek, hogy nekik liberális deputátus kell, s arra legjobbnak tartják Burdettet és Hobhouse-ot. Az egész népség megegyezett az ők választásokban, azután ők beszéltek, köszönték választásokat s ígérték liberálisságokat. Szüntelen taps és hurrah kiáltás volt mindenik beszédjére. Ámbár az eső nagyon hullott egy ideig, míg a ceremónia tartott, mégis a nép egész meglelégedéssel várta végig. Ez a nép nagyon el van foglalva mindig a maga dolgaival, s felejtí a természet kedvetlenségét s a világ dolgait. Az asszonyok is részt vesznek mindig az ily gyűlésekben. Haza. Strand. Szarka szőcs boltos.

MÁJUS 3-ÁN. A British Museumba. Londonban csak a British Museum azon egy public épület, hová bizonyos napokon - háromszor egy héten - pénz nélkül lehet bémenni. A több más épületeknél, institútumoknál, valamint a Jérusálemi templom ajtajánál pénzszedők állnak, kik őrzik az ajtót, mint Cerberus, s csak pénzért bocsátnak bé, sőt ugyanazon egy intézetben számtalan helyt kell fizetni, majd minden ajtónál, egyik vezető által assignál a másnak, s mindenütt friss vámot kell adni. Ahol ezen taxák meg vannak határozva, ott még tudja az idegen, hogy mihez tartsa magát, de ahol gráciára van bízva az adakozás, ott sok kedvetlenségnek van kitéve az idegen, nem tudja, mely skálán akarja taxálni ötét a vezető, s tusakodni kell erszénye és becsülete közt, hogy rossz orcát ne csináljon a vezető az elbúcsúzáskor, vagy hogy néha még arra is ne emlékeztesse, hogy sokkal nagyobb lelkűnek s generózusobbnak hitte lenni. A British Museum egy a legnevezetesebb nemzeti épületek közt Európában, s szinte leggazdagabb a gyűjteménye, nevezetesen a kéziratokban. A legelső

szobában a Magna Chartát találja az ember eredetiben kiterjesztve üveg alatt, úgy, amint ezt János angol király aláírta, az eredeti pecséttel együtt. Maga az eredeti Charta már alig olvasható, hanem mellette van egy hiteles kópia. A British Museum nagy része privát ajándékokból kezdődött, s azután maga az ország is számos summákat adott mindenféle darabok vásárlására. Az első fundáló Sir Robert Cotton volt, ki könyveit s egyéb ritkaságbeli kollekcióját a nemzetnek adta, azután Hans Sloane adta által 50 000 £ került gyűjteményét 20 000 £ a nemzetnek. A könyvek hat nagy szálát foglalnak. A szálak nagy márvány-oszlopokon állanak, legnevezetesebb a Harleian Mss., Cottonian Mss., Landsdown Mss., Hargrove Mss., és a III. György király által ajándékozott nagy kollekció. - *Felső emelet* a világ öt részéből való ritkaságok, Otaheitik és Esquimouk Parry kapitánytól. Vezúv lávák. Petrificatumok. Minerálék szisztemizálva rakva. Levegői kövek. Zoológia, conchológia, ornithológia, entomológiai gyűjtemények. *Alatt*: római, görög és egyiptomi eredeti darabok a sculptúrából, 45 római temető, 225 római és görög sculptúra, egyiptomi múmiák, hyerogliphok, kentaurok ütközete. Szarkofágok. Hindu, Kína és japáni idolumok. - Portland vase. Indus öltözetek, fegyverek. Vadak öltözete. Házi eszközök etc.

MÁJUS 4-ÉN. Penitentiary tömlöc, mely a Howard új szisztémája szerint van építve. Mindenik sexus külön, mindnek dolgozni kell, commodítások elég nagy. Morális javítás etc. Vauxhall-hidat és kertet néztem, Green Parkon haza.

MÁJUS 5-ÉN. Megint a Westminster Hallban voltam. Lehetetlen az idegennek el nem nevetni magát, midőn a Westminster Hallban a törvénykezőházba megy, és a bírákat, prókátorokat látja. Nem tudja az ember, ha nem komédiában van-e, hol az embernek a XV. és XVI. századbéli köntösökbe öltözve, valamely teátrális szcénát ábrázolnak. A bírák vállokra lecsüggő, hosszú, púderozott parókákkal, veres, szürkés kékes és mindenféle palástköpenyeggel. A prókátorok szembe, fekete reverendába, parókával etc. Estve a Worship Streetbe a Tract Society esztendősi gyűlésébe mentem. A gyűlés baptista-unitarian templomba celebrálódott. Wood secretárius eléadta a Committee-nak azon esztendei foglalatosságát, azután új tagok választottak, több pozíciók tétettek, és a végén Aspland praeses úr, hackney-i u[nitárius] pap egy szép beszédet mondott. Vége lévén, Wood úr ajánlott a tagoknak, kik igen szívesen fogadtak, s Aspland úr meghívott Hackneybe. Ezen társaságnak az a célja, hogy a morális és vallásos jó könyveket terjessze.

MÁJ. 6-ÁN. Woolwich. - A fő hadi kommandótól herceg Esterházy által engedelmet nyervén a woolwichi királyi arzenál és hajókészítő műhely megnézésére, ez a kenti grófságban 9 mértföld Londontól. Woolwichba érkezvén, az itt való kommandánsnál bémutattuk engedelemlevelünket, ki egy tisztet és káplárt rendelt mellénk, elhordozni a különböző épületekbe. Legelőbb is azon épületbe mentünk, hol a bombákat, Congrève-rakétákat és gránátokat csinálják; ugyanezen épületben van egy gyújtóhajó modellje is. Más épület udvarán temérdek kaszal és ezer meg ezer ágyúgolyóbisokra akadtunk, itt öntik az ágyúkat és golyóbisait, amint a vezető tiszt mondta, huszonötezer darab különbféle ágyú volt, amit készen sorba kirakva láttunk. Más épületben az ágyúöntő és fűróműhelyeket, megint másba puska, hadi vasszerszámok, kardok készítőműhelyei: a Temze partján álló magazinumban huszonötezer lovas-katonának való szerszám van készen egészen újan a legutolsó szíjúig; megint másba ágyúdugó-készítő műhely, hadi szekerek műhelye etc. Szembe ezen műhellyel a vízen állnak nagy lineahajók, melybe a katonai rabok vannak zárva, s dolgozni a műhelyekbe hozzák; ezen rabokon kívül mintegy háromezer napszámos van itt mindég foglalatosságban. Itt lehet megfogatot csinálni, mely hadi ereje van az angolnak szárazon és vízen. Innen felmentünk a

város felső részébe, hol kaszárnyák, tisztek lakhelyi, Hadi Akadémia etc. van. Artillery Barracks and Marine Barracks [tüzérségi és tengerészeti kaszárnyák] etc. Bévezettek innen a Royal Military Repositorybe [királyi katonai raktár], hol a nagyobb erősségek, mindenféle hajók és fegyverek modelljei vannak. Hazajövet Greenwich felé jöttünk, mely szép épületeiről, de nevezetesen a matrózok híres ispotályáról nevezetes. Itt a híres greenwichi park, hol hajdan az angol királyok nyáron által mulattak, itt születtek Mária és Erzsébet királynék. Hospital and Naval Asylum [Kórház és tengerészeti menhely] etc.

MÁJ. 7-ÉN. Két nevezetes tunnelje van Londonnak, egyik, amely a víz alatt megy el, és a más a Regent's Canal Tunnelje. Amint Paddington felől Islingtonnak jön a kanális, egy hegy áll közbe igyenes folytának, hogy Schleuseneket ne kelljen csinálni, és a hajó mindig egyenesen menjen, ezen hegy keresztül van fúrva, s alatta megy a kanális és hajók. A víznek föld alatti útja egy háromnegyed angol mértföldet tart. A kanális tetején fenn házak, utcák és kertek vannak, és egy patak is foly el felette. Senki sem gyanítaná, hogy azon utcák és házak alatt hajók járnak. A tunnel boltozatja kemény téglá, amint egyik végén bénéz az ember, messze homályosan, mint egy éjjeli lámpás, látszik a más végén egy kis világosság. Innen folytattam a kanális mentét, a kirakodó partokat (wharf) nézegettem. Onnan Hackney nevezetű faluba mentem, és onnan Stoke-Newingtonba, egész Tottenhamig, mind gyalog. Gyönyörűk az ittvaló falusi lakások. Az angol mindenütt csaknem kertben lakik. Több parkokra találtam utamban, hol juhok és tehenek legeltek a szép zöld parthie-kon.

MÁJ. 8-ÁN. York Streetben a St. James's Square mellett és Essex Streetben a Strandon lévő unitarian templomokat néztem meg, mindenik igen szép stílusból van, az angol templomépítés szerint. Onnan a Thames Streeten jövén le, újra elbámított a londoni vasárnap. Ez az utca más napokon oly dugva teli egész nap szekerekkel és emberekkel, hogy alig lehet keresztülverekedni. Most 12 óra tájban az egész utcában és környékén egyetlenben egy szekér sincs, és szinte más senki sincs az utcán, csak a szegleteken álló seprűs koldusok. Ez a millió ember mind templomban van, és azt egyszer mint máskor, vasárnaponként háromszor így cselekszik. Temérdek az intézet Angliában a vallásosság elémozdítására, a tudományok és erkölcsök terjesztésére, s mégis meg nem fogható a pszichológus gondolkodó előtt, hogy ily vallásossága és buzgósága mellett is e népnek mennyi tolvajság, gyilkosság és csalás történik itten.

MÁJ. 9-ÉN. Londonnak a legszebb szaka a tavaszi három hónap, április, május és június. Ezen időszakban gyűl egybe ide az ország eleje és ezen hónapokban tartatnak az itt lévő számtalan társaságok annuális gyűlései is. Mindennap más meg más gyűlés van. Ma a British School Society esztendő gyűlése lévén, elmentem az Exeter Hallba, mely egy a legszebb szálák közül. A grádicnál megismert Dunn úr, a secretárius, s bureau-jába vezettetett. Ide voltak egybegyűlve a Társaság nevezetesebb tagjai, béléptem a szobába, senkit sem ismertem, s zavarodásba voltam egy ideig, végre hozzám jött egyik angol, s látván idegen formám, kérdezősködött. Ez Dr. Schwabe volt, ide való protestáns pap. Hamar billétet cseréltünk, s invitált magához. Schwabe úr egy ifjú angolt adott mellém, hogy explikálja benn, amit nem értenék. Bémentünk a szálába. Én a beszélők közt foglaltam helyet. Reserved Seat. Alatt a platformba mintegy másfél ezer hallgató lehetett, szinte harmadrész asszonyok és leányokból állva. Béjöttek végre a beszélők, s legelőbb is Lord John Russellnek egy levelét olvasták fel, melyben jelenti, hogy távolléte miatt a praesesi széket másnak kell engednie. Azután csakhamar megválasztódott ... úr [a név helye üresen maradt a kéziratban] praesesnek (chairman) ezen ülésre, ki helyét elfoglalván, a biztosság secretáriusa felolvasta azon esztendei munkája folyását s rezultátumait. A munka mintegy másfél árkus, már előre mindeneknek

nyomtatva ki volt osztva. Az olvasást többszeri tapsolás és Hear! Hear! [Halljuk! Halljuk!] szakasztotta meg, nevezetesen midőn azon pontra ért a secretárius, hogy a király is ezen társaságnak tagja lett, s száz fontig aláírt; a secretárius eléadta, hogy a bégyült pénzből hány iskolákban és hogy folyt tanítás. Több tudósításokat olvasott fel a világ más részeiben a Lancaster tanítása módja rezultátumairól. Azután Hill úr állott fel; vastag, desperát, idős ábrázat és szinte comic [nevetséges]. Hill úr nagy tiszteletbe van az ide való publikum előtt, csaknem minden szentenciáját örömtaps követte. Rendre osztán a társaság több tagjai beszéltek a tudományok még jobb móddal való terjesztéséről etc. A gyűlés öt órát tartott, s mégis annyi száz férfi és asszony ezt a legnagyobb türedelemmel várták végig. Szinte senki sem ment ki ezen egész idő alatt. Az asszonyok jegyezgettek pugillárisokba, nevezetesen midőn új beszélő állott fel, akinek nevét mindég felkiáltotta a secretárius. Az angolok hozzá szokván az ily hosszas gyűlésekhez, zsebjekbe, nevezetesen az asszonyok, ennivalókat visznek, s onnan közbe csemegélnek. Végre több határozások tétettek jövő esztendőre, s a gyűlés nagy tapsok közt eloszlott.

Wesselényivel Bishopsgate, Goldsmith bankirnál.

MÁJUS 10-ÉN. Balog Pál barátomtól és Wesselényitől másodszor váltam meg ezen utunkba. Ők ma stage-coach-csal elmentek Liverpoolba, hogy onnan Amerikába menjenek által, s New Yorkba együtt majd találkozzunk. Mindég kedvetlen a megválás, de idegen földön barátjától megválni kétszeresen érzi az ember.

MÁJUS 11-ÉN. Colosseum. - Londonnak mint Párizsnak is számtalan panorámái, diorámái, cosmorámái s microcosmosai vannak, de azok közt legnevezetesebb a Colosseumban való panoráma, mely Londont és vidékét ábrázolja Szent Pál tornyából felvéve. A Colosseum London egyik legnevezetesebb épületei közé tartozik a Regent's Park szegletén. Egy görög dóriai portikust formál 6 oszlopokon. Tetején igen szép dóm. Formája polygon. A bémene-telnél vestibulumok vannak, melynek egyikében a legremekebb újabb időbeli, de többnyire görög és római szoborból álló gyűjteménye van. A világosság felülről jön, és ez a homályos borongás emeli a szobrok szépségét. Innen egy kabinetbe lépünk, hol az egész épület mozgása alatt felemelkedünk a toronyba, honnan van a London legszebb panorámája. De a panorámánál még nevezetesebb az épület mellett lévő Swiss Cottage! Egy hosszú üvegházba lép az ember, hol a Kelet és Nyugot minden plántái a legszebb virulatban vannak. Innen más galériába lép, mely hasonlólag teli a legszebben nyíló virágokkal s csemetékkel. Közepén különféle sziklákból, mohból és csigákból egy gloriett, melyben a leggyönyörűbben szökik a víz, mintegy húsz csőn, a galéria hátulsó részében van a Cottage. Egy schweizer házba lép az ember, minden schweizer mobiliákkal rakva. Tűz ég a kaminban s egy édesség- és fagyalt-árulóné ül a ház közepén, csinos edényeiből kínálni a nézőket, az ablakon ki meredek kősziklák látszanak, vízómlások és a szikla alatt lévő tóban vadrecék ferednek. Egy schweizer szüntelen takarítgatja a tót hálójával. Ez remekje a természet utánozásának. Hazajövet Tottenham Court Road etc.

MÁJ. 12-ÉN. A Bowring úrnak ígért erdélyi dolgok leírásával voltam egész nap elfoglalva.

MÁJ. 13-ÁN. Megint a British Museumban voltam, s újra végignéztem a görög és római isteneket. Azon múzeumok közt, melyeket eddig láttam, leggazdagabbnak találom eztet az egyiptomi szobrokban és a római katakombák méceiben. Vasenek kétségen kívül soholt sincsenek ily nagy számmal. Több ifjú festőket találtam, kik a szobrok levételén dolgoznak. A

mineralógiai gyűjteményben ráakadtam a nagyági és zalatnai aranystufákra. Valahára bár ennyi jele külföldön hazánknak! A mineralékban igen gazdag e gyűjtemény. Az állatoké nem oly gazdag, mint a párizsi. A bibliothékát megint végignéztam, de csak a könyv sarkait távolról, mert az angol nem szereti, hogy a szép parketot tapodják, s csak a szála közepén való szőnyegen kell menni. Hogy olvasásra bémehessen ide az ember, az sok ceremónián megy fel. - Shakespeare-nak egy eredeti képe olajban az első szálában és a vestibulumban márványszobra.

U[nitárius] T[emplomok]. 1. Carter Lane Chapel. Doctors Commons. [*a sor fölé írva: near St. Paul's Church.*] P. J. S. Porter. 2. York street, St. James's Square papja E[duard] Tagart. 3. Essex Street. Srand. Thomas Madge. 4. Worship Sreet: Finsbury. P. Marden. Ez közös a baptistákkal. 5. Jewin Sreet. Old Jewry Chapel. P. D. Davison, itt volt pap az 1825-ben megholt híres Dr. Rees, ki a híres Angol Encyclopaediát kiadta. 6. South Place. Moorfields or Finsbury Circus. W[illiam] J[ohnson] Fox. Stamford Sreet. Blackfriars. Thomas Rees. A *Racovian Cathecismus* fordítója, - gyönyörű porticus. 8. Hackney falu közel Londonhoz. R[obert] Aspland.

MÁJ. 14. Tower. *A New and Improved History and Description of the Tower of London [A londoni Tower új, átdolgozott története és leírása]*. London 1830., melyet a Wardenek házában six pennyért árulnak. Néznivalók: The Church, the White Tower, the Governor's House, the Bloody Tower, the Offices of Ordonance, the Jewel Office, the New Spanish Armoury, the New Horse Armoury, the Grand Store House, the Train of Artillery and the Trust Room; the New Store House, the Mess-House, and the Barracks for the Soldiers [*a templom, a fehér torony, a kormányzó háza, a vértorony, szolgálati hivatalok, a koronázási ékszerek hivatala, az új spanyol fegyvertár, az új lovas fegyvertár, a nagy raktárepület, a tüzérségi osztály és az igazgatósági szoba; az új raktárház, katonai étkezde és kaszárnya*]. Midőn a Tower kapuján bélép az ember, 30 veres arannyal varratos köntösös warden áll a kapunál, kik az idegeneket vezetik a Towerbe. Mindég kardot visz kezében a warden. Legelőbb a Spanish Armouryba mentünk, melyben vannak azon prédadarabok, melyeket az angolok 1588-ban a spanyoloktól vettek el. Nevezetes a históriában ezen időszak. A Római Szék nagy csonkulást szenvedvén jövedelmeiben Angliának a reformáta vallásra tett térésével, a kevély V. Sixtus minden módokat elkövetett Erzsébetet megalázni és Angliát hatalma alá téríteni. Legjobb eszköz volt erre a bigott II. Filep, ki három esztendeig nagy lármával készítette flottáját Anglia ellen. 130 hajóból állott a flotta, nem volt kétség győzedelmén, s már előre Invincible Armadának kiáltotta ki a pápa, s a spanyol Media Sidonia vezérlette a büszke armádát, egész Európa aggodással függesztette szemét erre, s az angol erő két hónap alatt ezt egészen semmivé tette. Alig tért haza fele. Az ezen ütközetben nyert mindenféle fegyverek, lándzsák, puskák, hajók, öltözetek vannak ezen házban. - A VIII. Henrik sétáló pálcája. Hellebárdok. Azon fésze, mellyel Anna Boleynnek fejét vették. Essex fészéje etc. Innen a Horse Armourybe mentünk, itt vannak Anglia régibb királyai és nevezetes emberei mind lóháton, azon öltözetekben, melyeket életekben viseltek. Temérdek ritkaság, ágyúk, fegyverek. Az elsőbb századi katonák akkori öltözetjekben. A bemenetelnél az ajtó felett a Waterloonál elvett fegyverek etc. White Tower, temérdek fegyverrel teli. The Grand Store House. Aki Woolwichet és a Towert látta, elbámul az angol hadi erején; ámbár több mint hatszázezer emberre való kész fegyvert adott el az idén az angol igazgatás a franciáknak a Nacionál Gárda kiállítására, mégis csupán csak van egy szálában háromszázhuszezer emberre való fegyver, áll felkészítve a legutolsó kováig. Az angol igazgatás négyszázezer új katonát egy óra alatt felfegyverkeztethet a legutolsó kováig és szíjúig. Lehetetlen nem bámulni, mely renddel áll ennyi temérdek fegyver, és oly csinosan s tisztán, mintha most jőne ki a mester kezéből. - Alatt temérdek ágyúk s tengeri erőhez való szerszámok mind készen. Régi ritka ágyúk és

fegyverek etc. Innen a Jewel Office-be mentünk, mely egy sötét vasrostélyos boltozatos szoba. Ebben vannak az ország regáléi. A rostélyon kívül le kell ülni, egyszerre gázvilágítás leszen, s fénylik ki az ország kincse, melyet 3 millióm fontra becsülnek. Az új korona, melyet 1821-ben készítettek újra, legszebb. Egy millióm font. Van még a királynék koronája. A királyi pálca, orbis, sőtartó, két gyémántos kard, sarkantyúk, braceletek, keresztelő edények, olajkalány s több drágaságok, melyeket mind a koronázáskor használnak. Kívül van a menageria. A Towernek még sok rejtekei vannak; az Anglia históriájában igen nevezetes a Tower, sokan a királyi familiából voltak ide zárva s ölettek meg, és a nevezetesebb státusrabjai. Most tengeri katonák, artilleristák és más, a magazinumokhoz tartozók lakják.

Azután a Szent Pál templomába mentünk. Az alsó monumentumokat, azután a bibliothékát, geometrikai grádicsot és a Nelson zászlóit megnéztük. Onnan a Whispering Galériába, és innen fel egészen a dóm tetejébe mentünk. Az európai nevezetes épületek közt, a Szent Péter temploma után az első a Szent Pálé. Lehetetlen bámulással nem nézni e temérdek munkát. Minden része újabb remekmív és megannyi leírást kíván.

[MÁJ.] 15. Jewyn Streetben délelőtt és délután Stamford Streetben való díszparkban voltam.

[MÁJ.] 16. Murdock úrral elébb a Kelet-indiai dockba mentünk, hol éppen akkor rakodott ki egy Kínából jött hajó. Ez január 4-én indult Kínából, s 18 000 mázsa théát hozott. A hajó minden részeit megjártuk, honnan éppen akkor rakták ki a théát. Azután a Nyugot-indiai dockba mentünk, mely nagyobb a keletinél, s magazinumai is nagyobbak. Nyugotról nádmézert raffinírozatlan és dohányt hoznak sokat. Általmentünk osztán a vízen, s a Thames Tunnelt újra megnéztük.

[MÁJ.] 17. Ugyan Murdock úrral a Truman, Buxton, Hanbury és Companiájok híres serfőzőjét néztük meg. Minden gőzmasina által menyen, masina húzza fel az árpát, ereszti a malomba s ez az élesztőbe, onnan az üstbe és fűtőbe s tovább. A pincében oly nagy hordók vannak, melyekbe a mű vedreink szerint 5000 menyen egybe, és ily nagy hordó 24 van, s azonkívül sok apróbb.

[MÁJ.] 18-án reggel stage-coach-csal Epsomba indultam lófuttatásra. Az út Epsom felé gyönyörű. Szüntelen való kert közt haladtunk. Az angol gyönyörűvé tudja tenni lakását. Mindeniknek egy kis parkja van. Juhok, tehenek és lovak legelnek a szép zöld gyepen. Ugarnak itt híre sincs, örökös használásban van a föld. Megérkezvén Epsomba, feltaláltam gróf Bédit és gróf Batthyányt. Délelőtt istállókba lovakot néztünk. Én előre felmentem a futás helyére, mely Epsomtól félóránnyira egy hegyen fekszik. Hosszú sor sátrak lepték el a helyet, kocsik és szekerek tanyáznak a futóhely kétfelől lévő oldalán. A sátrak közt, pályahelyen s mindenfelé temérdek ember nyüzsög. Árusok kiabálnak, amott három gyűszűs játszócsalják az idegent, megint a játszócsátrak előtt kínálnak, hogy sétálj bé játszani. Walk in, gentlemen! Walk in! Take a game, French hazard and roulette. [Sétáljanak be, uraim! Sétáljanak be! Játsszanak egyet, francia kockajátékot és rulettet.] Jaj a szegény idegennek, ha bément, bizonyos az ő veszte. De még nagyobbra menyen a gyűszűs játszócsalása; mindeniknek krupiéja van kettő-három, kik nagyon nyernek s vesz a bánk, lesik neked is arcádból, ha nincs-e kedved játszani, biztatnak, elődbe teszik az asztalt etc. Más helyt a pickpocketek üzik mesterségeiket. Ahol nagy a tolongás, kiált a policáj. Take care gentlemen of your pockets! [Vigyázzanak a zsebükre, uraim!] - Megkerültem a pályahelyet, mely négy angol mértföld, hegyre fel és le. Gyűlnek már lassanként a lovasok, közeledik két óra. A kezdőhelynél

egybecsoportoznak a lóhátosok, s fogadnak a futó lovakra. Jőnek egyenként a jockey-k, mindenik a maga színében. Száraz, vékony legények, s ámbár némelyik idős már, mégis szörnyű vékony. Trenírozva van, mint lova. Megcsendítették az elsőt, másodikat és a harmadikra egyszerre nekiiramodott öt jockey. Valami különös ingerlő látvány a pályafutókat szembejőni látni. E csak egy momentum, mert majdnem reppenő sebességgel a pályánál vannak. A steward háza előtt, hol a nyerés határozódik, még egyszer egybeveszi mindenik lovát egész erejéből, s szélsébséggel villannak el. El van fáradva mindenik; alig lehel lovastól, de könnyül annak lélegzete, aki nyert, s kettősön nyomja a levegő, aki vesztett. Négy futás történt ma, hármát a steward-háznál igen jól láthattam. Ebéden a Commercial Innben gróf Batthyánynál voltunk, s a magyar szokás szerint Xerez, Claret és Champagne-ból állott asztalunk.

MÁJ. 19. A mai futás a legnevezetesebb díj egész Angliában, az úgynevezett Derby-Stakes! Ez a futás próbálja meg a lovat, s amely ló ezt elnyeri, az a legelső azon esztendőben. Ezen futásra 105 subscribens volt, mindenik 50 soverandos, 75 visszahúzta magát, és mindenik 25 soverand bánatpénzt fizetett. 30 ló állott elé, mindenik 50 soverandossal, mind együtt tehát állott a nyerendő summa 6300 darab aranyból. Ezen futásra három és négyannyi volt a nép, mint tegnap. Londonból számtalan szekér és lóhátos jött, hasonlólag a vidékből s az egész országból a nevezetesebb lópasszionátusok egybegyültek. A pálya körül végig egész vár volt szekerekből, mind nézők rajta. A szembelévő hegy is teli. Lóháton legalábbis 5000 volt, és az egész gyülekezet lehetett százezer. Midőn felmentem, már nyüsgött a nép egész környékben, nem lephette el a szem a temérdek népet és szekeret. Elmentem elébb azon kertbe, hol a futó lovak egybegyültek, 1 shillingért. Itt volt Duke of Cambridge is. Elvergődtem osztán a sok lóhátos közt a steward-házig. Egyszerre nagy zsidongás lett. Megindultak. Minden szem a hegyre mered, feszülve van a várakozás. Lebeg végre 30 lovas, és mint a szél, repülnek le. Nem lehet leírni, egy ily momentumba mennyi gondolat van befoglalva. Zsidong a nép, amint érkeznek, biztatják a futókat, mindenik kiáltja, hogy ez vagy amaz nyer, de a pályánál még egyszer egybevevők magokat, s a Spaniel meghaladá a többi mintegy fél öllel, s ő nyeré el a temérdek summát, s leve az első ló az idén. Még három nevezetes díjra futottak ma. Végre megeredt az eső s bétakarodtunk Epsomba. - A lófuttatáson kívül még temérdek néznivaló van ilyenkor Epsomban; minden sarlotánok, szerencsevadászok, játékosok idegyűlnek ilyenkor. De drága is minden, én egy éjszakára csupán egy sötét szobáért egy guineát fizettem, s azonkívül chambermaid egy shilling. Megint stage-coach-csal jöttem haza, ámbár az eső hullott, az out-side-on maradtam. A stage-coach-csal való járásnak valami különös kelleme van, egészen a levegőben ül az ember tizenharmad magával, s az utat s vidéket szabadon látja.

[MÁJ.] 20-ÁN. Londonból megindultunk, s Paddington, Edgware, Watford felé estvére St. Albansba jöttünk. Ez nem nevezetes nagy város. Reggel 21-én a hatfieldi park mellett el, egy félreeső farmba mentünk, lovakot nézni, itt láttam egy cattle horse-ot, 18 manhorse-t, 2 sovereign for covering [ménest, 18 ménnel, 2 sovereign egy hágatás]. Innen Waltonba (nota bene Pug) coach-ra ültünk s Stevenage, Baldock, Radwell, Biggleswade, Willington, Huntingdon, Weston, Stone-Gate, Conington, Norman [Cross], Peterborough felé Stamfordba értünk.

[MÁJ.] 22-ÉN. Reggel elmentünk a Lord Exeter kastélyát és parkját megnézni, mely Stamford mellett van, az úgynevezett Burleigh híres park! Magos gotus ízlésű kapun megy bé az ember a parkba, melyet majdnem erdőnek lehet vélni. Hosszú szép út viszen keresztül a parkon. Sűrű erdő, csoportok és gyönyörű rétek váltják fel egymást. Juhok, tehenek, lovak, őzek, szarvasok

és dámvadak legelnek a szép pázsiton csordánként itt; amott széledezve, apróbb csoportokban, minden pásztor nélkül. Soká mentünk a parkban, váltva a szép erdős és megint gyepes pázsintok közt. Nem lehetne gyanítani, hogy ez erdőforma helyen a sűrűségek közt lakhely legyen, s messzüre a fák közt magos tornyok mutatják magokat, s egyszerre fejedelmi kastélyra értünk. Ez a Lord Exeter kastélya. Emberünk, kihez ajánlva voltunk, meghordozott elébb a lótenyésztő helyeken. Teljes vérű angol kancák legelnek a Koppelokban csikajikkal szabadon a szép fűben, minden Koppelben négy-öt kanca. Onnan az istállóba mentünk, s a Lord híres ménjét, a Sultant néztük meg; az angolok egészen másként tartják lovaikat, mint nálunk, majd minden lónak külön istállója van, s ott szabadon van a sok szalma közt, azután a hámos lovak s ponyk istállóját néztük meg. Felvezettek osztán a fejedelmi kastélyba. A Lord idehaza nem lévén, minden szobát megnézhattunk. Elébb a képes galériát, s azután a kápolnát néztük. Egy szobában áll az Erzsébet ágya, melybe hált, midőn ezen kastély urát meglátogatta. Minden szoba remek képekkel. - Idegenek könyve etc. Stamfordból délben megindultunk s Casterton, Essendine, Bytham, Witham, Spittle Gate felé, korán Granthamba érkeztünk. Innen elmentünk Belvoirbe a herceg Rutland kastélyát megnézni, mely a Granthamtól 8 mértföldre Lincolnshire-ben van. A hegyek és erdők közt messzün látszik egy hegy tetején erdővel körülvéve a Duke of Rutland kastélya. Valódi romános utakon mentünk fel a kastélyhoz, hol a nagy kapun csengetve, bévezettek a kastélyba. A nagy portikus fegyverekkel van megrakva, régi ritterek páncélos öltözeteikben állanak a grádics balusztrádjain és a nischekben. Különb-féle címerek vannak rakva a boltozaton s szegletekben. Ily bémenetelt egy kastélyba s ily attributumokkal Walter Scottban lehet olvasni. Elébb a képes galériába mentünk, hol több niederlandi és olasz iskolabeli igen remek eredeti darabok vannak, a szála csupán erre van készítve. Egy nagy szála nyúlik végig a kastély keleti részén, mely ötven vagy hatvan vendég elfogadására képes. Itt van a breakfast és lunch helye. A falon gobelinképek Don Quisothal s más remekek. Megjártuk osztán az épület minden szálait, bástyáit, melyek mind fejedelmi módon vannak möblírozva. De mindenek felett nevezetes azon kastélyból a kinézés. Mintegy 60 mértföldre lát körül a rutlandi herceg, s azt mind magáénak nevezi, amit szeme befog. A nagy parkban még néhány helyeket néztünk meg, s estére visszajöttünk Granthamba. Templom. Dutch Thinker. Olasz az úton a templomnál etc.

[MÁJ.] 23-ÁN. Bolton, Newark, Tuxford, Retford felé estvére Doncasterbe jöttünk. Doncaster szép város, semmi nevezetessége nincs.

[MÁJ.] 24-én reggel. Burg Wallis, Pontefract, Ferrybridge, Towson, Tadcaster felé délelőtt korán Yorkba értünk, itt elébb a Velocipede híres mént s több yorki híres lovakot néztünk meg. Azután a yorki híres münstert néztem meg, mely nagyságára a strassburgihoz hasonlít, most éppen dolgoznak benne. Professzor Kenrick úrhoz ajánlólevelem lévén, a Manchester College-be mentem, és onnan szállására, a Gilligate-ba, de Leeds-be lévén, csak estvére várták haza.

MÁJ. 25. Professzor (Rev) Kenrick urat megtalálván, ez az úr igen nagy szívességgel fogadott. A professzor úr a kontinensen utazván, Göttingában is tanulván, némely ismeretei voltak hazánk iránt. Minekutána egy ideig házánál beszélgettünk, elvezetett az itt való Public Institutumba, mely a mű casinónk formájú. Az institutumba egy szép kerten kell keresztül menni, melynek igen szép a kinézése. A kertben hazai plánták gyűjteménye van, oldalról egy hajdoni got épület templommaradványi állanak, melyet a társaság önkéntesen hagyott meg a régiség iránt való tiszteletből. Igen szép kontraszt mellette az újonnan épült görög ízlésű institutum. Amint a portikuson bementünk, egy szép szálába léptünk, mely felyülről veszi

világát. Ezen szálában padok állanak és egy katedra, hol a természet históriájából télen által noctuaryk vannak. Az oldalszobákban a legszebb renddel mineralógiai gazdag gyűjtemény, madarak, állatok, kígyók, csigák és petrificatumok gazdag gyűjteményje, oldalról olvasószoza, szép könyvtára a társaságnak a természet históriából, s minden időszaki írások ezen szakra. Az épületből kijöve, az institutum stewardjához mentünk, hol az idegenek könyvében nevemet fel kellett írnom, melyet ritkaságáért nagybecsűnek mondott lenni Kenrick úr, hogy erdélyi ember is meglátogatta institutumjokot. Eléhoztam Kenrick úrnak az angolok újabb ízlését az építésben, hogy most újra a gotus stílusból kezdenek építeni Angliában, mely valóban nem szép. Ez onnan van, úgymond Kenrick úr, hogy az angoloknak ezáltal is a reliigióra való emlékezetek van. A régi vallásos épületek got stílusból lévén építve, ezen ízlés reliigiói érzésekkel egybefoly. Azután megint a nagy, de belőlről egészen pusztá és építésben való münstert néztük meg. Ezen nagy templom belsőjét ezelőtt két esztendővel egy John nevű fanatikus ember égette fel, ki a methodisták vallására lépven, szükségtelennek tartotta, hogy az Isten ily nagy templomban imádtassék. John most a Bedlamban van Londonban. - Estvére meghívott Kenrick úr magához társaságba. Hat órakor megjelenven Kenrick úrnál, ott igen szép társaságot találtam, mintegy tíz asszony és leány s nyolc férfi volt egybegyűlve, hogy engemet, mint erdélyi embert lássanak. Mindeniknek ajánlott Kenrick úr. Előbb beszélgetéssel hazánkról, vallásairól és Ausztriáról folyt a tárgy, azután a gazdasszony teát készített, kevés idő múlva az angol szokás szerint különböző borokat és édességet hordoztak, s végre puncs. Az angol házi társaságok tónusa egészen más, mint a miénk és franciáké, csendesebb minden ember, és a beszéd tudományos vagy politikai tárgyakról foly. Elbámultam a Kenrickné járatosságán a politikában! A társaság minden tagja igen szíves részvétellel volt hozzám.

[MÁJ.] 26-ÁN. Yorkból megindulva Holtby, Stockton, [...], Whitwell és Welburn felé a Royal Maillal New Maltonba jöttünk korán. Ez is Doncaster és Yorkkal együtt egyik lófuttató hely lévén, több trainerek istállóit megjártuk, s a futtatásra készítendő lovakot megnéztük. New Maltonban született a híres Burke, s ezen város követje volt több ízben a parlamentumban.

Négy nevezetes tárgy tartja mindég elfoglalva az angolokat, s ezen négy tárgyban koncentrá-lódik igyekezetök, mindennapi beszédjök, tudományjok és majdnem minden gondolatjok: a kereskedés, politika, vallás és lótenyésztés. Nagy része ezen nemzetnek, és igen nagy része, általjában csak a lovakkal foglalatatoskodik. A lovaglás és lótenyésztés oly szenvedelem az angoloknál, amiről képzeletje sincs annak, ki a lófuttató helyeken és a lótenyésztés hazájában, nevezetesen Lincolnshire és Yorkshire-ben meg nem fordult. Midőn a história a régibb nemzetek dicsősége időszakát, háborúit, férfias foglalatosságait és időtöltéseit adja elé, mindenütt nevezetes rollban fordulnak elé a lovak, s a dolog esszenciális részét a lovaglás teszi. Ezen férfias nemzetet és tudományos nemzetet ló nélkül nem lehet gondolni, és ha tengeri élete s egyéb környülmények sokat tettek arra, hogy ily férfias karaktere legyen az egész nemzetnek, bizonyosan igen nagy részt tett arra nálok a lovaglás kedvelése és gyakorlása. Nagyítás nélkül lehet mondani, hogy ezen nemzetnek nagy része lovagolva nő fel, lovagolva végzi dolgát, s lovagolva tölti idejét, és ez az állítás az asszonyok nagyobb részére is kiterjed, annyira, hogy minden tehetősebb szülék leányjok neveltetése egyik ágának tartják leányjoknak a lovaglásra való megtaníttatását is. Londonban nevezetesen, de a több városokon is széltében és minden genírozás nélkül lovagolnak az asszonyok, és nevezetesen Londonban a város minden részében és minden órában lehet látni, hogy asszonyok hajtják, és néha csak magokra hajtják a stanhope és gigeekben az egyes lovakot. A lófuttató helyeket kell megnézni, hogy lássa az ember, mely innepe a népnek a lófuttatás napjai. Az egész vidék, és a nevezetesebb helyekre az ország sok részéből egybegyűl a nép, s oly szenvedelemmel várja és nézi a futtatást, mint a római nézte a gladiátorokat és a görög a pályázásokat. Az országnak különböző részeiben 138 helyt van lófuttatás, és némelyik helyt többszer egy esztendőben.

Temérdek summák állanak egy pályán, csupán az epsomi Derby, Oaks és doncasteri St. Leger fogadásokon közel egy fél millió áll, és az egész országbeliek többre mennek húsz milliónál. 1779 esztendő oltá a futó, nyerő és híresebb ménlovakról éppen úgy sematizmusok jönnek ki (*Racing Calendar* és *Turf List*) minden esztendőn, mint nálunk a dicasteriumokról és hivatalokról. A *Racing Calendar*ban benne áll Angliának minden híres lova és annak genealogiája, és ezt a lókedvelők éppen oly becsben tartják, s oly szorgalommal studiózzák, mint nálunk studiózza a hivatalra vágyó a sematizmust. A jockeyk, groomok és kocsisok könyv nélkül tudják az egész ló-kalendáriumot, s nevezetesen Yorkshire-ben akármelyik lovász Anglia akármelyik híres lovának színét, tulajdonságát, történetét és nemzetségét könyv nélkül elmondja. De a gyönyörűségen kívül temérdek haszna is van az angolnak a lóban, mert azonkívül, hogy egész Angliában átaljában minden munkát ló viszen véghez, s ökor seholt sem, a ló hordoz minden embert széjjel az országban, a lótenyésztő nagy summákat nyerhet, s a külföldinek nagy summán eladja jó lovát, és lovának ezen elsőségét minden mások felett nemcsak a klímának s földjének köszönheti - mert nálunk mind klíma, mind föld jobb és alkalmasabb az övéknél -, hanem annak köszönheti, hogy egészen tenyésztésének adja magát, tanulja fáját, tenyésztése módját, s úgyszólván szenvedelemmel bíbelődik vele. Magyarországon és Erdélyben sokan nevelték a gravisabb urak közül a gróf Széchenyi és báró Wesselényi-nek a lovakról írt munkájokat, s meg nem foghatták, hogy okos ember és sem nem lovászmester, sem nem lódoctor, miként írhat lovakról könyvet - és Angliában a király is megjelenik a lófuttatáson, nagy gyönyörűségét találja benne, s futtatja lovát a jockey lovával egy sorban, hogy nyerjen, s a miniszterek, hercegek és lordok lovat tenyésztének, lovagolnak és futtatják lovaikat. - Chiefny jockey Priamot 75 ezeren adta. Birmingham. A Spaniel 1831 Epsomban a Derby futáson 3250 fontot nyert. Sultan, Lord Exeteré 41 Soverandot hág, és 20-30 Soverandosos hágás nem ritka. 70-80 kanca egy ménnek. Lottery és Velocipede Yorkban, az első 1830-ban 80 kancát, a második 75-öt hágott. Lottery 15 guinea 1 kanca. Velocipede 12 guinea. St. Legeri fogadás [1]830-ban 2200 arany - Epsomi Derby [1]831 3250 Sovereign = 6500 arany. - Oaks [1]831 - 4300 Sovereign, azaz 8600 arany = a haszon 17 300 darab arany.

[MÁJ.] 27-ÉN reggel újra visszajöttünk Yorkba s stagecoach-ra ülve Easingwold, Thirsk, Allerton, Darlington felé estvére Newcastle-ba jöttünk. Teli ezen vidékek vas- és kőszénbányákkal, s produktumaikat egy helyről másra vasúton szállítják. A vidék itt is szép. Newcastle-hoz közel Lomley Castle és a Lord Durhamé Lambton Castle. Newcastle igen szép és nagy város kikötővel. Innen 28-án Royal Maillel, Morpeth, Alnwick, Belford, Berwick, Haddington felé, Edinburghba érkeztünk. Ezen utunkban sok parkokat s várokat láttunk, nevezetesebb azok közt Alnwickban a northumberlandi hercegé, mely a Skócia és Anglia közt folyó háborúk alatt sok ostromokat állott ki. Nelson szép monumentuma az út mellett. Percyek kertjében az Unió. Edinburghban maradt még délután annyi időnk, hogy ezen szép városnak néhány utcáit körüljárhattuk. Edinburgh három meredek hegyháton fekszik, a középső legmagosabb, s ennek nyugoti szegelyén van a híres Edinburghi Castle, a Castle három oldala csaknem egészen perpendiculáris, és hozzájárulhatatlan magos, kopasz sziklákon fekszik. Az északi hegyhát végén hasonlólag más szikla emelkedik, melyen Nelson monumentuma, asztrológiai torony és parthenon.

[MÁJ.] 30-ÁN reggel felkerestük Lockhart Solicitor urat, kihez ajánló levelünk volt; ez az úr legelőbb is The General Register House-ba vezetett. Ez az épület klasszikai szimplicitással építve, a közepén kupola négy korinthisai oszlopokkal. Ezen épületben van az ország archívuma. Előbb némely bureau-kot jártunk meg, s azután a szép kupolás kerek szalába vezettek, mely körül és a galériái is tele vannak az országot illető legrégebbi aktákkal, mind igen szépen békötve. Egy oldalszobában, melyben záros almáriumok vannak, Skóciának legrégebbi idejétől fogva mostanig minden diplomái eredetiben vannak, némelyek üveg alatt mutatgatnak. Mutatott a vezető Walter Scott-tól is némely regisztrációkat. Itt lévén az ország minden régi dátumai, históriái, törvénykönyvei letéve, ezekből vette Walter Scott novelláinak egy részét. Innen az *Edinburghi Review*-ről híres s már sok esztendőök ólta fennálló társasága épületébe mentünk. Ez új épület, gyönyörű görög stílusból; előbb a gyűlésszobába mentünk, hol néhány tagok igen szép képei, s azok közt a Walter Scotté is mint praesesé függenek. A bibliothékát néztük meg osztán és a statuák kabinetjét, melyek többnyire a British Museumból kópiák. Legnevezetesebb itt a régiségek kabinetja. Egy oldalszobába van egy guillotine és azon fa katedra, melyből hajdon Knox a reformációt az utcán prédikálta. Innen lementünk a híres Holyroodba, melynek a skóciai históriában annyi nevezetessége van. Itt laktak Skócia régi királyi, az épület sötét négyszeg, mindenik szegén torony. A palotában vannak Fergustól fogva le a régi skótus királyok képei, most ezen palotában a skóciai nemesség a parlamentbe küldendő 16 pairt választja, s éppen most rendelték a szalát a gyűlésre. Onnan a szerencsétlen Maria Stuart szobáiba mentünk, mely a kastélynak a város felől való tornyában van, öt szobában most is minden úgy áll, mint 1560-ban állott. Máriának ágya, székei, dolgozóasztala, képei, egyszóval minden mobiliái, amint az ő idejében állottak. A tapéták, ágytakarók, székek már rongyollani kezdetek, de mégis nagy becsben állanak, a pádimentum deszkája roskadoz. Ezen szobákban sok történt. Mutatják azon oldalszobát, hol Mária ült Riccióval, midőn a gyilkosok egy oldalgrádicson feljöttek, Ricciót Maria mellől elhurcolták, s a külső szobában az ajtó sarkánál leölték, most is látszanak fekete foltok az ajtó sarkánál, melyet Riccio vérének mondanak lenni. Benn a Mária kabinetjében függ most is a Riccio képe, hegedű kezében, gyönyörű arca és homlok, ábrándozás a szemekben, gyengédség az egészen. Csuda-e hát, ha a szép, a fiatal és művész Mária ily szép és ily fiatal művészsbe belészeretett? A kép alatt állanak a Bothwell kesztyűje, csizmája és pálcája; egy kis ládába a Mária azon korban festett gyönyörű képe. Ezen szobák temérdek gondolatokra ébresztenek. Bothwell és Darnley etc., de az idő korízlése is igen festi magát ezen mobiliákban, képekben, ágyban és tapétákban. Most egy jó, tehetős polgár háza is több ízléssel van elrendelve, mint a királyok házai akkor. Úgy látszik, csak a masszív aranyban és aranyozásban állott akkor minden fény. A pádimentum deszka. Karosszékek, Moor, faragott cifra fa. Képek olajban és sok fametszések Biblia históriából. Mária katolika lévén, nagy ellensége volt a reformációnak, s ez okozta vesztét. Robertson etc. Erzsébet etc. Skócia leírása etc. Még sok szobákat megjártunk szűk grádicson, mind az akkori idő stílusából. De nevezetessé teszi most a holyroodi kastélyt az is, hogy a francia exkirály X. Károly, az Angoulême-i herceg és felesége, a Berry hercegné és V. Henrik a 10 esztendőök, Franciaországból lett kiűzöttetések után, most ezen kastélynak nyugoti szárnyát lakja udvarával. Versailles-ból e klastromforma épületbe jönni lakni, rettentő különbség, s még afelett határok közé is szorítva, hogy innen ne mindenkor mehessen ki, mert ezen kastélynak régi idők ólta az a privilégiuma van máig is, hogy amely adós ide veszi magát, itt teljes asyluma van, s mindaddig, míg a kastélyban s ennek barrier-jén belől van, senki személyéhez s vagyonjához nem nyúlhat, de ezen kívül lévő vagyonjához igen, az angol törvények szerint pedig naplemente után és innepnapon senki el nem fogattathatik, tehát az adós mégis kijárhat innen naplemente után s vasárnap. Hihetőleg ezen asylumnál fogva vette ide magát X. Károly, Bischof nevű frankfurti banquier-nek tartozó, több milliomokra menő adóssága miatt üldöztetvén. Bischof elvesztette volt perét Franciaországban, s itt újra kezdette

etc. Láttuk még itt a régi elégett templomot, Mária gyónó sekrestyéjét etc. Innen a High Streeten fel, a Castle-be mentünk, ezen Castle hajdan megvehetetlen volt, de a puskaapor most oda is elszolgál. Mintegy 3000 katona benne. Vár szélei rakva ágyúkkal. Hajdan ez is királyok lakja volt, most csak a katonáké. A Skócia királyi ornátumait itt kapták meg, nemrég egy ládában. Innen a város különböző utcáin hazatértünk.

MÁJ. 31-ÉN. Lockhart úr elvezetett legelőbb is a Cuurt of Justice-be. Nagy hall van künn, mint a Palais de Justice-ben, hol temérdek ember s prókátor sétál, itt traktálódnak a processek, s mások közt előlegesen a peres dolgok. A Court of Justice-be egyesítve vannak minden judicial forumok. Az épület új, a legszebb görög stílusból. Ezen új épület helyén állott hajdon a parlament-ház, most már semmi nyoma nincs. Legelőbb a Court of Justice-nak azon szálájába mentünk, hol a civilis perek folynak. Veres köpenyegbe és parókával vannak itt is a bírák, mint Londonban. Ezen ítélőszék mellett folytatta hivatalát Walter Scott, mint törvényszék actuarius, most egy pöffedező vastag ember ült az ő helyén. Majdnem fáj érzésemnek, ily puffadozó s kevés lelket mutató ember által elfoglaltatni ily nagy férfi helyét, kinek minden érdeme orcája felfúvásában, ajaka grimászírozásában látszik lenni. Szembe ezzel van a kriminális ítélőszék, megint tovább a békéltetőbíró széke. Ezen épületben még igen nevezetes az Advocats Library, mely két szálában s több mellékszobákban 700 000 darab nyomtatott s 100 000 darab kéziratot foglal magában. Ily helyt készülhetnek prókátorok és bírák el a törvényre, hol minden segédeszköz kezekben van. Walter Scott románjaiban sokat használta ezeket, s az ő dátumai csálhatatlan históriai dátumok. Több bírók és törvénytudók szobrai és képei ékesítik a szálákat. Itt van Knoxnak időskori képe is nagy spanyol szakállal. A törvénykezés formája s módja itt is közönséges, s minden embernek szabad bémenni. Különben ezen szálák conversáló, újságolvasó s tudományos helyei is a törvényes embereknek. Mentünk osztán innen az edinburghi híres universitás épületjébe, mely 1582-ben fundáltatott, s aztán bővítettett. Esztendőnként 2500 tanuló van benne. Ez is új épület, görög ízlésű oszlopokon. Nevezetes benne a múzeum, mely professzor Jameson szorgalmának köszönheti lételetét. Előbb a különféle állatok kabinetjét jártuk meg, igen gazdag amerikai és ázsiai állatokkal. Pillangók, madarak, kígyók, halak, csigák gazdag kollekcioja. Onnan a felső galériába értünk, hol több ritkaságok közt, igen gazdag a petrificatumok és minerálék gyűjteménye. Megleptek engem több magyarországi minerálék itt: Prutle Hungary. Amethyst - Schemnitz, Rock Crystal, Schemnitz - Braun Spar or Pearl Spar Hungary, Opal Hungary - és még több magyarországi opálok - és végre-végre Heavy-Spar or Sulphate of Barytes Transylvania. Végre tehát ennyi járásom s nézésem után a British Museum után, megint egy emléke Erdélynek! Erdélynek, mely oly kevésbé ismeretes itt és mindenütt. Azután a gyűlés száláját néztük meg. Onnan az újonnan Sax stílusból a philanthropicus Howard plánuma szerint épült tömleche mentünk, s annak néhány háló- és nappali szobáit megjártuk; az asszonyok egészen külön vannak a férfaktól, dolgozniok kell. Nagy tisztaság, rend és csinoság mindenütt. Láncon egyet sem láttam, csak éjszaka zárják le a terhesebb rabokat. Szomszédja ennek a Bridewell tömlöc, ez is új, Howard szerint mindenütt látszanak a rabok, egy kerek épületben ketten és hárman miként dolgoznak. Sok együtt nincs, hogy egymást ne ronthassák el. Szobájok tiszta, mindeniké külön, rettentő vasrostélyok az ablakon s vasajtók minden folyosón. Az emberi szívnek sok vonásait lehetne itt tanulni. Szabadság etc. Innen a Colton Hillre mentünk, az observatóriumot és camera obscurát megnéztük. Itt van a Nelsonnak épített híres monumentum és az atheni Parthenonnak exact modellje, Temple of the Doric order [dór stílusú templom], egy magos sziklán, északra szembe vele a hánykódó tenger, nyugotra a felséges Salisbury Crags, Arthur's Seat és Craigmiller gyönyörű és valóban romános kősziklák. A kinézés innen felséges. Amint a Colton Hillről leérkeztünk, szembe ezzel van az utcán túl mindjárt azon híres temető, hol Hume, a historikus fekszik, gyönyörű emlék van neki emelve. Ezen temetővel által ellenben a

város túlsó részén a Colgate felé van a Candlemarket Rowban, a Greyfriars templom mellett, azon temető, hol Mackenzie a törvénytudó s historikus, Robertson historikus nyugszanak. Itt vannak a híres Montrose s más százak csontjai, kik az igazságért s hazáért éltek s holtak. Ezen alól van a West Bow, mely a *[The] Heart of Midlothianban* [*Midlothian szíve*] le van írva. De Walter Scottot még nem láthattuk, ő kevéssel ezelőtt lemondott hivataláról, s betegen falura vonta magát, Abbotsfordba, közel Selkirkhez. Ki gondolná, hogy ez az egész világon bámult ember adóssággal tele van, s ezt mind a könyvírás szerezte neki. Ő özvegy most, egy leánya és fia van. A Heart of Midlothian nincs meg többé, most a Court of Justice épült helyére. Cannongate tömlőc közel Holyroodhoz.

JÚNIUS ELSŐJÉN reggel indultunk el Edinburghból stage-coach-csal, gyönyörű falusi lakhelyek közt, hamar a Queensferrynél lévő általmenetelhez értünk. Ez ismét Walter Scott szcénája helye. 1. *The Antiquary* [*Az ódondász*], *Guy Mannering*. Fél órát tartott az általjövétel, s Inverkeithing, Dunfermline, Burntislandon által Kinrosshire-be értünk, mely már a Highland kezdete. Emelkednek a hegyek, erdősödik és sziklásul a hely. Kinrosshire-be a bémentel olyan, mintha Gyergyóba érnénk. A Loch Leven közepén ott áll most is azon vár romladványa, melybe hajdon Maria Stuartot zárták, és a koronáról lemondani kényszerítették. Fordel, Dron, Rhynd fele - Perthshire-be s Perth városába értünk. A város végén vannak azon nagy épületek, hova hajdon a francia foglyok voltak zárva. W[alter] Scottnak egy poémája, *[The] Fair Maid of Perth* [*A perthi szép leány*] nevezetessé teszi ezen helyet. Közel a városhoz fekszik Scone nevű hely és a Scone Palace, hol hajdon a skótus királyok laktak. Most ezen palotát Earl of Mansfield bírja, hosszan csavarogtam a nagy park alléin végig, míg a palotába találtunk. Ez is az angol ízlés szerént újra van építve, de gotus stílusból. A palota csak magára áll a kert közepén, s aki a mű csűrös, asztagos és gazdaságos épületekkel körülvelt úrilakjainkhoz szokott, különösnek jön, hogy itt effélet semmit sem lát, csupán az épületet magára. Az angol mindent messze teszen, vagy elrejtí fákkal, ami az élet durva szükségére emlékeztet. Bémentünk a palotába. Hosszas szálák, szobákon által vezetnek. Itt is, mint mindenütt, az angol uraknál az úri lak nevezetesebb mobiliái közé tartozik a szép könyvtár és képgaléria. Angliában nemcsak a nagy urak palotáiban, hanem minden tehetős polgár házában szép könyvtárra találni. A park egy részét néztük meg osztán, hol a többek között legnevezetesebbnek találtam az egészen sötét bársony verességű bükkfát (*Purple Red Beech. Fagus purpureus*), mely a csoportokban az egészen feltetszőleg zöld, s télben is zöldellő s fehér virágot nyíló Laurea Portugallicával gyönyörű játékot teszen a szemnek a csoportokban. Azután a konyhakertet, virágtáblákat néztük meg, s a hosszú sor melegházakba is bétékintvén, lehetetlen volt hazánk áldott egére nem emlékezni, látva, hogy ezen melegházaknak nagy részét barack, szilva s nevezetesen szőlők foglalják el, nálunk bujálkodik a természet a szőlő termésében, s itt melegházban, üveg alatt, ritkaságnak látod. A vidék más részén van a szép kinézésű Kinnoul Crag. Egy hegyen lévő erdőben az ösvények hosszas csavargása után, felértünk a tetőre. S mely kilátás ez! Sem szó, sem ecset, sem tollú le nem írhatja a természet ezen felséges szcénáját, kétezer lábánál magosabban emelkedik egy sziklasor, egészen meredek mélységbe megy le, s alatta csavarog a Firth of Tay vize, sok mértföldéken le követheti a szem, míg elvész a láthatár a tenger felé. De mely kilátás jobbra és balra. A legelevenebb leírás és legmesteribb festőecset is, ha ezt le akarná írni, csak annyira közelgethetne hozzá, mint aki a fülemüle énekét utána akarná mondani. Ezer halmok és hegyek, rétek és szántóföldek, erdők és lapályok lepik meg a szemet, leírhatatlan különbözőséggel, a hely amphiteatrális, és minden oldalról elvesz a látás és a szem bé nem lepheti az egészet. Az angol sem nem ábrándozó, sem nem érzelő nemzet, s mégis igen sokat tart és áldoz fel a szép kinézésért, s képes magos hegyekre felmenni lakni egy szép kinézésért. Úgy tetszik, hogy egy szép kinézésnél erkölcsi létünk egész becsét érezzük, lehull minden tettetés kérge lelkünkéről, az élet gondjain feljül

vagyunk, s embertársunkhoz közelebb érezzük magunkot. Ezen szirt más meredek fokán, egy régi kastély romladványi vannak, még csak az őrző torony épen. Ily vad helyre is járható utakat és ösvényeket csinált az angol. Nyugvóhelyek, padok és asztalok vannak. Ezen hegysor északi részén emelkedik fel egy más meredek szikla, hol hajdan a Macbeth kastélya állott, s most is Macbeth Castle-nek hívják. E vidékekben van a Shakespeare *Macbeth*-je szcenáriája. Alatt a völgyben kényszerítette elé a boszorkányokat. Áll most is a dunsinane-i erdő, hova a birnámi erdőnek kellett közelgetni. A dunsinane-i Hillen Mr. William Nairns família-kastélya van, s ez bírja a Shakespeare által klasszikussá tett ezen helyet.

A falut Collace-nek hívják, 7 mértföld Perth-hez, William Nairns úr birtokosa az egész collace-i parishnak, lakása Dunsinane hegyén van (Dunsinane House): gyönyörű lakás, de a régi kastély, mely most is Macbeth Castle-nek neveztetik, egészen ruinában van. Azt beszélnek itt, hogy Shakespeare megjárta volt ezen kastélyt s a dunsinane-i hegyet is, melyről most is beszélnek a két [!] boszorkány históriáját, s megnézte a környéket, melyet *Macbeth*-jében leírt. A dunsinane-i hegynek szép kinézése van, majd 50 angol mértföldre lehet látni innen.

Leereszkedtünk osztán megint Perthbe, s szekeret vevén a birnámi erdő mellett el Auchtergoon felé a szép Dunkeldbe értünk. N[ota] B[ene] *Select Views of the Lakes of Scotland*. [Válogatott képek a skóciai tavakról.] Glasgow. 1830. Rotterdam-London. Attwood. Cap[tain] Stranach 25 óra. Murdoch öböl. Vilhelmina gőz. $\frac{1}{2}$ óra. Loch-Catherine. Boat. 2 óra. Loch-Lomond. Euphrosyne gőz. 6 óra. Dumbartontól Glasgowitz. Dumbartonnál 2 $\frac{1}{2}$ óra. Queen's Ferry. Szállító. $\frac{1}{2}$. - Glasgowitz Belfastig. Belfast 16 óra. Gőz. Dublintól Liverpoolig. Royal-Packet. Gőz. 15 óra.

Dunkeldi utunkban Perthből kijöve, Monzie, Muthill, Crieff, Madderty és Auchterarder környékén fekszenek sok helyek és hegyek, melyeket Ossian leír, itt estek a Fingal hőrszai csatái; teli ezen helyek természeti szépségekkel. Monzie mellett van eltemetve Ossian is. Ezelőtti esztendőben az itt való határon találták meg a general Wodes cselédi az Ossian temetőjét, amint mondják. De bizonyosnak állítja ezt a Skócia újabb leírása is: *The Travellers Guide through Scotland (Skóciai útikönyv)*. Edinburgh, 1830. Perthshire-ben minden lépten klasszikus földet találni. Itt esnek az Ossian főbb szcenái, Walter Scottnak sok darabja és Shakespeare *Macbeth*-je, de a nemzet históriájában is igen nevezetes. A római uradalomnak sok nyomait találni. Soká mulatott Perthben Agrippa, s a grampiani hegyeknél volt a britusokkal való ütközete. Estvére Dunkeldbe értünk, s még maradt annyi időnk, hogy a híres cathedrale-t megnézzük.

JÚN. 2-ÁN reggel korán felköltünk, hogy a Shakespeare által klasszikussá tett birnámi hegyet megjárjuk, mely a város töviben nyúlik fel a felhők felé. Ezt most Grandtully família bírja. Oly tisztán látszik a hegy, s oly megjárhatónak, hogy vezetőt nem is vettünk. Mindjárt a hegy tövében fenyvesbe értünk, hosszason kanyarogtunk az ösvényeken, míg egy mély árokra találtunk, ámbár jó magosan feljöttünk volt már, mégis oly magosan látszott még a Birnam hegye, mint alatt voltunk. Lehetetlen volt itt a meredekségnek nekifogni, s hogy magunkot el ne veszejtsük, kénytelenek voltunk megfordulni anélkül, hogy a hegy tetejét elérhettük volna. De hátra volt hagyva ez napra a természetnek több szépsége megnézése és Dunkeldé. A város a Tay vize mellett fekszik. Vidéke szépsége már rég magára vonta a közbámulást. A természet pazérolva adta ennek felséges szépségeit, s azt mostani birtokosa, az Atholli herceg még szebbé tette, amilyen kevés vagy egy sincs a szigeten. Dunkeldet minden utazó meglátogatja. Sokan és sokat írtak Dunkeld szépségéről. A híres utazó E[duard] D[aniel] Clarke, minekután a föld golyóbissa nevezetesebb és szebb helyeit megjárta, azt mondja, hogy ezen helynek szinte nincs párja Európában. Dr. Macculloch egész könyvet írt ezen hely szépségéről. Gray, az elégia- (*Elegy [Written] in a [Country] Church Yard*) [*Elégia egy falusi temetőben*] író

azt mondja, hogy ezen hely egészen meglepte, s elvesztette magát ennek szépségeiben (being overcome and almost lost in the beauties of Dunkeld). Legelőbb is az Atholli herceg parkjába mentünk. A bémenőnél kértek, hogy nevünket az idegenek könyvébe emlékezetül írjuk fel, mely mindenütt szokás a paloták és kastélyok meglátogatásánál. Hosszasan kanyarogtunk a parknak ezerféle változtatott szépségei közt, míg azon roppant épülethez értünk, melyet most épített a herceg jövőre lakjaul, got stílusból. Általmentünk osztán csónakon a Tay vizén, s a gyönyörű fenyves közt, a még gyönyörűbb ösvényeken hosszas fáradság után felértünk a Craigvinean hegyére. Mely meglepő kilátás, ennyi sűrű erdő után egyszerre egy sík szikla csúpjára lépni, mely az egész felséges vidék felébe emelkedett. Szinte kétségeskedik a szem, a perthi hegynek vagy ennek adja-e az elsőséget. Elmerül a szem, elme és képzelődés ennyi és ily messze hegyek és sziklák általnézésén. Itt születhettek az Ossian énekei, itt énekelte hőseit, s lebegett lelke a hajdon világában. Ily helyen állva, lehetetlen is, hogy aljas gondolat születhessen a lélekben. Elcsavarogtunk osztán a hegy más oldalán a Rumbling Bridge-hez, mely alatt van a Braan híres vízesése, lehetetlen leírni e felséges szcénát, a természetnek e magos játékát. A Braan mentén le, szünteleni vízesések mellett mentünk, míg újra a park innenső részében vezetőnk megmutatta az Ossian Cavoját. Azt állítják, hogy ezen sziklahasadásban írta volna Ossian énekeit. Mutatják kőágya és asztala helyét. Alább mentünk a víz mellett, sűrű fenyves és változtatott gyeppartie-k közt, míg az Ossian's Hallhoz értünk. Itt volt régen az Ossian lakja. Most egy korcs görög templom forma épület áll a vízparton, hátulja eltakarva fákkal. Bélépénk a kerek temple-be, szembe az ajtóval egy kép látszott embermagosságnyra a gobelinen. Ez Ossiant ábrázolja, midőn elei lelkei megjelennek neki. Közel szemléltette a vezető velünk, s midőn nézésében el volnánk merülve, nagy csörtetés közt eltűnt a kép s egy gyönyörű szála nyílt meg a szemnek; nyílt, széles ablakain ki egy rettentő vízesés zuhogott. Lehetetlen meg nem döbbsenni a természet ezen játékán. A temple falán, boltozatján, ablakain concav, domború s más optikus tükrök vannak, melyek száz meg száz formátumban adják elé a vízesést s a körülöttei erdőt s hegyeket. Elhagytuk az Ossian lakját s a szép Dunkeldet, s Dowally, Logieraitan, Rinaird, Aberfeldy, Taymouth, Kenmore, Killin felé Lochearnheadbe jöttünk. Kenmore a gyönyörű Loch Tay partján esik, melyet s az egész környéket Earl of Breadalbane bírja, a Loch Tay lemenetele felséges, hattyúk feredeznek széjjel, vízesések mellette. Mones vízesése, Killin felé emelkednek a sziklák. Lochy és Dachard vizei. Loch Dachard etc. A szcenéria itt is igaz highlandi.

JÚNIUS 3-ÁN. Lochearnheadből a Loch Earn, Loch Lubnaig, Ben Ledi mellett a szép Callanderbe jöttünk, Loch Vennacher mellett el, Trossachs, Loch Catherine vagy Katrine. Callandernek gyönyörű környéke. A vadromános szcénák s a gyönyörű kinézeteket lehetetlen nem bámulni. A környék a Trossachsra és a Loch Katrine-ig felséges, Loch Achray, Loch Vennacher etc. A Loch Vennacher vége felé a szcena hirtelen változik, a kies helyekből egyszerre merész hegyek közé lépni. A Trossachs változtatott erdős szcénákból áll, s egyszerre sziklás helyekké változik. Ezen különös szcénák közt egyszerre megnyílik a szemnek Loch Katrine (Nota Bene Trossachstól a tóig a két festőné kísérek). Ezen Loch a természet minden szépségével a bámulásig bír. Tudva van, hogy W[alter] Scott *The Lady of the Lake* [A tó hölgye] szép poemája szcénáját a Loch Katrine-ra s környékébe tette. Trossachsnál már árulják ezen Loch szép leírását s képeit: *Select Views of the Lakes of Scotland*. Glasgow, 1830., melyet mű is megvettünk. A Loch különböző szempontokból a leggyönyörűbben van levéve s írva. Elragadtatva olvassa s nézi a képeket minden utas, míg csónakjában végigvez a Lochon. Béülünk a csónakba, s legelőbb is azon szigetbe vitt, mely W[alter] Scottban Kirnan Uriskin név alatt jön elé. Ezen hely tulajdonosa éppen oly vadászházat állított ide, mint W[alter] Scottban le van írva. Helen Douglas and Clan-Alpin. A fal rakva minden vadállatok bőreivel, régi lándzsák, pajzsok, sisakok az asztalon etc. Lebegünk a csónakban a pompás

Loch vizén, az általmenetel 2 ¹/₂ órát tartott. Lehetetlen, hogy a képzelődés felséges s meglepőbb scénákat képzeljen magának. A természet legvadabb s románosabb képeit adta ezen helynek. Hegyek, meredek sziklák, erdők és gyepek változnak szüntelen. Mintegy 10 mértföld hosszú, 2 széles. Száz patakok csorgadoznak a hegyekről. A Loch Katrine keveseknél volt ismeretes a W[alter] Scott leírása előtt, most minden utas meglátogatja s bámulja. A Callanderi Parish leírója ezt mondja: Travellers who wish to see all they can of this singular phenomenon, generally sail West on the South side of the Lake to the Rock and Den of the Ghost. In sailing, you discover many arms of the Lake. Here a bold headland, where black rocks dip into unfathomable water, there the white sand in the bottom of the bay bleached for ages by the waves. In walking on the North side the road is sometimes cut through the face of solid rock, which rises upwards 200 feet perpendicular above the Lake. Sometimes the view of the Lake is lost, then it bursts suddenly on the eye, and cluster of islands and capes appear, at different distances, which give them an apparent notion, of different degrees of velocity as the spectator rides along the opposite beach. Every rock has its echo, every grove is vocal, by the melodious harmony of birds, or by the sweet arias of women and children, gathering filberts in their season, etc. In a word, both by land and water there are so many turnings and windings, so many heights and hollows, so many glens, creeps and bays, that one cannot advance 20 yards without having his prospect changed, by the continual appearance of new objects, while others are retiring out of sight etc. [Az utazók, akik ennek az egyedülálló jelenségnek minden szépségét látni szeretnék, rendszerint nyugatra hajóznak, a tó déli partja mentén, a Kisértet Sziklájához és Barlangjához. Hajózás közben a tónak sok keskeny öble tárul elének. Itt egy meredek hegyfok, honnan sötét szirtek merülnek alá a mérhetetlen mélységű vízbe, ott az öblök mélyén, a hullámoktól ősidők óta fehérre mosott homok villan. Ha az északi oldalon sétálunk, néha az út hatalmas sziklán átvágva folytatódik, ami kétszáz láb magasan, meredeken emelkedik ki a tó vizéből. Néha a tó eltűnik, aztán hirtelen megint előbukkan, szigetsoportokkal és hegyfokokkal, különböző távolságban, s mindez áttetsző, változó sebességgel tovatűnő képet kelt a túloldalon haladó szemlélőben. Minden szikla visszhangot ver vissza, minden liget zeng a madarak hangos énekétől vagy a mogyorószedő asszonyok és gyerekek édes dalától. Egyszóval, szárazon és vízen annyi a forduló és kapaszkodó, magasság és mélység, annyi a szurdok, csuszamlás és öböl, hogy 20 yardnyit se tehet meg az ember a látvány változása nélkül, egyre újabb tárgyak bukkannak fel, mások meg eltűnnek etc.]

Nincs oly elfásult szív, oly elélt lélek, mely meg ne repesnék ezen a helyen. A Lake-ról kiszállva pónik szokták az utasokat Loch Lomondig vinni. Mű portékáinkot a hajósokkal vitettük, s gyalog mentünk a szép vidéken. A következő vidék már Rob Roy szcénáival van tele, s az úton behívott egy asszony, hogy Rob Roy puskáját és kését nézzük meg. Ott állott hajdan a Mac Gregor háza. Őt mértföldnyi utunk után új látvány lepott meg, a Loch Lomond. Bészállunk a vízre, s mivel késő volt és szél is, nagy bajjal általevezünk a Tarbet Innbe, mely a Ben Lomond hegygel szembe van. Loch Katrine és Lomondról lásd Rob Roy etc.

JÚNIUS 4-ÉN egész délig Tarbetban maradtunk, vártuk fel a gőzhajót Dumbartonból. Loch Lomondon mindennap gőzhajó teszen utat, az utasok nagyobb része csupán a hely szépségét jön látni. W[alter] Scott oly nevezetessé tette ezen helyeket, hogy minden olvasója szent kötelességének tartja leírt szcénája helyeit is megnézni. Megérkezett délbe az Euphrosyne gőzhajó, azzal felmentünk a Loch felső részéig, ennek még hosszabb leírásai s képei vannak. Majd minden utas és utasné kezében a *Select Views [Válogatott képek]* vagy W[alter] Scott volt, s a szcénák változása szerint tekingetett belé. A Loch felső részénél megállott [a] hajó, mindnyájan kiszállottunk megnézni a Rob Roy barlangját. Mintegy 200 lépcsőn hágni fel

meredek szikladarabokon, s különböző hasadékokon béereszkedtünk a barlangba, melynek sok rejtekei, nyílásai vannak. Itt rejtezkedett Rob Roy üldözői elől, Loch Lomond mintegy 20 mértföld hosszú. Végig a Lochon ezer formákban változik a szcena, s mindig meglepőbb. 8 órakor Dunbartonba érkeztünk, hol más gőzhajóra ülve estvére Glasgowba jöttünk. Megváltunk a Highlandtól, s mély érzés lepott meg, felséges képei nagy nyomot hagytak emlékezetemben, s az ott való érzéseim el nem felejthetem. Amely utazó mezőhelyről jön ide, új érzés emelkedik lelkében, a lélek közelebb jön a természethez, s oly gondolatok ébrednek, melyek elhottak volna ezen helyek látása nélkül. Erdélynek sok szépség van adva a természettől, s azért-e, hogy még író nem támadt felfedezni ennek szépségeit, vagy hogy a nemzet minden osztályánál nem ébredt fel a természet szépségei iránt való érzés, mű még nem járjuk szebb vidékeinket.

JÚN. 5-ÉN. A skóciai protestáns eklézsiák még szorosabbak lévén a vasárnap magatartásában, mint az angol epizkopálisok, 5-én vasárnap lévén, Glasgowban semmit sem láthattunk. Minden bolt, minden ház zárva van itt vasárnap, s ez a 150.000 népességből álló város mintha egészen kiholt volna vasárnap. 6-án. Előbb a Town Hallt, a Juryk Ítéző Székét néztük meg. Azután a Lunatic Asylumba mentünk, hol az intézet doktora maga mindent megmutatott. A férfi és asszony bolondok külön vannak, és a betegség más nemei szerint valók megint külön. Kertjeiket, szobáikat megnéztük. Jöttünk onnan a Hunterian Múzeumba, mely természet-történelmi, kép- és könyvgyűjtemény. Pompás klasszikusok. Pergamen ritka kiadások etc. Onnan a Public Reading Roomba, mely a Casino itt. Ennél pompásabb olvasószobát nem láttam. Görög stílus. Oszlopokon áll. Közepe sétáló hely, az oszlopok közt. Minden nyelven mindenféle újságok. Periodikus írások etc.

Mid pleasures and palaces though we may roam,
Be it ever so humble, there's no place like home.
A charm from the skies seems to hallow us there,
Which, seek through the world is ne'er met with elsewhere.

Home, home! Sweet, sweet home!
There's no place like home!
Oh, there's no place like home!

A clergyman in Arrochar, Dunbartonshire.

[A második és harmadik versszak hiányzik.]

[A vándor örömteli földre ha lel,
az otthonát ott se feledheti el,
mert otthoni földön a béke honol,
s más tájakon azt nem lelni sehol.

Csak az otthon ad örömet!
Oh, áldott hazai rög,
Te édes otthoni rög!

Egy arrochari lelkész, Dunbartonshire.

Bajor Andor fordítása]

Estve 8 órakor Belfast nevű gőzhajóra ültünk, 9 órakor Greenocknál már a magos tengerre értünk. Hideg szél fűtt, s hamar letakarodtak az utasok a kabinetokba. Azok pedig, kik steerage-en voltak, egész éjjel fenn szigorogtak a hajó tetején.

[JÚN.] 7-ÉN. Délután 3-kor megérkeztünk a belfasti kikötőbe Irlandiába. Belfastba Mail Royalt vettünk, s egész éjjel útba lévén 8-án 5-kor Dublinba értünk. Legelőbb is Lower festő urat kerestük fel, kihez ajánlólevelünk volt. Lower úr előbb is a bank épületébe vitt, megnéztük osztán az irlandi Pairek és Commonok házát. Azután a bankócsinálás direktorától engedelmet nyervén, a direktor úr maga megmutatta a bankócsinálásnak minden manipulációját, mely gőzmasinával menyen. Az egymáshoz való controlloria igen mesterséges! Két szálában jártunk, hol az újabb és régi festők munkái voltak kitéve. Megismerkedtünk Weld úrral, ki hajdon Amerikába utazott, és utazását kiadta; Weld úrral az Irish Museumba mentünk. Lady Mosyan háza. Gazdag ennek mineralogikai és természethistóriai gyűjteménye, de még nevezetesebb a pompás klasszikusokból álló könyvtár. Több eredeti régiségek benne és pergamentre írt régi munkák, Korán etc. Megnéztük osztán a dublini gazdag kollégiumot, könyvtárát, refectóriumát, templomát etc. Ámbár csak egynehány református van Irlandban, mégis sok a püspök, érsek és pap, kiknek itt semmi kötelességek nincs, csak a nagy dézmákat és jövedelmeket veszik. Némelyik sohasem látja eklézsiáját. Sine cura hivatal. Délután 5 órakor felültünk a Thetis nevű packet royal gőzhajóra, megint rossz időnk volt, s másnap is reggelig tartott.

[JÚN.] 9-ÉN 7 órakor megérkeztünk Liverpoolba, mely Angliának legnagyobb kereskedővárosa, s Londonnal vetélkedik a kereskedésben, s amerikai relációira nézve felül is haladja. Megjártam a város egy részét, azután a temérdek hajókkal teli dockokba mentem. Nagy része amerikai hajó. Kettőbe, a Plutarch és Telahassie-ba leereszkedtem, mindenik New York-i. Csinosságok felyül mülja az európaiakét. Egy utazót 20 guineáért visznek New Yorkba vagy Philadelphíába. A steerage-en 3 pound. Boston 30 guinea. 25-30 nap Amerikába érkeznek.

Countrymen! The [British] army enters your territory. Children of the same country, unite yourselves to us, to cast aside the odious yock [yoke] of slavery. Abandon your houses, your fortunes, abandon everything, what has been most dear to you, and crowd together to sense the first of blessings - the independence of our country.

But let us not deceive ourselves. For the future, severe labour and sanguinary contests await us: we have to contend with a powerful enemy: his forces are prodigious, - the extent of his dominion great.

The contest will be terrible and arduous; but recollecting that Providence grants strength to union, that it gives victory, courage and perseverance, let his name be invoked as the aegis of our holy cause and let us seek aid from him, and consolation in religion. Guided by these truths, we shall attain the greatest of earthly benefits - the freedom of our country. Liberty and independence is our cry, it is to them that our efforts tend.

The duty of kings is to render men better, and it is only on that principle that the sacredness and legitimacy of their thrones can rest.

But when a Sovereign himself tears asunder those sacred bonds which unite him to his people, when obedience to his arbitrary will leads to disobedience to God, then an appeal to arms is as just as it is inexorably necessary.

Cast but one look upon the situation of our country. The prosperity of the country has disappeared, national progress has been obstructed, the traces even of domestic virtues are gone, our souls have been degraded by slavery and our wealth has served to foster debauchery. Governed by impotent individuals, the national character everywhere sinks into insignificance; the sole object of those, who governed us has been to dispossess us of everything which is valuable in the eye of Heaven and earth.

To arms! my brethren! to arms! It is to you I address myself, inhabitants of... Now or never is the moment for casting off the afflictive yoke. - It is now against the Br[itish] nation that we take up arms, that generous nation has the same origin with ourselves, its energies and its strength guided by our implacable enemies in the spirit of a deplorable policy are worthy of higher destinies. Its laws, its religion, will be respected by us, in proportion to the respects we cherish for the laws and the faith of our fathers; it is not against these that we wage war, but against that spirit of despotism, which has crushed and oppressed us.

Our enemies calumniate us to the world by accusing us of being influenced by Jacobinical principles.

We protest before God, and the whole world, that the religion of our fathers, a constitutional monarchy, the consolidation of the law, of tranquility, of social order, have been and ever will be our only principles of action.

I again repeat victory will be not easy, prodigious efforts, sacrifices of life, of prosperity await us, and even perhaps, repeated reverses. During a protracted war, perhaps a wandering life, or perhaps the death of martyrs, may await us, but trusting in God, let us not retreat. Etc.

[Honfítársaim! A [brit] hadsereg lép hazátok földjére. Egyazon ország fiai, csatlakozzatok hát hozzánk, hogy a rabszolgaság gyűlölt jármát levessük. Hagyjátok ott otthonaitokat, amitek csak van, hagyjatok ott mindent, a legdrágábbat is, s fogjatok össze, hogy érezhessétek országotok függetlenségét, az áldások közt a legeslegelsőt.

De ne csapjuk be önmagunkat. Nehéz munka és véres küzdelmek várnak ránk a jövőben; erős ellenséggel kell szembeszállnunk, melynek rendkívüli hatalma s óriási birodalma van.

Szörnyű és heves lesz a küzdelem, de gondolatok arra, hogy a gondviselés erősíti az összefogást s győzelemre, bátorságra és kitartásra vezet, hívjuk hát az ő nevét szent ügyünk vezércsillagául, s keressünk nála, a vallásban oltalmat és vigasztalást. Ilyen igazsággal vértetzetten, elérhetjük a földi jók legnagyobbikát - országunk szabadságát. Szabadság és függetlenség a mi jelszavunk, e kettő, amire törekszünk.

A királyok kötelessége, hogy adják meg az embereknek, ami az övék, s egyedül csak ezen az elven nyugodhat trónusaik szentsége és törvényessége.

De ha egy uralkodó maga szakítja szét a megszentelt kötelékeket, melyek népéhez fűzik, amikor már az önkénynek való engedés Isten elleni véték, akkor a fegyverfogás éppen olyan jogos, mint amilyen kérlelhetetlenül szükséges.

Tekintsétek országunk helyzetét. Jólétünk oda van, nemzetünk fejlődését gátolják, a családi erényeknek még a nyomai is eltűntek, lelkünk a szolgaság alázza s gazdagságunk erkölcselenséget szolgál. Tehetetlen egyének miatt a nemzetiség mindenütt jellegtelenségbe süllyed, s akik irányítanak, egyetlen céljuk, hogy mindentől megfosszanak bennünket, ami égen-földön értéknek számít.

Fegyverre, testvéreim, fegyverre! Hozzátok szólok, ... lakói. Most vethetitek le a kínzó jármot vagy soha. Most a br[it] nemzet ellen fogunk fegyvert, ez a nemes fajta velünk egy töről származik, erélye és életereje jobb sorsra érdemes, mint amire kérlelhetetlen ellenségeinek

szégyenteljes politikája kárhoztatja. Törvényeit, vallását tiszteletben tartjuk, éppen úgy, amilyen mértékben tiszteljük apáink törvényeit és hitét; nem ezek, hanem az önkény szelleme ellen harcolunk, amely minket is sújtott és elnyomott.

Ellenségeink a világ előtt jakobinus elvekkkel vádolnak. Isten és az egész világ előtt kijelentjük, hogy apáink vallása, az alkotmányos monarchia, a törvényesség és nyugalom, s a társadalmi rend biztosítása volt és marad tetteink célja.

Csak azt mondhatom újra, hogy a győzelem nem lesz könnyű, rendkívüli erőfeszítés, életünk és jólétünk feláldozása vár ránk, s talán újabb balszerencse is. Egy elhúzódó háborúskodás nyomán talán bujdosás, sőt még a mártíromság is, de Istenben bízva, ne hátráljunk meg. Etc.]

A Scotus Highlandereknek egy része most is a gael nyelvet beszéli, de a míveltebb rész már egészen angolul beszél. Ossian énekeit tudóknak nyomára nem akadtam, a skótusok magok is azt hiszik, hogy ezen énekek nagy részét Macpherson írta volna. A Highlanderek régi öltözetjének még lehet nyomát találni néhol. A skótus regementek most is mezítelen lábbal s tartással járnak. A tartant néha nemzeti ceremóniákkor viselik az elsőbbségek is. Ez gyapjú, szőtt, csíkos matéria, zöld, veres, kék és fekete színekkel. Azt mondják, hogy a római öltözet nyomai. Az alvidékiek egészen angolosan öltöznek és beszélnek. A skótus átaljában becsületes és merész. Szegény ugyan a Highlander Scotus, szobája szinte mint a mű colonusainké, néhol kéménye sincs, marhája a szomszéd szobába, eledele csak hús és tej, s mégis boldog az ő szabadságában. Majdnem egészen presbiteriánusok. This system is founded on a parity of ecclesiastical authority among all its presbyters, excluding all preeminent of order, all its members being equal in rank and power. It is also exceedingly simple in all its forms, admitting in no outward splendour or ceremony, not any of those aids to devotion which are supposed to be desired from painting or music. [Ez a rendszer a presbiterek egyházi tekintélye egyenlőségén alapul, bármiféle rangbeli kiemelkedés kizárásával, minden tag egyenlő a rangban és hatalomban. Formaságaiban is végtelenül egyszerű, nem enged meg semmi külső csillogást vagy ceremóniát, még a zenében vagy festészetben sem, bármennyire is az áhítatosságot volnának hivatva elősegíteni.] A presbiteriánusokon kívül vannak még sok disszenterek: epizkopálisok, burgher és anti-burgherek, quakerek, baptisták, unitáriusok, glasitesek, bercanusok, katolikusok. Skócia ámbár egyesítve van Angliával, a maga törvényét s institúcióit mégis megtartotta, s külön törvényszékei vannak. Mária 1567-ben kényszerített lemondani a trónról, 1567 James ült thrónusba, Elisabeth meghalván, Angliában Jamest meghívták, s 1602-ben [!] ő a két országot egyesítette. A clansmen címer megszűnt Skóciában. A bag-pipe muzsikát most is lehet sok helyt hallani, mely hasonlít a mű csimpolyánkhoz.

[JÚN.] 10-ÉN még Liverpoolban mulattunk. Délután 4 órakor kimentünk szekérrel a Railway, vagyis Gőzszekér-úthoz. A gőzszekér az emberi észnek triumphusa. Amint a Gőzszekér-út kezdetéhez jutottunk, egy széles hosszú hall alatt állott 10 omnibuszforma szekér egymásba láncolva. Nem képzelheti az ember, miképpen meheszen ezen nagy és hosszú machina magától. Legelől állott a gőzszekér, magos kemencés kéményével és hozzákapcsolva a több szekerek egymás végtiben láncsal. Mindenik szekérben négy kanapé van 16 személyre és a kocsi tetején kettőre. Mintegy 130-[an] ültünk fel a szekérbe, én felül maradtam, hogy szabadobban láthassak. Mihelyt minden utazó elhelyeztette magát, megcsendült a harang, az első szekéren a gőz süvöltetni kezdett, s egy fél minutum alatt minden szekér kerekei peregni kezdtek. Amint a boltozatok alatt mentünk, nagyon meglepő volt a gőz süvöltése és ezen tíz egymásba fűzött szekerek kerekei pergése. A kerekek mindenütt vaspántokon mennek. Majd egy mértföldnyi út az elején egészen kősziklák közt van vágva, azután ahol völgy van ott magosan fel van emelve, úgy hogy az egész út Liverpooltól Manchesterig csupa egyenes linea.

Néhol hidak mennek el az út felett, meg másutt alatta vizek és csatornák folynak. Nem tudja az ember, ha ezen óriási munkán, a temérdek költségen bámuljon-e vagy a gőzszekér repülésin, mely oly sebesen pereg, hogy amint földre néz az ember, lehetetlen megkülönböztetni a tárgyakot. A gőzszekér ezen $30\frac{1}{2}$ angol mértföldnyi utat (6 német mértföld) közönségesen egy óra alatt teszi meg, s néha 57 s 58 minuta alatt is, a madár ennél sebesebben nem repülhet. Megérkeztünk Manchesterbe, s mivel a coach innen mindjárt indult, Altrincham, Newcastle [-under-Lyme], Stone, Stafford, Brewood, Wolverhampton, Birmingham felé indulunk. Egész éjjel fűt a hideg szél, s vert az eső az out-side-on.

[JÚN.] 11-ÉN 8 órakor Birminghamba jöttünk. Megnéztük itt többek között Thomasson híres fábrikáját, platt, kés, fegyver, gyűrűk, vázenek, beretva, puskák s minden más vas és platt ártikulusok fabrikáját.

[JÚN.] 12-ÉN reggel coach-csal Coventry, Daventry, Stony Stratford, Dunstable és St. Albans felé Londonba érkeztünk.

[JÚN.] 13-ÁN Bowring úr.

[JÚN.] 14-ÉN. Frustukon megint Bowring úrnál.

[JÚN.] 15-ÉN a Guild Hallban a Common Councilban voltam.

[JÚN.] 16. Westminsterben Gas Works Manufactory. Burlington Arcade. Bazaar a Piccadillyn.

[JÚN.] 17. Parlamentum Háza és Westminster Hall.

[JÚN.] 19. Quakers Meeting House. [imaház]

[JÚN.] 20-25. Király, parlament nyitása. Kakasviadal és Little Grosvenor Streetben. Royal Cock Pit. Chiswicki kert. Bál. Horticulture Society. Common House és a Pairek Háza - West Smithsfield.

Commentaries of the Laws of England. By Sir William Blackstone, with notes by John Frederick Archbold [Az angol törvények magyarázata. Írta Sir William Blackstone, jegyzetekkel ellátta John Frederick Archbold]. London 1811 and 1828.

[JÚN.] 26. Cricketing a Cricketing Groundon.

Az angol időtöltésnek egy különös neme lévén a kakasviadal is (Cock-fighting), lementünk a Westminsterbe, hol kakasviadal tartatott. Az udvar hátulsó részén van a teátrum, nem a legcsinosabb helyt. Midőn a szűk ajtón bementünk, már érzett a tyúkszag és valamely erős fűnek a szaga. Nagy kakaslárma s kukorigolás hallott. Még nem lévén egybegyűlve a publikum, a felvigyázó elvitt a kakasok házába, mely a theátrum egyik oldala mellett az első emeletben van. Nagy kodácsolás, tyúkszag lepett meg, amint beléptünk. A szoba négy oldala egészen ketrecekből áll, s minden kakasnak külön logéja van, de oly módon, hogy egymástól

egészen el vannak rekesztve, s logéjok előtt is előfüggő van, hogy mindég sötétben legyenek. A ketrec-logék öt renddel vannak egymás felett. Ezen szobában 85 kakas-loge volt, s ugyanannyi alatt, alkalmasint minden loge el volt foglalva feljül és az alsó emeletben is, a felsőben hetvenkét kakast számláltam. Ezen kakasok nevelése különös. Éppen úgy fajra választják őket, mint a lovakot, s minden kakasnak genealógiája van. Már kicsin korában ezen logeba zárják őket, s mindég sötétben tartják, hogy a maga fajtát sohase láthassa. Ételek bőv. Bizonyos füveket s hevítőszereket is adnak bé nekik, de abból titkot csinálnak a kakastulajdonosok. A szalma mindég újítva van alattok, s tisztítják logejokat. Taréjok egészen levágva, farkok tövig kitépve, szárnyok elnyírva, és a lábszáron való köröm félig elvágva. A farkat s szárnyat azért hányták el, hogy a viadalban azok szelet adván, nem mozoghatnak oly könnyen, és hogy a taréjba a más ne akadhasson belé. Mindennap spongyával mossák lábokat és taréjokat. A felvigyázó néhányat kivett a mára szánt viaskodókból, s megmutatta erős competíciójokat. Végre gyűlt a publikum. A theátrum a ház közepén emelt álláson van, mely szőnyeggel bé van terítve. A nézők a theátrum körül magos padokon ülnek. Megjelennek osztán a kakasbirtokosok, mindenik a maga viadalra szánt kakasát zsákban a theátrumra felhozván. Felolvastatik mindeniknek a genealógiája és hogy mindenik mennyiben fogadott, hogy az ő kakasa fog győzni. Azonban mindenik tulajdonos kiveszi kakasát a zsákból, felmutatja a publikumnak. Egyszerre nagy láрма lesz. Az egész publikum fogad egymással. Egyik azt erősíti, hogy a veres kakas győz, a más a fejért állítja, s a fogadások egymással nagy láрма alatt nagy summákra mennek. Ekkor a tulajdonosok még kezekben tartván a kakast, szembe tartják egymással, hogy bosszankodjanak fel. Eleresztik osztán. Egyszerre nagy csendesség lesz a publikumban. Egybecsapnak a kakasok oly erővel, hogy többnyire az első egybecsapással mindenik elesik. A tulajdonosok felsegítik, s megint egybecsapnak kétszer-háromszor. Mivel mindenik kakas lábaira, mint egy dohányfüző tő, oly éles sarkantyú van kötve, az egybecsapással sarkantyújukban gyakran egybeakad sarkantyújuk s elesnek. Ekkor a tulajdonosok felsegítik. Midőn lankad valamelyik, még nagyobb láрма lesz. Megint nevedeknek a fogadások a sárga vagy fehérre, és így tart rettentő méreggel s agyarkodással a kakasok egybecsapása több minutákat. Midőn valamelyik beléakadhatott a más taréjába s lenyomta, megint nevedekhet a fogadás, és ez így tart néha több minutákat, de legfeljebb egy fertályóra alatt vége a viadalnak, mert amelyik lenyomhatta a mást, addig nem nyugszik, míg halálra nem vágdalja s rúgja a másikat. Öt rendbeli pár kakas állott elé, míg ott voltunk, s a harmadik rendbeliek egybecsapása oly mérges volt, hogy mind a kettő megholt a teátrumon, és ez gyakran történik. Ekkor is a tíz egybebecsapottból hét hullott el. Különös gondolatokra ad alkalmat ezen valóban vad multság! S nem ellensége-e az ember is a maga fájának, ha soká magányban él?

Bírák vannak a megítélésre.

Nota bene. Felmentem megint a British Museumba, végignéztem a régiségek galériáját, azután a zoológiát, s a minerálék galériájába érve, mint akinek nincs előkészülete és ismerete a kövek országával, csak végig akartam futni, inkább a nézőken lebegvén szemem, mint a köveken; az arany és platina stufák sora lévén az első, amint az üveg alá néztem, megakadtam két darab kövön, melyeken e volt írva. „Lenerto Hungary” [1]. Tovább szemléltem, Peru és szumátrai legszebb arany stufák, megint közbe számtalan erdélyiek. Némely köre csak ezen szó van felragasztva: Transylvania. De találtam többeket, melyeken a hely is fel van írva, mint: Fuvesh (talám Füves). Transylvania. - Trestian. Transylvania. És tovább: schemnitz, nagyági, verespataki, boicai, abrudbányai, offenbányai igen gazdag stufák. Ki hozhatta ezeket ide? Egyiken fel vala írva „Presented by Mr. Rev Cracherade”, kérdém a felvigyázótól, ha nem tudná-e, ki ez az úr, de nem tudott utasítani. Megint egy emléke Erdélynek! Kedves volt gondolatomnak, hogy e kis hazát ismerik ennyiben. De csak gazdag köveiről?! De csak gazdagságáról! Egy sorban Peruval és Szumátrával! Mely más, mely egészen büszkébb érzés fogta volna el lelkem,

ha hazám tudományos szüleményinek, mesterségi igyekezetének vagy műveltsége akármely nemének egy remekét találtam volna itt e kövek helyett! És ugyanezen fedelezet alatt találod a régi világnak leggazdagabb művészi gyűjteményét, itt találod a világon a leggazdagabb, legdrágább és félmillió darabnál többre haladó könyvtárt, s hiába keresed benne a Magyar Hazákat, hiában azoknak akármely művészi emlékét - magyart semmit nem találsz, magyart éppen sem! Indiák és Kína, török és szanszkrit s minden vad nemzetek litteráriai emlékét találod, feltalálod a Bibliának minden élő nyelveken való kiadását, de magyart nem találsz, azt éppen nem! S miért nem magyart is? Megint litteratúránk állapotja jutott eszembe! S megint egész küli hírünk. Elfogódott szívem, s elbágyadt érzéssel hagytam el e leggazdagabb épületjét a világnak, s a britusnak örökös büszkeségét. Ha vajon maga a magyar-e oka e hátramaradásnak a művelt világból? Ha nem nemzeti energiátlanság, eltompulás vagy megromlottsága e veszteglésének oka? - kérdezgetem magamban. Az nem! Az éppen nem egyik is. Láttam Európa minden műveltebb nemzeteit már, vizsgáltam törvényeiket, intézményeiket és szokásokat, s oly részre nem hajló egybehasonlításokat tettem, mint idegen tehetné, s mindannak csíráját feltalálom a magyarban, amire ész, lélek és érzés kell. Levegője, fekvése kedvezőbb sok nemzetekénél s földje gazdagabb mindenikénél Európában. Az erőnek minden neme megvan a magyarban - s miért van tehát mégis e hátramaradásunk? Miért hogy e nemzet csak örökös messzerémlő vágyás közt eped? Mi az a fátyolozott, homályos bánat, mely íróink nagyobb részében fő karaktervonás? Mi az, amit oly sok jobbérzésű magyar ezerképpen és ezer formákban ki akar fejezni előmentünkre, s mégis senki az igazi nyelvet még el nem találta? Ó, ezen gondolatok harc és csüggedés közt hánykódtatják a lelket, s csak a jövőre való appellálásban hagynak enyhületet.

JÚNI[US] 21. Angliában mindég nevezetes a parlament-megnyitás, most a parlament reformja forogván fenn, új követek jelentek meg az alsóházban, s a nemzet vágyva figyelmez a kimenetelre. Már 10-kor egybegyűlt a két Ház, 12 óra tájban a Parliament Street a Charing Crosstól le egészen a Westminsteri Templomig nézőkkel, szekerekkel tele volt. Minden ablak elfoglalva nézőkkel, s minden házfedél tele emberrel. Az asszonyok közt a párok feleségeiknek lévén elsőségek a bemenetelben, ezek egész gálában (full dress) korán jöttek cifra szekerekben. Tömve volt a felmenő, de még telibb azon szobák, melyek az asszonyok és idegenek számára engedtetek. Megjelent végre a lovagárda, dragonyosok, políciák rendet csinálni. Jött a Tower personáléja a veres köntösben öltözött láncsás gwardókkal, kik a királyi insignéket hozták. Több rendbeli régi öltözetű page-ek, gwardok s egyéb udvarhoz tartozók jelentek meg, mind láncsásan. A Lord Chancellor egész gálájában a királyi pálcával. Azonban megkondultak a westminsteri harangok és ágyúk, jöttek a királyi hercegek mind egész gálában. Némelyiket örömkialtással fogadta a nép: Hurrah! de a cumberlandi herceget és Wellingtont kirregtetés és püsszegetéssel. Egy csapat lovagárda nyargalt előre, mely a király jövetelét jelentette. Négy udvari hintó, hat-hat lóval, mindenik mellett egy lovas, melyben a kameráriusok s más udvarhoz tartozók ültek. A „Hurrah” kiáltás jelentette, hogy a király is jön. Nyolc egyforma hermelin ló húzta az ő szekerét, minden ló mellett egy lovas nyargalt, s minden pár lovon más jockey ült. A király gálahintájában jött, mely merőben aranyos. A négy keréknél négy aranyozott szobrok tartották kezekben a Britannia insignumait. A tetején két angyal a koronával és kereszttel. A hintó két oldala csaknem egészen vastag kristályüveg, úgyhogy a király egészen látszott. Egész ornátusában volt, hajdonfővel. A nép kiáltás[ától] és muzsikától zengett a levegő. És ezen kiáltozás az angol népnek szívéből jött, s nem a políciá rendeléséből. Az angol kimutatja, ha szereti királyát, de azt is igen is kimutatja, ha nem szereti. Az ezelőtti királyt, IV. Györgyöt, ki popularitását elvesztette volt, többször fogadták kirregtetés és püsszegetéssel. Az angol igen szereti mostani királyát, s úgy látszott, a király is érezte aranyos hintójában, hogy ő egy szabad nép királya. Mely gyönyörűség egy szabad nép királyának

lenni! Megállott végre a szekér a parlamentház grádicsánál, sok ceremóniák s különféle régi öltözetű gárdók közt felment. Beszédét a thronusban állva tartotta, amint mondják, mivel én bé nem fértem. Aki a parlament nyitása pompáját és ceremóniáját látni akarja, vagy csak a belsőt, vagy csak a külsőt láthatja. Aki alatt van, a király jöveletekor már bé nem férhet, s fel jókor kell menni, hogy helyet kaphasson. Elvégezvén beszédét, ismét azon ceremóniával jött le, s ment végig a király az utcákon s a St. James's Parkon által, haza. Ezen egész ceremóniában sok fényesség, sok nevezetesség van, de van sok hókuszpókusz is, és ok nélkül való parádé és pompa. Tudja ugyan azt a nemzet, s tudja a király, hogy ez a pompás komédia nem tartozik az igazgatáshoz s a nép boldogságához, hanem az angol régi szokásait sokakban megtartván, még megtartotta ezen parádézást is.

JÚN. 22-ÉN lementünk a Westminsterbe, a gázmanufaktúrába, az itt való manufaktúra legnagyobb Londonban. Mint egy vár, oly falakkal van körülkerítve a manufaktúra, belseje teli a gáz produkciójához tartozó épületekkel. Előbb a kemencéket néztük meg, azután a purifikáló helyeket, a reservoireköt s végre azon szobába jöttünk, honnan a város ezen egész részében a gáz mennyiségét dirigálják. A reservoirekből minden utcákon derekamnyi vastagságú öntött vascsők mennek végig. A generális csökből apró csökön viszik fel a gázt az utcai lámpásokba, boltokba és házakba. Ez az egy manufaktúra hétmillió sterling ára gőzt produkál esztendőnként, melyet részént a város, részént az ezt használó privátusok fizetnek. És ily manufaktúra még hat van Londonban. Az igazgató szobákból minden minutában látszik, hogy a csök és melyik cső mennyire van teli gázzal. Egy sróf fordításával kizárja akármelyik csőt, vagy igazgatja, amerre tetszik. Aki Londonban egy serfőzöt s egy gázmanufaktúrát nem látott, nincs is képzeletje az emberi igyekezet és mesterség óriási erejéről.

Visszajövet a parlamentbe mentem. A Common House-ba, amíg hely van, fél koronáért, 2 $\frac{1}{2}$ shilling, bécsoátják az idegent a galériába. Még kevesen voltak, midőn bementem. A tagok közül is csak néhány jelent volt meg. Végigtekintettem a szálán, hol annyi nevezetes beszéd mondatott, annyi nevezetes ember jelent meg, és ahol az angol konstitúció dolgoztatik, és ahonnan minden hang egész Európában és az egész világon visszahangzik! Az angol parlamentszoba nem oly pompás, nem oly nagy és nem is oly comfortable, mint a francia kamara. Lassankint gyűltek a tagok. Végre jelentette az Usher a Speaker jövetelét. Megjelent elől a királyi pálcával az Usher, utána a Speaker hosszú parókával, fekete, lobogó ujjú paláttal. Minekelőtte székét elfoglalta, körülnézett s negyvenig számlált, amennyi számmal lenni kell a tagoknak a parlament elkezdhetésre. Azután felült székébe, a tagok is leültek, és kalapját mindenik feltette. A Speaker széke a ház végső részében közepén van. Előtte egy széles asztal mellett a Clerk két adjutánsával (amanuensek), parókával s fekete paláttal. A tagok körül ülnek rendre emelkedő padokon, minden különbség nélkül, s mindenféle öltözetben. Némelyik korbácsával játszik, mivel a tagok egy része itt s a paireknél is lóháton jön a parlamentbe, s lovásza az ajtónál várja, míg vége az ülésnek; pantalon, frakk, kaput, csizma, papucs, strimfli, mindenik tag, ahogy tetszik, oly öltözetben jelen meg. Előbb némely új tagok a hitet tették le a Clerk asztala előtt, mely hitletétel alatt három tárgy volt előttem figyelmetes. Elsőben, hogy a hitet a Clerk olvassa, s az esküvendő csak hallgatja, és néha mondja rá, hogy azt teljesíti. Másodszor, hogy az esküvendő az esküvés alatt a Bibliát tartja kezében, s azt több ízben megcsókolja. Harmadszor pedig, hogy az esküvés elvégzése után mindenki két shillinget teszen le a Clerknek, mely nagyon különösnek jön éppen itt. De még különösebb az, hogy az esküvéseket éppen senki nem hallgatja, azalatt mindenik vagy diskurál szomszédjával - valamint [a] praeses is -, vagy írásait olvassa, az esküvés végzésével mindenik megesküdött a Speakerhez menyen, s kezet szorítanak együtt, mely a béiktatás jele, de egészen mechanice és figyelem nélkül menyen. Azután sok kérések vétettek elő, de a nagy munkával készült hosszú és néha ezerek által aláírt kéréseknek csak az indorsátumát olvassa el a Speaker, s azzal

superálva van a dolog, s mindezeket az asztal alatt egy nagy zsákba dugják, s amint megtelik, kihordják egyenként. A billek és kérések prezentációja elvégződven, melyre igen kevesen hallgattak, s a praeses is csak mechanice vivén véghez az olvasást, azután több tagok beszéltek különböző tárgyakról, nevezetesen az Írlandiában uralkodó nyughatatlanságokról. Tribune nincs, mint Franciaországban. A tagok helyekből beszélnek, midőn szólnak, felállnak, és akkor leveszik kalapjukot. Az előadás igen különös, kevésnek van orátori talentuma, a beszéd alatt kalapjával hadarász, nadrágjába dugja kezét, az oszlophoz támaszkodik vagy valamely írással gestál. O'Connel, Sadler a meglehetősbek. Aki nagy orátori talentumot vár, nagyon megcsalódik. A Speaker adja a rendet intéssel annak, aki beszélni akar. A beszéd mindég a Speakerhez van intézve. A Clerkek és a galériában az újságírók rapiálják a beszédeket. Amint némely beszélő fontost mond, vagy kivált nem tetszőt, oly zaj lesz egyszerre a tagok közt, hogy a beszélőnek meg kell állni. A Hear! Hear! [Halljuk!] szót néha annyiszor, oly különböző vastag, vékony, csúfolódó vagy csudálkozó hangon hallani, hogy a hallgató kétségesskedik, ha a törvényhozó híres angol parlamentben van-e, vagy más lármás gyűlésben. Hozzájárul az idegen bámulásához az is, hogy a tagok nagyobb része nem látszik figyelmezni a beszélőt, némelyik olvas, a más suttog, az ifjabb tagok feszedeznek, korbácsokkal, pálcikáikkal legyeznek, az öregebbek a hosszú beszéd alatt el-elszunnyadnak. Innen a Pairek Házába mentem, mely az épület más osztályában van. Ezek későbbre szoktak egybegyűlni. Az ajtónállónak jelentvén, hogy idegen vagyok, könnyen bécsoztott. A Pairek Házában állani kell az idegennek a barriereken hátul. Ez a ház sem oly alkalmatos, mint a franciáké. Itt is az írlandiai dolgok folytak. A thrónus előtt a veres gypjúsákon ül a Lord Cancellarius (Brougham), hosszú paróka, fekete palást, előtte a királyi pálca. A tagok itt is feltett kalappal vannak, s csak a beszéd közben veszik le. Az ülésnek nincs rendje. Némelyik a gypjúsásokon keresztbe ül. Itt sincs az a figyelem, amint messzün képzel az idegen.

Figyelemre méltó az angliai parlament organizációja, mely e nemzet szabadságát annyi századok alatt fenntartotta, melyet Montesquieu és Blackstone oly igen magasztal, és amelyben Bentham és az újabb írók és az újabb idők sok hibát és javítani valót találnak. A magyar diéta organizációja és sarkalatos törvények, legalább írásban, sokat hasonlítanak az angolhoz, de a rezultátumok különbözőleg mutatták magokat. Nálunk az Andreanum Diploma és Angliában a Magna Charta kelése majdnem azon egy időre esnek, s majdnem azon pontokat foglalják magokban. Anglia a maga Magna Chartáját máig is üveg alatt tartja a British Museumban, s azt mint szent ereklyét tiszteli, annak minden pontjához betű szerént tartja magát, s őrzi és megtartatja, mint személyes szabadságának s vagyonbeli bátorságának és bánthatlanságának szent palládiumát De mű az Andreanum Diplomának artikulusaitól egyenként is időnként elállottunk, azt eltörölő törvényeinkben, articulusainkban, nevezetesen Magyarországon ... [Az évszám helye üresen maradt a kéziratban] és Erdélyben 1736[-ban] boldogtalan időkben hozott pontoknak találván, eltöröltük, nevezetesen sok ízben a híres clausulát, és magunkot az őfelsége lelkiismerete kezességére bíztuk. De az angol most is bigott e részben, s nem haladt elé az idővel, mint mű magyarok, ő most is a Magna Charta clausulájához tartja magát, s ha sérelme van törvényeiben a jus petitionis által parlamentum útján orvosolja, s ha e sem használna, fenntartja magának a jusst hazája és a természet törvénye szerént, hogy fegyveres kézzel az erőszaknak törvényei és maga oltalmára ellent állhasson, abban az esetben, ha a társaság és törvények szentsége nem elégségesek az erőszakos nyomtatás ellen oltalmazhatni magát. A törvény ekként szól ezen pontról, melyet Blackstone is leír: „The fifth and last auxiliary right of the subject is, that of having arms for their defence, suitable to their condition and degree and such as are allowed by law. Which is also declared by the same statute. I. W. etc. M. St. 2c and it is indeed a public allowance under due restriction when the sanctions of society and laws are found insufficient to restrain the violence of oppression.” Blackstone. I. pag. 143. *Of the Rights of Persons.* - Tovább a

144. lapon: „The subjects of England to vindicate these rights (úgy mint személyes bátorságát és szabadságát s vagyona bátorságát s azzal szabadon való élést) when actually violated and attacked, are inviolated, in the first place to the regular administration and free court of justice in the courts of law, next to the right of petitioning the King and parliament for redress of grievances, and lastly to the right of having and using arms for self preservation and defence.” [„Az ötödik és utolsó járulékos joga az alattvalónak az önvédelemből való fegyvertartási jog, a törvény által megengedett feltételek és rangsorozat figyelembevételével. Ez ugyancsak kifejezésre jut ugyanezen törvény I. W. és M. St. 2c-ben, és az valóban mindenki által elismert jog, megfelelő korlátozások mellett, akkor, amikor a társadalom és a törvény szankciói elégteleneknek bizonyulnak megfékezni az elnyomás hevességét.” Blackstone. *A személy jogai*. I. 143 lap. - Tovább a 144. lapon: „Az angol alattvalók, hogy a maguk számára biztosítsák ezeket a jogokat (úgy mint személyes bátorságát és szabadságát, s vagyona bátorságát és azzal szabadon való élést), amikor tényleges sérelem és támadás éri őket, igénybe vehetik első fokozaton a törvényszékek adminisztratív és szabad igazságszolgáltatási fórumait, azután kérvénnyel fordulhatnak a királyhoz és a parlamenthez sérelmük orvoslása végett; és végül igénybe vehetik a fegyvertartási és fegyverhasználati jogot, biztonságuk és személyes védelmük érdekében.”]

A parlamentumot minden esztendőben egyszer, de ha szükség van, többször is tartozik a király egybehívni. A Pairek Házát teszi két érsek, 24 püspök. A temporális Lordok állanak az ország minden Pair-eiből, Dukes, Marquesses, Earls, Viscounts and Barons. Némelyik ezek közül famíliája öröksége szerint mint major tartja a pairséget, némelyek creatio útján. Ezekhez jön Skóciából 16 Pair és 28 Skóciából [!], kik minden parlamentkor választatnak, és még egy érsek és 3 püspök Skóciából. A Pairek száma határtalan, s azok tétele a királyi jussokhoz tartozik. A Pairek mostani száma mintegy 410.

A Députátusok Háza (House of Commons), kiknek tagjait az országbeli kerületek, városok, mezővárosok, két universitás választ, 658-ra menyen. Ez a népet reprezentálja. A választandó legalább 21 esztendősen legyen, hazafi, birtokos. A választók birtokosok, hazafiak.

Ugyanegy időben gyűl egybe mindenik Ház. Az alsóház egybegyűlése első napján a maga tagjai közül Speakert (praesest) választ magának. A felsőházban a Lord Chancellor a Speaker, kit a király a parlamenttel teszi. Az alsóház praesese sohasem adhat semmiben vélekedést, s semmi tárgy felett értekezésbe nem ereszkedhetik; kötelessége csak a prezidium, a debattírozás rendének megtartása és egyéb mechanizmusok. A felsőházbeli Speaker adhat vélekedést és debattírozhat. Mindenik házban a votumok többsége határoz, a votizálás nyilván és publice esik, s azt nyilván, hogy az alsóház tagjai consistenseik jövőendő cenzúrájának alája vannak vetve, s tudniok kell, hogy az ők deputátusok mely vélekedésen van.

Minden tag tehet új törvényjavallatot mindenik házban vagy valamely sérelem megorvosolását kérheti. Ha privát dolgot illető kérésről akar motiót tenni valamely tag, azt petíció formában adja be, mely komisszió eleibe adatik, és a komisszió ad vélekedést, ha billbe vegyék-e vagy ne. A public dolgokban törvényjavallatba teszi a tag kérését, s úgy prezentálja, melyet a Speaker felolvas először, s néhány nap múlva másodszor, mindenik felolvasáskor kérdést teszi a Speaker, ha további lépés tétessék-e benne. Ekkor, ha a nagyobb rész meg nem egyezik benne, félretételek, s azon cursusú parlamentben nem vétethetik elé többször. Ha pedig jónak találják egészen vagy némely részben, akkor Biztosság eleibe adatik t[udni] i[llik] a második olvasás után. A Biztosság vagy csak néhány tagból áll vagy az egész Ház Biztossággá válik, s akkor a Speaker kimenyen. A Biztosság megfontolván, annuálván a javallatot, eléadja az egész Háznak. Ekkor a Ház a billt harmadszor újra eléveszi, változtatja, jobbitja, amint szükséges. Ha megállítatott a bill, akkor tisztába vétetik, s valamelyik tag által átküldetik a felsőházhoz, azon kinyilatkoztatással, hogy ő is concurráljon ezen billnek

törvénnyé tételében. A Paireknél hasonlólag háromszor olvastatik fel, s ha semmi változtatni valót nem találnak, a királyhoz küldik helybenhagyni. Ha a felolvasásnak ellene mondanak a Pairek, átaljában félretéteik a bill. Ha pedig hajlandók némely változtatással reáállni, akkor mind a két házról Biztosság rendeltelik együtt konferálni a javítást, ahol minden differenciák eligazíttatnak. Ha valamely pontra valamelyik fél rá nem áll, félretéteik. Ha megegyezett a komisszió minden pontban, a Lordok eléveszik és debattírozzák. Ugyanezen formalitás van akkor is, ha a Paireknél kezdődik valamely jóvallat. Ha a király proponál valamit, az csak egyszer olvastatik fel mindenik házban, s ha valamelyik rá nem áll, félretéteik a király propozíciója. A királyi helybenhagyás vagy személyesen van, ha a király megjelen a Paireknél, vagy a király írott helybenhagyása által, in Norman-French [francia nyelven] etc. Minden adó és taxa dolga mindég az alsóházban kezdődik. Ha a király helybenhagyta a billt (ha public bill), a Clerk az ő nevében deklarálja publice: „Le Roi le veut” [A király akarja], ha privát bill, „Soit fait comme il est desiré” [Úgy legyen, ahogy kívántatik], ha a király nem akarja helybenhagyni: „Le Roi s’avisera” [A király meg fogja fontolni]. Ha supplementum-adásról szól a bill, „Le Roi remercie ses loyals subjects, accepte leur bënëvolence, et aussi le veut” [A király köszöni hűséges alattvalóinak, tudomásul veszi jóindulatukat, és ő is akarja]. Írásba is elküldheti ezeket a király mind a két Ház gyűlésébe, s ha felolvastatott, mindjárt törvénnyé leszen. Lásd Blackstone, *Commentaries. L. I. Adjourned, prorogued, dissolved Parliament.* Etc. [Magyarázatok. L. I. Az elnapolt, berekesztett, felosztatott parlament.]

Hogy a király a parlamentet minden esztendőn egybehívja, az által is kényszerítve van, hogy mivel az adók, taxák s a publikum szükségére való minden pénz csak esztendőre van applacidálva, s a parlament megegyezése nélkül nincs hatalma taxát venni fel vagy pénzhez nyúlni, kéntelen minden esztendőn egybehívni. Az alsóház megegyezése nélkül egy statútum sem hozathatik. Minden pénz-billnek az alsóháznál kell kezdődni, a felsőház rejiciálhatja azt, de nem változtathat abban semmit. A király particulare privilégiuma a legislatium (a két Házzal), executium, de nem judiciale.

ASSZONYOK ANGLIÁBAN

JÚNI[US] 23. Dicsérik az angol asszonyokat háziságok s férjek iránt való hívségekről, s ha az idegen Párizsból jön ide, nagyon feltetsző különbséget talál a franciánék és angolnák közt. A franciánék növése karcsú és hajlékony, különös jó ízléssel tudnak öltözködni, társasági vidámságok s nyájasságokról híresek, néha kacérok, s nem nagyon bigottok a hívségben, tudományos és politikai életben rollot játszanak, egyszóval oda vitték a dolgot, hogy magoknak nagy existenciát adtak az életben. Az angolné éppen ellenkező, növése szálas és csontos, egészség és tartós szépség festi orcájokat, öltözetjeiknek minden gazdagsága mellett is nincs meg a franciák kelleme, amely angol asszony férjhez ment, nagyobb része házba temeti magát, a társalkodásban félénkek, a háziság és férji hívségről sokat tartanak, a pletykától nagyon félnek, s átaljában az angolnák közt kevesebb kacér asszony van, és az örömlány sem oly bátor. Azt mondja valamelyik német író, talám Janisch, hogy aki egy férfit és egy asszonyt tökéletesen ismer (pszichologice), az az egész világ históriáját s az egész emberi fajt ismeri. Miért van mégis itt az asszonyokra nézve az idegen előtt oly tetsző különbség az asszonyok közt az egész fajhoz s a több európai asszonyokhoz hasonlítva? Vallás, nevelés, éghajlat vagy a nemzet konstitúciója teszi-e ezt? Elbámultam, midőn az angol konstitúcióban az asszonyokat érdeklő artikulusokra jutottam. Tudtomra egy nemzet konstitúciójában sem találhatik törvényes szisztémába véve, hogy az asszonyokat miként és mennyire kell regulázni, fenyíteni, dorgálni és meg is verni, csak az angoléban. Ily mívelt, ily nagy nemzet még törvényt hozhasson az asszonyok dorgálásáról? Midőn a francia chevalléria s a német ritterizmus az

asszonyok miként való kíméléséről hoz törvényt? Ez valóban sok különböző gondolatokra ad okot. A törvénykönyvben ezek állnak a többek közt: „In the civil law the husband and the wife are considered as two distinct persons.” „The civil law, which is partly of pagan origin, allows many causes of absolute divorce and some of them pretty severe ones: (as if a wife goes to the theatre or the public games, without the knowledge and consent of the husband) but among them adultery is the principal and with reason named the first.” És tovább: „The husband also (by the old law) might moderate his wife’s correction. For, as he is to answer for her misbehaviour, the law thought it reasonable to intrust him with this power of restraining her, by domestic chastisement, in the same moderation that a man is allowed to correct his apprentices or children; for whom the master or parent is also liable in some cases to answer. But this power of correction was confined within reasonable bounds and the husband was prohibited from using any violence to his wife, *aliter quam ad virum, ex causa regiminis et castigationis uxoris suae, licite et racionabiliter pertinet*. The civil law gave the husband the same, or a larger authority over his wife: allowing him, for some misdemeanours, *flagellis et fustibus acriter verberare uxorem*, for others, only *modicam castigationem adhibere*. But, with us, in the politer reign of Charles the second this power of correction began to be doubted, and a wife may now have security of the peace against her husband, or in return, a husband against his wife. Yet the lower rank of people, who were always fond of the old common law, still claim and exert their ancient privilege, and the courts of law will still permit a husband to restrain a wife of her liberty, in case of any gross misbehaviour.” [„A polgári jogban a férj is és a feleség is különálló személyként szerepel.” „A részben pogány eredetű polgári jog a házasság teljes felbontásának számos okát ismeri, köztük egészen súlyosakat: (például ha a feleség férje tudta és beleegyezése nélkül színházba vagy nyilvános játékokra megy) mindenekelőtt pedig házasságtörés esetén, melyet méltán említ az első helyen.” És tovább. „A régi törvény értelmében azért a férj enyhítheti felesége fegyelmezését. Minthogy a férj felelős felesége viselt dolgaiért, a törvény indokoltan ruházza fel a házi fenytéssel való regulázás jogával éppen úgy, ahogy a mestert inasa, az apát gyermeke regulálására feljogosítja, hiszen szülő és mester bizonyos esetekben felel a gyermekért, illetve annak helytelen magatartásáért. De ez a fegyelmezési jog ésszerű korlátok közé szorult, s a feleség durva bántalmazása tilalmas volt, *egyébként a férj annyiban élhetett szabadon és ésszerűen ezzel a jogával, amennyiben rendet tarthatott és megfeddhetette feleségét*. A polgári jog ugyanezzel, vagy tán még nagyobb hatalommal ruházta fel a férjet, megengedvén neki, hogy bizonyos vétségek esetében *ostorral és husánggal kegyetlenül megverje asszonyát, más esetekben pedig csekély feddést alkalmazzon*. De nálunk II. Károly kifinomultabb uralkodása alatt a fegyelmezés joga iránt kétségek merültek fel, és most már a feleség férjével szemben biztonságban lehetett és megfordítva, a férj feleségével szemben. De a köznépnél, ahol még ragaszkodtak a régi jogszokáshoz, még mindig igénylik s gyakorolják az ősi privilégiumokat és a törvényt még mindig megengedi a férjnek, hogy súlyos vétségek elkövetése esetén korlátozza felesége szabadságát.”] Ámbár ezen törvényekhez a míveltebb angol nem tartja magát ily kegyetlenséggel, de a törvény mégis áll, s valóban a férfiak nem kevés gyalázatjára, s újabb törvény által nincs eltörölve. Blackstone T. I. *Of the Rights of Persons*. [A személyek jogairól.] Tovább pedig a successióról ez mondatik: „A second general rule or Canon is, that the male issue shall be admitted before the female. Thus sons shall be admitted before daughters; or, as our male law-givers have somewhat uncomplaisantly expressed it, *the worthiest of blood shall be preferred*.” Pater aut mater defunctis filio, non filiae haereditatem relinquunt... Quis defunctus non filios, sed filias reliquerit, ad eas omnis haereditas pertineat. Blackstone T. II. *The Rights of Things*. pag. 212-213. [„A második általános szabály vagy törvény, hogy a férfinem az első, a női nem a második. Tehát a fiúk megelőzik a leányokat vagy amint azt a mi férfi törvényhozóink nem éppen tapintatosan kifejezik, *az értékesebb vért kell előnyben részesíteni*.” ... Apa és anya halála esetén a fiúra, és nem a leányra száll az

örökség... Aki nem fiakat, hanem lányokat hagy maga után, annak teljes öröksége lányait illesse. Blackstone. *A dologi jogok*. II. k. 212-213. lap.]

Midőn szép tettet, midőn virtust találunk az élet útjában, s történetesen annak vastag önhaszonból, kéntelenségből vagy kényszerítésből eredett kútfejére vagy rugójára akadunk, a szépen való ezen örömről erősen lehervasztja szomorú tapasztalásunk, s ezen csalódásunk eloszlátása sokszor kedvetlen gondolatokra ád okot az emberiség felől. Nem merem vizsgálni, ha az angol asszonyok magasztalt házisa eredetének vajon nem e vad törvények-e messze okai. Azt hiszem s úgy tapasztaltam, hogy minden férfi úgy ítél az asszonyokról, amennyiben velek szerencsésjét tette, vagy megcsalódott. De egy férfi sincs, ki legalább míg ifjúsága poétai kora tartott, az asszonyok iránt való gondolatok s érzésekben életének igen szép óráit ne találta volna. Ha a kor haladtával komolyabb tárgyak váltották fel a szív érzéseit, vagy talám a szebb érzés tompult, vagy a szív nemesebb érzelmekkel nem tápláltatott, hogy az a maga ifjúságában megmaradjon, vagy talám el is volt pazérolva - s kellem helyett egyébbel akart győzni -, ha ekkor nincs meg többé az asszonyok iránt a képzelődésnek tündéres lebegése s az olvadozó érzelmek, igen nagy igazságtalanság volna őket egészen különös fajnak nézni, kiknek regulázására különös törvényeket kell hozni. Mindég akkor legüresebb s unalmasabb az élet, midőn az emberek iránt való bizodalunkot veszeszítjük, s nincs keservebb azon lételnél, midőn azzal kell lennünk és élnünk, kinek nem hiszünk, s kihez nincs bizodalunk, s nem adunk-e okot, hogy megvessen és megcsaljon az, akinek nem hiszünk, s magunknál csekélyebbnek tartjuk? Franciaországban két esztendő óta egy egészen új vallás kezd lábra kapni és terjedni, és sok követőkre találni - a saint-simonisták vallása. Több különös és új princípiumai közt fő célja az emberi elmének emancipációja, és az asszonyoknak teljes emancipációja. A saint-simonisták vallása szerint az asszonyok éppen azon jussokkal bírnak, mint a férfiak, s úgy képes- s alkalmasok lesznek mindenre, mint a férfiak. Valahányszor gyűléseiken vagy prédikációikon jelen voltam, mindég asszonyok is voltak a beszélők közt - és bizonyosan a saint-simonisták vallása terjedni fog. Francia- és Olaszországban, hol az asszonyoknak mindig nagy befolyásuk volt, sok nevezetes rollot játszott s tudományos asszonyokat lehet találni. Angliában ritkaság valamely asszonynak nevezetessé létele a theátrumon kívül. A francia chevalléria s német ritterség nagyított kényeztetése s epedező tisztelete képzelt világba vitte volt az asszonyokat, s sok félszeg ideákat szült, az angol sanyarú törvény a nyers kény tárgyává alacsonyította le. Úgy látszik, s azt állítják a tapasztalt asszonyok, hogy amely férfi pásztori epedéssel s olvadozással jár körülöttük, azt hamar megvetik és nem becsülik; s az ilyen, ha a birtokot elnyerte, tirannussá lesz. A hideg s alánéző bánás által kihál benne a szebbnek csírája. A magyar asszony sok tisztelettel tartozik a magyar törvény iránt, s többel, mint némely előkelőbbjei eddig viseltettek, mert nincs Európában több oly törvény az asszonyokra nézve, mint a magyaroké.

JÚNI[US] 24. Angliában sok intézet és társaságok vannak a testi gyakorlásra, ilyen a többek közt a loptázó és karikázó társaság is (Crickettings Club). A Regent's Parkon alól egy nagy négyszegletű kert, mint egy quadrat jugerum van évégre szánva. A kert egészen planírozott gyp. Bémenetelénél jobbra van a nézők számára csinos evőszála, balra az alsóbb rendnek ser- és evőház; a kert más oldalában pedig egy csinos pavillon van építve, egy nagy szála és két oldalszobával. A pavillon elrendelése olyan, mint a casinóké, újságok, periódikus írárok benne, s minden tagnak külön fiókja, melyben loptázó eszközeit s köntőseit tartja. A falon a tagok nevei ábécé szerint és a loptázás régulái nyomtatva (the laws of cricket). A Marylebone Club, kié ezen kert, meghívta a Bury Clubnak 11 tag[ját] fogadásra (match). Több font sterling áll ilyenkor a fogadáson, hogy melyik nyer. A két klub részéről huszonketten voltak. A loptázás szinte hasonlít a nálunk lévő kótyához. A futások számát számlálják a nyeresbe, azaz amely rész az elütött lopta visszaérkezéséig többször futhat egyik cövektől a másikig, bizonyos

meghatározott ütések alatt, az a nyertes. Csak kettő áll benn az ütésre, az ellenkező felek a lopta után futnak, s mindenik a legsebesebben igyekszik hamar a loptát a célhoz hajtani, mert addig mind fut a bennálló, s ahányszor megkerülik a jegyet, annyi húzások van, melyet az evégre rendelt bírák ítélnék el. Egy ingben, fehér kalappal, fehér nadrág, strimfli, papucs, mely meg van jégszegelve, öltözetjek a játszóknak. Még van egy más neme a loptázásnak, a *racket*, melyet a Tennis Courtban láttam, itt volan[t] lapockákkal verik a loptát falra, s ki minél többször ütheti vissza a loptát bizonyos számú reprizek alatt, a nyert, ennek is a régulái nagy betűkkel fel vannak írva a falra.

JÚNI[US] 25. Boxírozás. Az angol nemzeti vonásokhoz tartozik kiváltképpen, s azt a britus nemzetiség, karakter és szellem egyik fenntartójának nézik. A boxírozás hajdan nagy szokásban volt, s most is egész szisztematis tudomány, mint a fechtírozás. Vannak sparringok, midőn kitöltött kesztyűvel menyen a dolog, de vannak fogadás verekedések (Prize Fighting), midőn egymást kihívják fogadásra. Ilyenkor mindenik bizonyos summát teszen le a verekedés előtt, félmezítelen és kesztyű nélkül megy a dolog, noha egy órát is eltart a dolog, mindenik vérbe van, kék foltok mutatják magokat; de mindaddig dulakodnak, míg valamelyik megadja magát, s akkor a nyertesé az egész summa. A Tennis Courtban ma volt nagy sparring, Chelsea Snub nevű boxírozó Einnahme-jául. A nagy szála közepén mintegy 20 quadrat lépés theátrum van emelve, karfákkal körülvéve, alatt és a galériában vannak a nézők. Tíz pár boxírozó volt kiírva ezen Einnahméra. Felállott a két első pár, kesztyűvel, hajdonfőn, félmezítelen, heves volt az egybecsapás három round alatt, s mindenik kék foltokkal jött le. A másodikban Byrne és Adams állottak fel. Úgy tetszett elébb, hogy Byrne fog győzni, hamar az orra vére s az oldalán is egy helyt vére megindulván, de a másik roundban oly döféseket adott Adams, hogy Byrne szédülve eldőlt s hányni kezdett, a harmadik roundban megint adott némely jó döféseket Byrne, de végre Adams oly oldaldöféseket adott, hogy ellenkezője eldőlt, s csak néhány minuta múlva jöhetett magához. A más nyolc pár is kijárta a roundot, mely mintegy három órát tartott. Aki legegélyebb látja a boxírozást, vastag tréfának tartja ezt az öklöződést s mégis ezt sokan gyakorolják Martins úrnál, kinél tanulni kezdettem, többekkel jöttem ilyenekkel egybe, kik nem mindég a legjobb moralitásúak s aljasok, s csak prize fightingból élnek. Ezek másért is kiverekedik a meghívást pénzért. Angliában éppen úgy tanulják a sparringot, mint nálunk a fechtírozást, de az előkelőbbek nem állnak ki prize fightingra, mert a vastag játék, s sokszor fogába, szemébe vagy oldala csontjába kerül a játék valamelyiknek.

JÚNIUS 26-ÁN Chiswickben voltunk, hol a Horticulture Society tegnap tartotta nagy innepét. Amint a fennálló sok sátrók, padok és evőhelyekből látszott, temérdek volt a vendég. 2 guinea entrance. Minden britus és sok exotikus fák és plánták díszesítik e kertet, nevezetesen rózsafaj temérdek van. Visszajövet Kensington, Hay-Market.

JÚNIUS 27. Quakers' Meeting House or Friends [Quakerek avagy a testvérek imaháza]. Londonban tizenkilencféle vallásnak van több mint 450 temploma és kápolnája. Egyedül a protestáns anglicána vallás az uralkodó vallás, a többiek dissentérek, csak az uralkodó vallásnak van temploma mintegy 200, a többi vallások isteni tisztelet házát nem templomnak (established Church), hanem kápolnák[nak] (Chapel) nevezik, mintegy 250, s ezeknek egynek sincs se tornya, se harangja. Ennyiféle vallások közt igen nevezetes az idegenre nézve a quakerek gyülekezet-háza (Meetinghouse), mert ők csak ennek nevezik, és nem templom- s nem kápolnának. Kétszer voltam a Gracechurch Street-beli templomjokban. Aki a más isteni tiszteleteket látta, s nevezetesen a katolikus fényes is[teni] tiszteletekhez szokott, hol orgona, változva beszéd és ének hallik, s különböző időben térdeplés, mozgás van, nagyon elbámul,

midőn a quakerekhez menyen. Templomaik benn az udvaron van[nak], kívülről semmi sem látszik, ami templomot gyaníttatna. A tornácban mély hallgatás van, s azon gondolatokkal nyitja meg az ajtót, hogy talám még senki sincs. Midőn belépett, nem tudja, ha valóban templomban van-e? Négy kopac fal legkisebb attribútum nélkül, seholt sincs se katedra, sem orgona, s legkisebb vallási jel is. Két sorban mennek végig a székek. Egy rendben a férfiak ülnek, mind fekete köntösben, szemekre húzott kalappal földre nézve andalogva, a másban az asszonyok, majd mind egyforma hamu- és szalmaszín köntös, mély sima kalap, elborított mejjel, minnyájon andalodásba merülve. Senkinek sincs könyv vagy egyéb kezében. Mély hallgatás van, hogy szinte a szusszanás is hallik. Senki sem figyelmez a bėjövőre, csak az ajtónálló mutat nagy csendességgel helyet leülésre az idegennek. Szent tisztelet lepi meg az idegent, midőn ennyi férfit és asszonyt különböző helyezetekben mélyen elandalodva megtekint, látszik orcájokon, hogy ez nekik nem tettetés, látszik, hogy a lélek munkálódik és mély elmélkedésbe van merülve. Nincs egy tárgya is az életnek, mely annyi vélekedés, értekezés, ellenkezés és harcra adott volna alkalmat, mint a vallás! Ezer teóriát, ezer metafizikai állítást találtak ki az emberek, s mindenik azt hitte és hiszi, hogy az tetszik inkább az Istennek. És ezer surrogátumait találta fel az ész az Istenhez való folyamodása módjának. De ezek közt a két ellenkezőségben áll a kereszténység közt a katolika és a quakerek vallása. Egyiket a meleg képzelődés, az ömledező szív és morális genie alkotta volt, a másnak a hidegebb fontolgató ész és mély elmélkedés adott hitelt. Ezek között állnak kisebb és nagyobb eltérés és elegyítéssel a keresztény vallásnak több számtalan s mindég nevekdedő felekezeti. Ki meri józan ésszel meghatározni, hogy melyiknek tisztelete kedvesebb s kérelme fogatosabb az Isten előtt? De lehetetlen nem tisztelni azon vallás princípiumait és követőit, kik a moralitás ideáljához legtöbbit közelítenek, és kik közt a mindennapi életben legszolidabb és morálisabb embereket találni. Ennyi vallás közt Angliában és a fő vallás papjai minden üldözése mellett is lehetetlen kiválasztva nem tisztelni a quakereket. Ők becsületességekről a közvélekedésben legelől állnak. A quaker szava szent, az egyezésben kontraktus, a társalkodásban a szív igaz érzése. A jótételben, közjó elmozdításában, adakozásban a quakerek első. A civilis törvény annyira hiszen nekik, hogy esküvést nem kíván tőlők. Ők mind egyformák, semmi rang nincs közöttök. A konvenció reguláinak s szisztemizált teóriának nem pártfogói. Nagy része tanult és mívelt ember, s angolok állítása szerint soha egy quaker is kriminális kereset alatt nem volt. De legfeltetszőbb az ő vallásokban az, hogy nekik papjok teljességgel nincsen. Századokon által vitatott és lovagolt princípium volt az, hogy pap és király nélkül boldog státus nem állhat fenn, és íme a quakerek másfélszáz és az Amerikai Státusok ötvennégy esztendő folyása alatt éppen átaljában az ellenkezőt bizonyítják a practis életben!

JÚNI[US] 28. A Vauxhall Garden egyik legnevezetesebb mulatsági helye Londonnak nyárban. Midőn bélépik az ember, azt hiszi, hogy tündérek kertjébe van varázsolvá; hosszú allék ezer meg ezer girlandba font mécsesekkel világosítva; a kert közepén áll a nagy Gloriett, mely mindenféle színű világosításával elbámító játékot csinál a szemnek. A fák között skótus köntösös banda kezdi a mulatságot; azt a gloriетtbeli orgona és banda váltja fel, különbféle énekesek és énekesnék változnak a muzsika alatt. Jönnek azután a különböző panorámák és diorámák. A fák között mindenféle madarak hangja hallik. Máshelyt indus muzsika szájhármónikával. Meg máshelyt török muzsika. Sétálások. Vacsorálás. Jön végre a tűzijáték és végre a vízszökések. Az egész mulatság 8 estvéli órától 12-ig tart, mely idő alatt a meglepő mulatságoknak minden neme változik.

JÚNI[US] 29. Régi szállásunkot Hunter Streetből megváltoztattuk, s jöttünk lakni 11 Great Castle Street. - Regent Street.

JÚNI[US] 30. Elkezdtem boxírozni tanulni J. Mahony nevezetű boxírozó mestertől. 103 Berwick Street. Soho Square a szála Peter Reubensnél. 6 lecke 1 livre. Mahony úr megmutatván a figurák fundamentumait egyszerre assault-hoz kezdett velem. - A fechtírozásról az angolok nem sokat tartanak, azt francia játéknak hívják. French game.

JÚLIUS ELSŐ NAPJÁN megint a parlamentben voltunk. Megint a szokott mechanizmus szerint a kérelemlevelek vétettek elé, azután némely billek olvastattak fel, kevés ellenzéssel, végre a Reform Billre került a sor, s amely hévvel kívánná a miniszteri rész annak kivitelét, éppen oly tüzzel ellenzették azt az ügynevezett boroughmongerek. Ha azon okokat végignézzük, melyek Franciaországban az első revolúciót szülték volt, szinte mindazokat megtaláljuk Angliában. Az arisztokratizmus és a nép között való ellenkezés a legnagyobb pontra hágva, elterhelve a nemzet adóval, nyomva egynehány arisztokrata által, talám csak a Reform Bill kivitele mentheti meg e nemzetet nagy változástól. Az arisztokratizmus elnyeli az egész nemzet vagyonát, s a többi s a nagy rész koldul és éhel hal. Aki csak London némely utcáit megvizsgálja, látja a temérdek különbséget. A nagyobb utcákban a pompának és fényűzésnek minden nemei közt látod az arisztokratát elszekerezni, aranyban öltözött cselédeivel, s alig fordulsz le száz lépést a mellékutcán, s ott rongyot, szegénységet, éhező és elkénszeredett népet látsz. Hogy a pénzes emberek interesse-jét maga részére vonja az igazgatás, elejétől fogva azt a praxist követte, hogy akár kellett és akár nem, szüntelen kölcsönözte fel a pénzt. Temérdekkel nevelte osztán a nemzeti adósságot a francia háború, mely tulajdonképpen nem a nemzet javára volt, hanem előbb azon princípiumok elnyomására, melyet a francia revolúció a monarchizmus felforgatására megállított, s később a Napoleon megalázására, s egy újra kiűzött família visszatételére. Az Anglia konstitúciójának teóriája igen szép, s aki e nemzet practis állapotját nem ismeri, igenis azt hiszi, hogy ott a szabadság, jóllétel s minden egyes ember boldogsága a legszebb virulatjában van, de ezen konstitúció csak a nemzet egy igen kevés részének kedvező; a nagy rész ki van zárva azon hasznok- és jótételekből, melyeket a konstitúció ígérni látszik. A vagyon csak egynehánynál van, a többi szigorog és rongyos, és mégis az adó terhe legsúlyosabban nyomja őket, mert nincs csak egy artikulusa is az élelemnek és commoditásnak, melyre temérdek adó ne lenne vetve. A következő tábla, melyet minden utcaszegen árulnak, s amelyet Brougham által a parlamentben elmondottnak lenni állítanak, legjobban kifejezi a szegénység állását, mely ez:

Adó nehéz adó

minden artikulusról, mely szánkba menyen, mely testünket fedi, s mindenről,
mi lábunk alatt van

Adó

mindenről, ami kedves a nézésnek, hallás, érzés, szaglás, ízlésnek

Adó

a melegedésről, a világításról s a házi bútorokról

Adó

mindenről e földön, s a vizekről és a föld alatt; mindenről, ami külföldről jön vagy itthon terem

Adó

a durva materiáléről, s annak minden értékéről, amit az emberi igyekezet belőle eszközölt

Adó

a mártásról, mely az appetitust segíti, a fűszerszámról, mely egészségét helyreállítja;
adó a bírák köntösén való hermelinprémre, adó azon kötélre is, melyen a bűnös
felakasztatik, a koporsó részegére; a menyasszony pántlikájára, az asztalra,
az ágyra, melyen szunnyod és felébred.

Fizetnünk kell

az iskolai gyermek vesszejét. Az ifjúság adózott lovát, adózott zabolával vezeti
az adózott úton.

És a haldokló angol, midőn keveri orvosságát, melyet 7 p[ro]centtel fizetett, azon kalányba,
melyért 15 p[ro]centet fizetett, visszarogyik abba az ágyba, melyért 22 p[ro]centet fizetett,
megteszi testamentumát egy 8 fontos stemplezett papirosra, s kiadja lelkét azon patikárius
karjai közt, ki 100 fontot fizetett azon jussért, hogy őtet kiorvosolhassa a világból. Azután
minden vagyonából 10 p[ro]cent lehúztatik. Megfizet a halottvizsgálónak. Nagy summát ad,
hogy a cinterembe temethessék; azután virtusai általhagyatnak a maradéknak egy adózott
márványkőn, eltakaríttatik elei hamvaihoz - hogy többet ne adózzon.

JÚLIUS 2-ÁN a Charing Crosson lévő nagy cethalat néztük meg, melynek mutatására egész
hosszú épület van csinálva. A cethal skeletje hossza 95 láb, magossága 12. Dünkirken körül
halva találták, ezelőtt két esztendővel.

JÚLIUS 3-ÁN. A Fives Courtson újra nagy boxírozáson voltunk. Ezelőtt néhány nappal esvén
meg az angol két híres boxer Ward és Byrne között egy nagy fogadásra a verekedés, a
boxírozás alatt ezen két champion is megjelent.

[JÚLIUS] 4-ÉN. Bazár a Soho Square-en. Burlington Arcade és Oxford Street-i bazár.

[JÚLIUS] 5-ÉN Bowring és Yatesnál.

[JÚLIUS] 6-ÁN hajó fogadni [...]

JÚLI[Us] 7. A London Dockban megfogadtuk a Columbia nevezetű packet-boatot, hogy
Amerikába által vigyen. Kapitánya, Delano úr, new-yorki fi. A Columbia 500 tonnás. Van
New Yorkban egy compánia, melynek minden hónapban Liverpoolban három, Havreba 3 és
Londonba 2 hajója indul, ezek hordozzák a postaleveleket, újságokat és az igazgatásnak egyéb
pakétáit. Ezen hajók közül való a Columbia is. Egy személy az első kabinban fizet 35 poundot,
vagyis 350 ezüst forintot, melyért étele, ágya és minden kommoditása az általmenetel alatt. A
második kabinetbeliek fizetnek 5 £-et, ággal 6[ot], de magoknak kell hozni minden eleséget
és mindent, ami kommoditásokhoz tartozik. [A] Columbia mintegy 22 öl hosszú. 5 öl széles,
igen csinos belsője.

Theátrumok Londonba: 1. King's Theatre (olasz opera) 2. Drury Lane. 3. Covent Garden. 4.
Haymarket Theatre. 5. Adelphi a Strandon. 6. Surrey. 7. Queen's Theatre. 8. Coburg Theatre.
9. Sadler's Wells. 10. City Theatre. 11. Roval Pavillon. 12. Garrick Theatre. - Astley (lovag
theátrum) - Vauxhall Garden.

JÚLI[US] 8. A Strandon szembetűnt egy szűcsbolton Szarka János magyar név, bémentem a boltba kérdezni, ha nem magyar-e azon bolt birtokosa. A boltba lévők behívták a gazdát, egy öreg, éltes ember jelent meg, magyarul szólítottam. Megdöbbsent az öreg, igenis magyar vagyok, úgymond, akadozó magyarsággal, de már 40 esztendeje, hogy Londonba lakom, sokat megfelejttem a nyelvből, de mégis szeretem hazám. Azután egybehívta az öreg gyermekeit, mutogatott nagy örömmel nekik, hogy én magyar vagyok.

AUG. [!] 9. Herceg Esterházynál. Kap[itány] Bauer. Bárá Thierry. - Mayer, az ifjú herceg nevelője. Magyar érzésű ember. Gróf Széchenyi *Hitel*-jét fordíttatja a fiúval magyarból deákra és megint vissza.

*

Anglia jövedelme 1828-ban

	Livre	Sh [shilling]	d [penny]
Maradt a kasszában tavalyról	2.105.209	4	4
Customs [vám behozott áru]	19.417.184	3	4
Excise [fogyasztási adó]	22.310.595	3	8
Stamps [bélyegilleték]	7.317.609	7	11
Taxes [adók]	2.207.998	11	5
Post Office [postahivatal]	56.365	9	5
1 Sh. 6 Pence a pensiók és salarikra [1 shilling 6 penny a nyugdíjak és fizetések]			
Hackney Coaches and Hawkers, Pedlars [bérkocsisok és utcai árusok, házalók]	77.437	7	8
Crown Lands [koronabirtokok]	448.792	17	7
Small branches of King's hereditary revenues [Kisebb összegek a király örökségi jövedelméből]	7.542	13	3
Surplus Fees of regulated public offices [előírás szerinti közhivatalok többlet-illetményei]	67.081	0	1
Funding Fees, Pells Fees, Casualties, Treasury Fees [kötvényesítési illetmények, vegyes illetmények, alkalmi kincstári bevételek]	9.353	1	1
From [hiányzik a folytatás a kéziratban]	3.352.067	12	11
Total income [összbevétel]	58.677.246	10	8

Expenditures [kiadások]

	Livre	Sh [shilling]	d [penny]
Charges of Collection [adóbehajtás költségei]	3.890.151	18	6
Other payments [egyéb kifizetések]	1.396.440	8	5
Interest of the National Depts [államadósság kamata]	27.146.076	8	1
Interests on Military Bills [katonai költségvetés kamatai]	949.429	13	7
Naval and military pensions [tengerészeti és katonai nyugdíjak]	1.107.130	0	0
Issued to the Bank of England [átutalás az Angol Bank számára]	587.740		
Civil List [civilista]	57.000	0	0
Pension on Consolidated Funds [biztosítás alapjáradéka]	370.867	12	8
Salaries and allowances [fizetések és pótlékok]	78.204	0	0
Courts of Justice [bíróságok]	150.365	3	9

Mint [pénzverde]	16.813	2	7
Bounties [adományok]	8.956	13	8
Army [hadsereg]	8.084.042	11	0
Navy [haditengerészet]	5.667.969	12	1
Ordonance [rendeletek]	1.446.972	0	0
Anglia nemzeti adóssága	837.320.077	10	7
Ennek interesse különböző procentekkel	30.681.969	19	2

JÚLI[US] 21. Reggel lejöttünk a London Dockba, hol a hajónk már készülődésben volt. Gyűltek az utazók [...]

.oOo.